

úvod.indd 1 09.10.2017 17:43:50

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Nina Cingerová

Katarína Motyková

ÚVOD DO DISKURZNEJ ANALÝZY

Vysokoškolská učebnica

2017
Univerzita Komenského v Bratislave

úvod.indd 2-3 09.10.2017 17:43:50

Publikácia vyšla s podporou grantu Filozofickej fakulty č. FG07/2015

© Mgr. Nina Cingerová, PhD. (Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
© Mgr. Katarína Motyková, PhD. (Katedra germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Recenzenti: Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.
Mgr. Ladislav Vörös, PhD.
Jazyková redaktorka: Ľuba Nitrová
Foto na obálke: Katarína Motyková
Za odbornú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori.
ISBN: **978-80-223-4385-5**

Obsah

Predhovor 7

Prvá kapitola: ÚVOD DO PROBLEMATIKY 11
1.1 Prv než pristúpime k diskurznej analýze 11
1.2 Základné znaky sociálneho konštrukcionizmu 12
1.3 Čo vlastne konštruujeme? 18

Druhá kapitola: JAZYKOVÁ PRAX, VEDENIE A MOC 31
2.1 Diskurz: otázky jazykovej praxe, vedenia a moci 31
2.2 Diskurz podľa Michela Foucaulta 37
2.3 Výpoveď 38
2.4 Podmienky existencie 42
2.5 Diskurzná formácia 47
2.6 Praktiky 48
2.7 Moc a pravda 51

Tretia kapitola: DISKURZ E. LACLAUA A CH. MOUFFOVEJ 57
3.1 „Všeobjímajúci“ diskurz E. Laclaua a Ch. Mouffovej 57
3.2 Diskurz a pole diskurzivity 59
3.3 Hranice diskurzu 60
3.4 Antagonizmus 61
3.5 Prázdne označujúce a uzlový bod 64
3.6 Dislokácia a antagonizmus 71

Štvrtá kapitola: KRITICKÁ DISKURZNÁ ANALÝZA 75
4.1 Kritická diskurzná analýza: diskurz ako jedna z dimenzií sociálnej praxe 75
4.2 Základné tézy CDA 76
4.3 Úrovne analýzy 77
4.4 Diskurz a diskurzy 85
4.5 Nástroje analýzy 87

Piata kapitola: KRITICKO-DISKURZNÁ PERSPEKTÍVA
TEUNA A. VAN DIJKA 105
5.1 Kritické diskurzné štúdiá (Critical Discourse Studies) 105
5.2 Sociokognitívny prístup 107

Šiesta kapitola: KOLEKTÍVNA SYMBOLIKA 117
6.1 Čo je kolektívna symbolika 117
6.2 Kritériá kolektívneho symbolu 123

Siedma kapitola: MULTIMODÁLNA ANALÝZA DISKURZU 139
7.1 Špecifiká sociálnej semiotiky 140
7.2 Paradigmy, syntagmy, komutačný test 142
7.3 Ikony, indexy, symboly 144
7.4 Príklad analýzy č. 1 145
7.5 Obálka časopisu ako semiotický žáner 147
7.6 Módy 148
7.6.1 Písmo 148
7.6.2 Obraz 149
7.7 Príklad analýzy č. 2 151

Použitá literatúra 161

Predhovor

Diskurzná analýza je strešný pojem pre vedecké prístupy rôznych disciplín: lingvistiky, sociolingvistiky, politológie, sociológie, historiografie či psychológie. Jej cieľom je objasniť funkciu, efekty a hranice diskurzu pri výskume spoločenských a politických fenoménov. Zároveň si v teoretickej rovine kladie nasledovnú otázku: Formuje diskurz celú oblasť sociálna alebo je len jedným z aspektov sociálna? V súvislosti s touto otázkou sa vymedzujú dve základné školy diskurznej analýzy, pričom ako dištinktívny prvok slúžia hranice diskurzu. Ide o tzv. Essexskú školu diskurzu (E. Laclau a Ch. Mouffová, J. Torfing, Y. Stavrakakis, D, Howarth a O. Marchart) na jednej strane a kritickú diskurznú analýzu (T. van Dijk, N. Fairclough, T. van Leeuwen, R. Wodaková, S. Jäger) na strane druhej. V centre záujmu oboch, „[...] stojí kritické skúmanie systému praktík, ktorými sa konštruuje určitá predstava o ‚realite', reprezentácia, a ktorými sa táto predstava uvádza do života."[1]

Učebnica *Úvod do diskurznej analýzy* predstavuje oba tieto prístupy. Prvý prístup umožňuje analytikom držať sa na úrovni označujúceho. Druhý prístup, naopak, umožňuje jeho interpretáciu, inými slovami prienik do označovaného. Kým v prvom, politologicko-filozofickom ide prioritne o pochopenie štruktúrovania diskurzu, o vzťahy v ňom a vnútorné organizovanie diskurzu, druhý, diskurznolingvistický sprístupňuje analýze jednotky produkované diskurzom.

Téma diskurznej analýzy nie je v slovenskom kontexte celkom nová. Podrobnejšie sa zadefinovaniu pojmu *diskurz* a priblíženiu diskurznej analýzy, najmä tej kritickej venuje v slovenskej jazykovede O. Orgoňová, J. Dolník vo svojej monografii *Používanie jazyka*[2], I. Dulebová v štúdii venovanej

[1] Bočák, M. (2009). Diskurz: neurčitá cesta kulturálnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. In: *Kultura – Média – Komunikace,* 1 (1), s. 117 – 146 [online].

[2] Orgoňová, O. – Dolník, J. (2010). *Používanie jazyka*.

úvod.indd 6-7 09.10.2017 17:43:50

tejto téme v ruskej a slovenskej jazykovede[3]. O. Orgoňová v spolupráci s A. Bohunickou ozrejmuje rozdiel medzi tradičnými prístupmi k skúmaniu textu a analýzou diskurzu v štúdii *Medzi štylistickou a diskurznou analýzou*[4]. Z najnovších publikácií je dôležité spomenúť monografiu z roku 2015 *Cudzosť, jazyk, spoločnosť*[5] od J. Dolníka, O. Orgoňovej, A. Faragulovej a K. Piatkovej. Metaforám v diskurze sa venuje A. Bohunická vo svojej monografii *Variety metafory*[6]. V rámci žurnalistiky sa tejto problematike významne venuje v úvode citovaný M. Bočák[7]. V súvislosti so slovenským kontextom možno spomenúť aj rozvíjajúcu sa interdisciplinárnu spoluprácu lingvistov a politológov, ktorá bola nadviazaná v roku 2016 na pôde Ekonomickej univerzity a ktorej výstupom je zborník *Jazyk a politika: Na pomedzí lingvistiky a politológie*[8]. V rámci historiografie sa sprístupneniu diskurznoanalytického vektoru pohľadu mladým bádateľom už niekoľko rokov venuje L. Vörös a M. Zavacká[9]. Spomenúť treba i medzinárodnú vedeckú konferenciu v roku 2011 v Smoleniciach s názvom *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny*.

Učebnica je určená predovšetkým študentkám a študentom rôznych

[3] Dulebová, I. (2011). Prístupy k definovaniu termínu diskurz v súčasnej ruskej a slovenskej jazykovede. In: *Jazyk a kultúra*, č. 7/2011 [online].

[4] Orgoňová, O. – Bohunická, A. (2013). Medzi štylistikou a diskurznou analýzou. In: *Jazykovedný časopis*, 2013, roč. 64, č. 1, s. 49 – 65, s. 50.

[5] Dolník, J. – Orgoňová, O. – Bohunická, A. – Faragulová, A. – Piatková, K. (2015). *Cudzosť, jazyk, spoločnosť.*

[6] Bohunická, A. (2013). *Variety metafory*, s. 75 – 120.

[7] Bočák, M. (2009). Diskurz: neurčitá cesta kulturálnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. In: *Kultura – Média – Komunikace,* 1 (1), s. 117 – 146 [online]. Pozri aj Bočák, M. (2012). Diskurz – koncept kritický: nereflektované riziká používania výrazu mediálny diskurz. In: *Jazyk a kultúra* 3 *(10)* [online].

[8] Štefančík, R. (ed.). (2016). *Jazyk a politika: Na pomedzí lingvistiky a politológie*.

[9] Porov.: Vörös, L. – Zavacká, M. (2013). Príprava na vedeckú prácu a doktorandské štúdium na Historickom ústave SAV. In: *Dejiny, 1/2013*, s. 52 – 63. s. 52 – 63. L. Vörös sa venuje predovšetkým výskumu nacionalizmu a ideológie. Porov. v tejto súvislosti: Vörös, L. (2014). Ideológia – hranice jedného konceptu. In: *Forum historiae: odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2014, roč. 8, č. 1, s. 1 – 16; Vörös, L. (2013). How to Define a „Nation"? a Thing, a Group, or a Category? In: Hudek, A. et al. *Overcoming the old Borders: beyond the Paradigm of Slovak National History*, s. 11 –23.

oblastí humanitných a spoločenských vied. Naším cieľom bolo vytvoriť a ponúknuť vhodný učebný materiál pre študentov filologických a areálových štúdií, najmä jazykovedy, translatológie, ale aj sociológie, histórie, politológie a filozofie. Jej využiteľnosť vidíme na seminároch venovaných interkulturalite, teoretickým i praktickým aspektom lingvistiky, ale i výskumu médií, textovej analýze, dejinám a reáliám, pri vedení záverečných prác, ktorých predmetom sú formy jazykového a nejazykového konania, imagologické analýzy a pod. Treba pritom podotknúť, že v centre pozornosti tejto učebnice sú mediálne texty monologického charakteru a v rámci prezentovaných metodologických prístupov a príkladov sa nedotýkame dialogických textov, resp. ústnych interakcií v neformálnych podmienkach. Toto zúženie spektra súvisí, okrem iného, aj s tým, že sme vychádzali z vlastných pedagogických skúseností – z „dopytu" študentov, ktorých sme ako školiteľky viedli pri písaní záverečných prác, ako aj z konceptu kurzov, v rámci ktorých sa problematike venujeme.[10]

Autorky sa vo svojej vedecko-pedagogickej činnosti zaoberajú uvedenou problematikou v súvislosti s rôznymi kontextami – Rusko a východná Európa, nemecky hovoriace krajiny a Škandinávia – čo zaručuje diverzifikovaný ilustračný materiál na jednej strane a na strane druhej zastúpenie rôznych sociokultúrnych priestorov pri analýzach.

Učebnica obsahuje sedem kapitol, ktoré ponúkajú vysvetlenie teoretických východísk, základné definície relevantných pojmov a príklady z médií s krátkymi interpretáciami.[11] Zároveň uvádzame úlohy, ktoré majú vyučujúceho i študujúcich predovšetkým inšpirovať k ďalšej práci s textami okolo nás. V závere každej z kapitol odporúčame základnú literatúru k spracovanej téme.

Ďakujeme Filozofickej fakulte UK v Bratislave, ktorá udelila fakultný grant a finančne učebnicu podporila.

Autorky

[10] Viac o konverzačnej analýze pozri napr. J. Dolník (*Všeobecná jazykoveda,* 2009, s. 290 – 330).

[11] Ak nie je uvedené inak, preklad všetkých cudzojazyčných citátov poskytujú autorky. Citáty primárnych zdrojov v slovenčine uvádzame v znení, v akom boli publikované.

úvod.indd 8-9 09.10.2017 17:43:50

Prvá kapitola:
ÚVOD DO PROBLEMATIKY

1.1 Prv než pristúpime k diskurznej analýze

K diskurznej analýze sa zvyčajne pristupuje s určitým „podhubím", ktoré vytvára základ uvažovania o prístupe k výskumu. Akceptujú sa určité spôsoby vedeckého nazerania na fenomény zo života spoločnosti, iné sa považujú za menej zlučiteľné s diskurzne orientovaným výskumom. Základným, strešným vektorom pohľadu, ktorý zdieľa väčšina diskurzných teoretikov a analytikov, je *sociálny konštrukcionizmus*.[12]

Sociálny konštrukcionizmus je teoretický rámec, ktorý predpokladá, že komunikácia/interakcia členov spoločnosti zohráva aktívnu úlohu pri vytváraní, stabilizácii a transformácii sociálnej reality. Za priekopníkov

[12] Kapitolou o sociálnom konštrukcionizme sa začína aj monografia o diskurznej analýze a teórii diskurzu z pera M. Jørgensenovej a L. J. Phillipsovej (2008) či monografia N. A. Andersena (2003) o diskurzných analytických stratégiách. J. P. Gee hovorí vo svojom *Úvode do diskurznej analýzy* (2000, s. 12) o konštruovaní „oblastí reality". Tu treba tiež dodať, že v súvislosti s konštrukt-izmom panuje určitá terminologická nejednoznačnosť. Možno pozorovať, že pojmy *konštruktivizmus* a *konštrukcionizmus* sa používajú ako vzájomne zameniteľné, niektorí bádatelia však upozorňujú na rozdielne koncepty, ku ktorým sa viažu. Tak napríklad K. J. Gergen rozlišuje medzi *konštruktivizmom* a *konštrukcionizmom.* Uvádza, že konštruktivizmus je spojený predovšetkým s menom švajčiarskeho biológa a priekopníka v oblasti vývojovej psychológie Jeana Piageta a vníma rozdiel medzi oboma pojmami na osi individuálne/sociálne. Z pohľadu konštruktivistov je proces „vytvárania" sveta psychologický, odohráva sa „v hlave", pre konštrukcionistov je výsledkom sociálnych vzťahov. V prípade prvých je tak v centre pozornosti jednotlivec, v prípade druhých spoločnosť. Ako výsledok plodného obhacovania a rozširovania poznania v oboch „táboroch" uvádza hybrid – *sociálny konštruktivizmus*, v rámci ktorého sa zastáva názor, že jednotlivci mentálne konštruujú svet, ale robia tak väčšinou na základe kategórií poskytovaných sociálnymi vzťahmi (1999, s. 236 – 237). I. Hacking zasa navrhuje prenechať slovo *konštruktivizmus* matematike a prihovára sa za *konštrukcionizmus* (resp. *sociálny konštrukcionizmus*) (2006, s. 79 – 80). K základným pojmom porov. *Handbook of Constructionist Research* (2008) (ed. J. A. Holstein – J. F. Gubrium).

úvod.indd 10-11 09.10.2017 17:43:50

sociálneho konštrukcionizmu sú považovaní Thomas L. Berger a Thomas Luckmann s ich kľúčovým dielom *Sociálna konštrukcia reality: Úvaha o sociológii vedenia* (The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge, 1966)[13], v ktorom sa venujú vzťahu medzi *vedením* a skutočnosťou a kladú si otázku, ako človek „vie" svet okolo seba a samého seba.

1.2 Základné znaky sociálneho konštrukcionizmu

Vivian Burrová zovšeobecňuje základné znaky sociálneho konštrukcionizmu nasledovne[14]:

Kriticky sa stavia k vedeniu[15] (knowledge), ktoré je považované za prirodzené, rozumejúce sa samo sebou (taken-for-granted)

V rámci sociálneho konštrukcionizmu sa odmieta postoj, že konvenčné *vedenie* je založené na objektívnom, nezaujatom pozorovaní sveta. Sociálny konštrukcionizmus sa preto vymedzuje voči *pozitivizmu* a *empirizmu*. Tieto dve filozofické stanoviská, vedecké epistemologické postoje predpokladajú, že povaha sveta môže byť odhalená prostredníctvom pozorovania a že to, čo existuje, je to, čo vnímame ako existujúce. Sociálny konštrukcionizmus, naopak, upozorňuje, že kategórie, prostredníctvom ktorých uchopujeme svet, nemusia byť nutne objektívnymi členeniami[16], ktoré by existovali bez konania ľudských subjektov a sociálnych inštitúcií. Burrová uvádza ako príklad koncepty *gender (rod)* a pohlavie. Pozorovaním sveta empiricky môžeme zistiť, že existujú dve kategórie ľudských bytostí: „muži" a „ženy". Sociálny konštrukcionizmus nás však nabáda k tomu, aby sme sa k tomuto deleniu, ktoré sa považuje za samozrejmé a prirodzené, postavili kriticky. Ako hovorí Burrová, na prvý pohľad sa zdá podobná úvaha zvláštna, ak sa však pozrieme na také sociálne praktiky, akými je zmena pohlavia a diskusie o tom, „ako" a „či" sa dajú jednoznačne ľudia klasifikovať ako „muži" a „ženy", uvedomíme si, nakoľko sú tieto kategórie neurčité.[17] Začneme uvažovať o tom, že rozdelenie na mužov a ženy zahŕňa okrem fyziologického aspektu aj aspekt kultúrny (gender). Ten predstavuje špecifickú štruktúru znakov a charakteristík, na základe ktorých sa uvažuje o ženskosti a mužskosti. Ide o rôzne stereotypné predstavy o tom, ako by mal správny muž a správna žena vyzerať, ako by sa mal/mala správať a akú úlohu by mal/mala zastávať v spoločnosti. Napr.: ženy sú citlivé, empatické, taktické, nežné, zhovorčivé, pokojné, patria k deťom a do domácnosti, nedokážu/nemali by na seba brať zodpovednosť, sú pasívne, majú rady umenie a literatúru; muži sú praktickí, racionálni, dominantní, nezávislí, aktívni, skrývajú svoje pocity, dokážu na seba brať zodpovednosť, sú dobrí v športe, matematike, sú intelektuálnejšie vyspelejší ako ženy. V skratke povedané: on je doktor, ona zdravotná sestrička.[18]

[13] V českom preklade: Berger, P. L. – Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality*: *Pojednání o sociologii vědění*.

[14] V súvislosti s nižšie uvedenými základnými znakmi sociálneho konštrukcionizmu por.: Burr, V. (2003). *Social Constructionism*. s. 2 – 5. Ku konceptu gender (rod) porovnaj: T. O´Sullivan, T. – Hartley, J. Saunders, D. – Montgomery, M. – Fiske, J. (1994). *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*. s. 127.

[15] V slovenskom priestore sa v tejto súvislosti zvykne hovoriť aj o *poznaní*. Napriek pociťovanej dvojznačnosti slova *vedenie* však vedome volíme práve tento preklad pojmu *savoir* (nem. *Wissen*, ang. *Knowledge*). Opierame sa pritom o úvahy P. Ondrejkoviča a J. Majerčíkovej, ktorí v monografii poukazujú na nevyhnutnosť rozlišovania *poznania* a *vedenia*. V súvislosti s *vedením* uvádzajú: „*Vedenie* [...] predstavuje relatívne stabilný systém informácií, ktorý je získaný predovšetkým skúsenosťou, učením sa, informáciami o svete, o vývoji ľudstva či spoločnosti [...].[...] Vedenie je kultúrny fakt, má bezprostrednú väzbu na moc, svoju históriu, súvisí s faktormi, ktoré sa podieľajú na jeho utváraní, ale i šírení." *Poznanie* však „predstavuje alebo psychickú aktivitu človeka, alebo adekvátne, vierohodné a pravdivé informácie. [...]. Až prostredníctvom jazyka získava poznanie intersubjektívnu platnosť." Porov. Ondrejkovič, P. – Majerčíková, J. (2012). *Vysvetlenie, porozumenie a interpretácia v spoločenskovednom výskume,* s. 85 – 87. Práve z hľadiska rozlišovania procesuálnosti a pomerne stabilného štrukturovaného systému, kultúrnej faktuality považujeme toto rozlišovanie za dôležité.

[16] J. Dolník v súvislosti s jazykom hovorí, že „prirodzený spôsob osvojovania si (materinského) jazyka vyúsťuje do jeho prežívania ako samozrejmej zložky mentálneho sveta, ako normálnej vlastnosti členov daného jazykového spoločenstva, aj vnímanie sveta prostredníctvom jeho kategórií sa prežíva ako prirodzený stav". Porov. Dolník, J. (2010). *Jazyk, človek, kultúra*, s. 29.

[17] K téme porov. Faragulová, A. (2016). *Cudzosť, jazyk, Slováci*.

[18] Porov. k téme: Aries, E. (1996). *Men and Women in Interaction*; Karsten, H. (2006). *Ženy – muži. Genderové role*.

úvod.indd 12-13 09.10.2017 17:43:50

V rámci spoločenskovedného a humanitného výskumu sa pritom neustále tematizuje, že spôsob sociálneho konštruovania rôznych entít má „hmatateľný" dopad na to, ako sa vo vzťahu k nim v spoločnosti koná. Tak slovenské jazykovedkyne O. Orgoňová a K. Piatková usúvzťažňujú schému „muži sú súťaživí bojovníci a ženy sú domáce gazdinky a opatrovateľky detí" so slovenskou tradíciou patriarchálneho modelu rodiny, „v ktorej „muž/otec je hlava rodiny, žena je jej krk", kde je teda vopred jasné, „kto nosí nohavice"," [19] a upozorňujú na to, že podobný stereotyp „do istej miery ospravedlňuje aj isté negatívne prejavy sociálnej nerovnosti pohlaví (v zmysle intolerancie či nedostatočnej tolerancie žien mužmi), ktoré v extrémnej miere môže nadobudnúť podobu násilia, v partnerskom živote tzv. „domáceho násilia" [20].

Naše chápanie sveta je ukotvené v čase a priestore

Spôsoby nazerania na svet sú ovplyvnené tým, kedy a kde žijeme. Napriek tomu, že vo fyziológii ženy a muža sa nič nezmenilo, za posledných sto rokov sa dramaticky zmenil obraz „typickej ženy" a „typického muža". Podobne môžeme predpokladať, že sa obraz „typického muža" a „typickej ženy" bude odlišovať v závislosti od kultúrneho priestoru, v ktorom sa budeme pohybovať. Dôležité je pritom uvedomiť si, že v inom čase a v inom priestore bol/je vnímaný (a potvrdzovaný) väčšinou spoločnosti tento obraz, rozdelenie „typických" úloh, charakteristík a znakov ako niečo dané a prirodzené.

Vedenie je podporované sociálnymi procesmi

Ak nie je naše *vedenie* sveta, bežné spôsoby jeho chápania, odvodené od prirodzenosti sveta, od toho, aký naozaj je, potom sa ponúka riešenie, že si toto *vedenie* konštruujú ľudia, ktorí v interakcii (sociálne) produkujú rôzne verzie sveta. V centre pozornosti je pritom najmä jazyková prax

[19] Orgoňová, O. – Piatková, K. (2015). Muži sú z Marsu, ženy z Venuše? Diskurz manželských párov na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca 44*, s. 332.

[20] Tamže, s. 332.

ako jeden z najvýznamnejších procesov označovania a prisudzovania významu.

Tézu, že rôznorodosť jazykov znamená rôznorodosť svetov, nastoľuje vo svojej eseji *The Relation of habitual thought and Behavior to Language* (1941) lingvista a etnológ Benjamin Whorf (1897 – 1941).

Whorf, pôvodne chemický inžinier a zamestnanec poisťovne začína esej citátom svojho kolegu a učiteľa Edwarda Sapira (1884 – 1939):

> Ľudia nežijú len v objektívnom svete a nežijú len vo svete spoločenskej aktivity, ako sa zvyčajne predpokladá. Vo veľmi významnej miere sa nachádzajú pod vplyvom konkrétneho jazyka, ktorý sa stal vyjadrovacím prostriedkom ich spoločnosti. Bolo by mylné nazdávať sa, že si môžeme úplne uvedomiť skutočnosť bez toho, aby sme si pomáhali jazykom alebo že jazyk je len vedľajším prostriedkom riešenia niektorých špeciálnych problémov komunikácie a reflexie. V skutočnosti sa reálny svet vo veľkej miere nevedomky buduje na základe jazykových noriem danej skupiny. Vidíme, počujeme a vnímame niečo tak či onak predovšetkým vďaka tomu, že jazykové normy našej spoločnosti predpokladajú určité spôsoby interpretácie.[21]

Rozdiely medzi modernými indoeurópskymi jazykmi, pre ktoré Whorf navrhol kategóriu SAE (Standard Average European) a jazykom Indiánov z kmeňa Hopi, ilustruje na základe porovnania vyjadrovania kategórií rodu, čísla, času a klasifikácie slovných druhov. Upozorňuje napríklad na to, že v jazyku kmeňa Hopi slovesá nemajú kategóriu času, ktorá by sa podobala kategórii času v jazykovom systéme SAE, neexistuje v ňom nič podobné trojčlennej (minulosť, prítomnosť, budúcnosť) objektivizovanej osi. Namiesto nej sa používajú iné lexikálne a syntaktické spôsoby vyjadrenia vzťahov medzi jednotlivými udalosťami. Whorf hovorí o tom, že predstava o čase je u Indiánov z kmeňa Hopi príliš subtílna, komplikovaná a neustále sa rozvíja, nedáva odpoveď na otázku o tom, kedy sa jedna udalosť končí a druhá sa začína. Dochádza k záveru, že newtonovské

[21] Whorf, B.: *The Relation of habitual thought and Behavior to Language*. [online].

úvod.indd 14-15 09.10.2017 17:43:51

pojmy priestoru, času a matérie nie sú dané intuíciou, sú dané jazykom a kultúrou („They are recepts from culture and language.").

Whorf nás učí, že jednotlivé jazyky sa nelíšia len vo svojich jazykových systémoch, ale že jazykové spoločenstvá aj iným spôsobom poznávajú svet, de facto vytvárajú rôzne verzie sveta. Takýto postoj, nazývaný *jazyková relativita*[22] generácia *kritických lingvistov*[23] neskôr posunie ďalej a bude predpokladať, že to neplatí len medzi dvoma rôznymi jazykmi, ale aj v rámci jedného jazyka. Nie je náhodou, že ich budú označovať aj ako „Whorfove deti". To, že Whorfove závery o jazyku kmeňa Hopi, ktorý sa preslávil ako „jazyk bez času", boli neskôr spochybnené v E. Malotkim, nie je možno až natoľko podstatné. Dôležitejšie je azda to, že v modernej lingvistike nastolili otázku, ktorá mnohých nástupcov inšpirovala k úvahám o rôznych jazykoch a rôznych svetoch.[24]

[22] Dôležitými predchodcami B. Whorfa boli predstavitelia západnej filozofie jazyka J. G. Herder (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache,* 1770) a W. Humboldt (*Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*, 1904), ktorý tvrdil, že rôznosť jazykov neznamená len rôznorodosť zvukov a znakov (Schällen und Zeichen), ale aj rôznorodosť spôsobov vnímania sveta (Weltanschaung). V americkej antropológii a etnolingvistike bol sprostredkovateľom Humboldtových myšlienok Franz Boas (1858 – 1942), ktorý bol učiteľom vplyvného lingvistu Edwarda Sapira (1884 – 1939) – mentora B. Whorfa. Porov. Werlen, I. (2005). Linguistische Relativität/Linguistic Relativity. In: *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, *2nd Edition, 2. Auflage, An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, Volume 2 / 2. Teilband, s. 1427 – 1428. Porov. v tejto súvislosti tiež Krupa, V. (1980). *Jednota a variabilita jazyka: systémový prístup a tzv. exotické jazyky*.

[23] Dôležitým predstaviteľom je R. Fowler.

[24] Myšlienka, že jazyk sa môže stať nástrojom spoločenskej zmeny, sa stala podnetom pre rôzne experimenty. Ak platí, že rôzne jazyky znamenajú rôzne svety, potom by malo byť možné usilovať sa o spoločenskú zmenu prostredníctvom zmeny jazyka. Z etických dôvodov sa experimentálne dokazovanie ovplyvňovania ľudí prostredníctvom jazyka prenieslo predovšetkým do oblasti *fikčných svetov* literatúry, filmu a počítačových hier. V oblasti genderovej problematiky patria azda k najzaujímavejším pokusom práce americkej spisovateľky a lingvistky Suzette Haden Elginovej. Pre sériu svojich feministických sci-fi románov nazvaných podľa prvej časti *Rodný jazyk* (Native Tongue, 1984) vytvorila umelý fiktívny jazyk – *conlang* – Láadan, ktorý umožňoval vzoprieť sa „mužskej" verzii sveta. Umelý jazyk používa vo svojej hre *Vyrozumění* (1965) aj Václav Havel. Zaujímavým prípadom vykonštruovaného jazyka je newspeak z románu Georgea Orwella *1984* (1948), ktorý predstavuje budúcu podobu anglického jazyka oldspeaku. Newspeak mal zabrániť tomu, aby sa občania v slovách/myšlienkach postavili na odpor proti vládnucemu totalitnému režimu.

Rôzne spôsoby *vedenia* sveta, rôzne konštrukty znamenajú aj rôzne spôsoby konania.

To, aké významy prisudzujeme jednotlivým osobám, veciam a udalostiam, má priamy dopad na to, akým spôsobom konáme. Joseph Gusfield v knihe *The Culture of Public Problems* [25] poukazuje na to, ako veľmi ovplyvňuje spôsob, akým sa o probléme (v tomto prípade ide o alkohol za volantom) rozpráva, spôsoby, ako sa v danej veci koná. Ak sa umiestni zodpovednosť za prevenciu nehôd na úroveň zákonov, alkohol za volantom bude predstavovať vedomé rozhodnutie vodiča. Ak sa bude na problém alkoholizmu nazerať ako na problém zdravotný, bude zahŕňať aj aspekty choroby a nedobrovoľnosti, ktoré v konečnom dôsledku môžu ovplyvniť aj spôsob, akým sa bude v konkrétnych prípadoch konať.[26]

Tézy, že pravda a skutočnosť vznikajú v procese interakcie medzi ľuďmi, a že existuje veľa rôznych spôsobov reprezentácie sveta, sa stali zdrojom pre mnohé postmoderné projekty. Myšlienkový smer *postmodernizmu*, ktorý odmieta existenciu spoločného veľkého príbehu, univerzálneho princípu či jednej veľkej pravdy[27], patrí zároveň k najdôležitejším myšlienkovým smerom, ktoré tvarovali teoretický rámec sociálneho konštrukcionizmu**.**

V populárnej kultúre sa implikácie myšlienok Sapira a Whorfa odrazili pri tvorbe umelých jazykov pre fiktívne pozemské a mimozemské civilizácie, a síce tak, že jazykový komponent sa považuje za rovnako dôležitý ako iné aspekty vymyslených svetov. K takým „conlangom" patria jazyky sveta Tolkienovej Ardy, klingonský jazyk zo seriálu Star Trek, mandalorčina zo seriálu Star Wars, jazyk Dothrakov z televíznej adaptácie románov Georgea R. R. Martina Pieseň ľadu a ohňa, jazyk z počítačovej hry Myst a iné. Porov. Piperski, A. (2017). *Konstruirovanije jazykov. Ot esperanto do dotrakijskogo*; Mohr, D. M. (2005). *World Apart: Dualism and Transgression in Contemporary Female Dystopies*.

[25] Gusfield, J. R. (1981). *The Culture of Public Problems: Drinking-Driving and the Symbolic Order*.

[26] Porov. Keller, R. (2007). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. s. 22 – 23.

[27] Porov. Lyotard, J. – F. (1993). *O postmodernizmu*.

úvod.indd 16-17 09.10.2017 17:43:51

1.3 Čo vlastne konštruujeme?

Sociálny konštrukcionizmus predstavuje *metateóriu*, teda teóriu, ktorej predmetom výskumu je samotná teória/teórie. Môžeme ho vnímať ako „filozofiu na pozadí teórie, základný súbor myšlienok o tom, ako sa má uvažovať a ako sa majú skúmať fenomény, ktoré sú v centre nášho záujmu v konkrétnej oblasti“[28].

Základný súbor myšlienok o tom, ako sa má uvažovať o fenoménoch, sme si v stručnosti predstavili. Čo však vlastne predstavuje objekt výskumu v duchu sociálneho konštrukcionizmu? Alebo, ako sa pýta I. Hacking v názve svojej knihy: „Sociálna konštrukcia – ale čoho?“ Na príklade monografie o sociálnej konštrukcii utečeniek (H. Moussa, 1992) vysvetľuje, že sociálne konštruovaní nie sú jednotliví ľudia, utečenky, sociálne konštruovaná je klasifikácia utečenky. Tento špecifický *typ* osobnosti, ktorý je dôsledkom udalostí v spoločnosti, legislatívy, činnosti rôznych skupín, inštitúcií a materiálnej infraštruktúry, je sociálna konštrukcia. Ako uzatvára Hacking: „[...] sociálnou konštrukciou je *idea* utečenky.“[29] V dôsledku toho, že sú osoby ako *typ* utečenka zatriedené, sa špecifickým spôsobom s nimi zaobchádza a menia sa aj ony, mení sa ich vnímanie samých seba. Uvedomujú si, že sú ako určité „typy“ ľudí triedené a „interagujú“ s ideou *utečenky.* Prijímajú danú klasifikáciu alebo sa rozhodnú vymedziť sa voči nej. Či už je to tak či onak, idea a človek na seba navzájom pôsobia. Hacking tento fenomén nazýva *lopingový efekt ľudských typov* (the looping effects of human kinds)[30] a z pohľadu diskurzných analytikov ešte raz podčiarkuje dôležitosť analýzy konštruovania obrazov jednotlivých kolektívnych subjektov, dôležitosť poukazovania na rôzne spoločensky diskriminujúce a stigmatizujúce kategórie.

[28] Bates, M. J. (2005). *An introduction to metatheories, theories and models.* s. 2.

[29] Hacking, I. (2006). *Sociálna konštrukcia – ale čoho?*, s. 27.

[30] Tamže, s. 60.

Za takú kategóriu možno v kontexte európskej migrantskej/utečeneckej krízy[31] považovať napr. kategóriu maloletých bez sprievodu, ktorých *Liga za ľudské práva* charakterizuje nasledovne:

> Maloletí bez sprievodu (MBS) sú osobitnou a veľmi zraniteľnou skupinou migrantov. Ide o deti, ktoré spravidla neopúšťajú krajinu pôvodu a svoju najbližšiu rodinu z túžby po dobrodružstve a na základe vlastného rozhodnutia. Podľa zákona o sociálnoprávnej ochrane detí je maloletým bez sprievodu dieťa, ktoré nie je občan Slovenskej republiky a nachádza sa na území Slovenskej republiky bez sprievodu rodiča alebo inej plnoletej fyzickej osoby, ktorej by mohlo byť dieťa zverené do osobnej starostlivosti.
>
> Pre označenie MBS sa zaužíval v Európe aj pojem „odlúčené deti“. Ide o pojem, ktorý používa aj Program pomoci odlúčeným deťom v Európe (SCEP)– najväčší program na pomoc odlúčeným deťom v rámci Európy, ktorý vznikol ako spoločná iniciatíva Medzinárodného združenia na záchranu detí a UNHCR v roku 1997 . Odlúčené deti môžu hľadať útočisko v inej krajine kvôli strachu z prenasledovania alebo nedostatku ochrany z dôvodov porušovania ľudských práv, kvôli ozbrojeným konfliktom alebo nepokojom vo svojej vlasti. Môžu byť obeťami nelegálneho obchodovania pre účely sexuálneho alebo iného zneužívania alebo pricestovali do Európy, aby unikli z podmienok závažného nedostatku. Zjednodušene možno skonštatovať, že maloletí cudzinci bez sprievodu sú deti a mladí ľudia vo veku do 18 rokov, ktorí nie sú občanmi SR, nachádzajú sa mimo krajiny svojho pôvodu alebo obvyklého pobytu, a sú odlúčení od svojich rodičov alebo zákonných zástupcov.[32]

[31] K problematizácii pojmov migrant a utečenec pozri: Žúborovová, V. – Borárosová, I. (2016). *Migrácia v médiách: utečenci verzus migranti. Chápanie migrantov a utečencov v mediálnom priestore v kontexte pozitívnej a negatívnej medializácie*. In: Central European Journal of Politics 2, s. 1 – 15.

[32] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://www.hrl.sk/maloleti-bez-sprievodu>.

úvod.indd 18-19 09.10.2017 17:43:51

Vo Švédsku, ktoré má v rámci aktuálnej európskej utečeneckej krízy inú pozíciu než Slovenská republika, v roku 2015 požiadalo podľa údajov švédskeho migračného úradu *Migrationsverket*[33] o azyl 35 369 maloletých bez sprievodu. Na porovnanie, v roku 2005 to bolo 398 maloletých. V súvislosti s veľkým počtom takýchto prípadov a vzhľadom na špecifiká azylového procesu s maloletými a mladistvými vznikajú vo Švédsku mnohé inštitúcie na úrovni štátu i samospráv, ktoré sú upravované platnou legislatívou a poskytujú maloletým žiadateľom ubytovanie a potrebnú zdravotnú, ako aj sociálnu starostlivosť. Ide o tzv. domovy so zdravotnou a sociálnou starostlivosťou pre maloletých bez sprievodu so skratkou HVB a individuálne ubytovanie pre mladistvých Stödboende, pričom dohľad nad nimi má švédska štátna Inšpekcia pre zdravotnú a sociálnu starostlivosť IVO[34], ktorá vznikla v roku 2013. Je potrebné si uvedomiť, že za maloletého prichádzajúceho bez sprievodu je považovaný taký žiadateľ o azyl, ktorý do Švédska prichádza pred dovŕšením 18. roku života a nesprevádza ho rodič alebo zákonný zástupca. V čase, keď maloletý utečenec dosiahne 18 rokov, stáva sa podľa švédskeho zákona plnoletý a švédsky migračný úrad ho pozve na stretnutie a oznámi mu, aké sú jeho povinnosti a práva, od tohto momentu nemá ustanoveného zákonného zástupcu, je zodpovedný sám za svoje činy, rovnako aj pravidlá poskytovania zdravotnej starostlivosti sa menia, jeho ubytovanie a starostlivosť už nie sú v kompetencii inštitúcií, ktoré doteraz maloletému poskytovali ubytovanie, preto sa často mení aj jeho umiestnenie v rámci Švédska.[35] Okrem teritoriálnej hranice, ktorá mení status občana na utečenca, platí pre každého detského utečenca aj temporálna hranica, ktorej prekročením sa mení jeho status z maloletého utečenca, ktorého majú v kompetencii inštitúcie ako komunálne úrady, sociálny úrad a iné špecializované úrady, na utečenca dospelého, ktorý patrí do kompetencie migračného úradu, rovnako ako sa mení legislatíva, ktorá doteraz upravovala jeho stav. Z pomenovania maloletí žiadatelia o azyl,

[33] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <https://www.migrationsverket.se/Andra-aktorer/Kommuner/Om-ensamkommande-barn-och-ungdomar/Statistik.html>.

[34] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://www.ivo.se/om-ivo/>.

[35] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <https://www.migrationsverket.se/Privatpersoner/Skydd-och-asyl-i-Sverige/For-dig-som-ar-barn-och-har-sokt-asyl/Utan-foraldrar/Om-du-snart-fyller-18-ar.html>.

ensamkommande barn sa stávajú od určitého dátumu mladí žiadatelia o azyl, *ensamkommande unga*, teda de facto dospelí žiadatelia o azyl, pre ktorých platia celkom iné pravidlá.[36]

Klasifikácia jednotlivcov/skupín/udalostí atď. sa pritom môže často pod vplyvom rôznych udalostí, zmien a kríz veľmi výrazne meniť. Tak boli Slováci len v priebehu niekoľkých desiatok rokov raz kategorizovaní ako „ľud", raz ako „národnosť" a raz ako „národ". Ako v tejto súvislosti uvádza L. Vörös, v dominantnom uhorsko-maďarskom diskurze o národe a národnostiach v Uhorsku, o uhorskej štátnej idei boli reprezentovaní ako „ľud" či „národnosť", a to v súvislosti s mocenskou logikou. Status národa oprávňoval ku kolektívnym právam, kým „ľud" a „národnosť" boli jazykovo-kultúrne koncepty, ktoré neumožňovali v duchu dobovej logiky legitímne nárokovanie na kolektívne práva. [37]

Je pritom namieste podotknúť, že sociálni konštrukcionisti vo svojej väčšine nepopierajú existenciu reálneho sveta, keďže tento moment býva často jadrom kritiky daného teoretického rámca. A keďže je to moment, ktorý je pre spoločenskovedný výskum kľúčový[38], pozastavíme sa pri ňom trochu dlhšie.

John Searle rozlišuje medzi štyrmi rôznymi módmi existencie entít: *ontologicky objektívnou, ontologicky subjektívnou, epistemologicky objektívnou* a *epistemologicky subjektívnou*. Ako teda vidíme, hovorí o objektivite a subjektivite v dvoch rôznych významoch. Raz ju vníma v dimenziách *ontológie* – filozofickej disciplíny, ktorá sa zaoberá bytím ako takým, raz v dimenziách *epistemológie* – teórie, ktorá predstavuje filozofickú disciplínu zaoberajúcu sa otázkou: ako ľudia dospievajú k vedomostiam o svete, ktorý ich obklopuje. Ako dodáva L. Vörös v svojom výklade problematiky:

[36] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <https://www.lagboken.se/dokument/analyser-och-referat/2783058/en-kommuns-ansvar-for-ensamkommande-barn-som-fyller-18-ar--analys?pageid=24593>.

[37] Vörös, L. (2010). *Analytická historiografia verzus národné dejiny. „Národ" ako sociálna reprezentácia*, s. 128 –136.

[38] V slovenskom spoločenskovednom výskume nachádzame kvalitné spracovanie problematiky ontologických a epistemologických súvislostí v spisbe L. Vörösa. Porov. Vörös, L. (2013). Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín. In: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, s. 12 – 29.

úvod.indd 20-21 09.10.2017 17:43:51

v bežnej reči je rozšírený prvý význam dvojice, objektívny = nezaujatý/pravdivý, subjektívny = zaujatý/nepravdivý.[39]

Skúsme si teraz rozdiely medzi jednotlivými pojmami ilustrovať pomocou príkladov, ktoré uvádza Searle. Výrok: „Van Gogh zomrel v Auvers-sur-Oise", bude napr. *epistemologicky objektívny*. A to preto, lebo to, či je pravdivý alebo nie (jeho pravdivostná hodnota), nezávisí od našich osobných názorov, predsudkov alebo preferencií. V tomto móde (epistemologickej objektivity) sa snažia operovať vedci, keďže ich cieľom by malo byť dopracovať sa k súboru právd, ktoré nebudú závisieť od ich presvedčenia či pocitov.[40] Ak by sme však vyhlásili, že „Van Gogh bol lepším umelcom ako Renoir", bude náš výrok *epistemologicky subjektívny*: to, či ho považovať za pravdivý alebo nie, bude závisieť aj od preferencií pozorovateľa. V súvislosti s ontologickým rozmerom zasa Searle uvažuje o entitách, ktorých existencia bude nezávislá od akéhokoľvek objektu, takými sú napr. hory. Či už chceme alebo nechceme, máme ich radi alebo nemáme, sme alebo nie sme, zažívame ich alebo nie; nezávisle od toho, či vôbec vieme o tom, že niečo také sa niekde vyskytuje, hory jednoducho sú, ich existencia je *ontologicky objektívna* [41]. Hory budú predstavovať to, čo Searle nazýva tzv. *tvrdé fakty* (brute facts), sú to fakty „neinštitucionálne", teda také, ktorých existencia nie je závislá od ľudských inštitúcií, resp. konania ľudí.[42] Inak je to však s bolesťou, ktorá je závislá od toho, aby ju pociťoval, zažíval subjekt, a to takým spôsobom, ktorý je prístupný len jemu – bolesť je *ontologicky subjektívna*. [43] Rovnako možno za *ontologicky subjektívne* považovať napr. nájomné (príklad I. Hackinga): bez ľudských subjektov a sociálnych inštitúcií (jednou z ktorých je aj jazyk!) by neexistoval taký objekt, ako je nájomné. V terminológii Searlea bude tak

[39] Tamže, s. 13, pozn. 5.

[40] Searle, J. R. (1997). *Mystery of Consciousness,* s. 113 – 114.

[41] Tamže, s. 113 – 114.

[42] Porov. Searle, J. R. (1995). *Social Construction of Reality*, s. 27; Vörös, L. (2013). Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín. In: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, s. 13.

[43] Searle, J. R. (1997). *Mystery of Consciousness,* s. 98.

predstavovať tzv. *inštitucionálny fakt*[44]. Inštitucionálne fakty sa vyvinuli z jednoduchších foriem tzv. *sociálnych faktov*[45]. Tak napríklad, náhodné stretnutie ľudí v parku je sociálnym faktom, stretnutie ľudí na rodičovskom združení je faktom inštitucionálnym (príklad L. Vörös)[46].

Nájomné však môžeme vnímať aj v dimenzii epistemologickej a ako také bude nájomné *epistemologicky objektívne*, dodáva Hacking. Veľmi dobre vieme, a nie je to nič subjektívne, že každý mesiac sa musí zaplatiť určitá čiastka.

S úvahami, ktoré sa týkajú ontologického statusu jednotlivých entít, sa stretneme aj u významných teoretikov diskurzu. Aj v tomto prípade je dôležité uvedomiť si, že ak hovoria o sociálnom konštruovaní, neznamená to, že by popierali (ontologicky objektívnu) existenciu fyzického objektu – predmetu ich záujmu. Zoberme si takého *detského diváka* (príklad I. Hackinga). Skutočne existuje skupina biologicky mladých príslušníkov ľudského rodu, ktorí zvyknú pozerať televíziu. Sú to osoby z mäsa a kostí. Avšak kategória *detský divák* (príklad I. Hackinga) ako druh bytosti, ktorá sa stáva predmetom rôznych marketingových stratégií, ale aj napr. spoločenskovedného výskumu, je sociálne konštruovaná.[47]

E. Laclau a Ch. Mouffová tento postoj vysvetľujú na príklade kameňa: existuje nezávisle od sociálnych systémov klasifikácie, no či ho budeme považovať za zbraň alebo objekt estetického rozjímania, závisí od toho, ako je sociálne konštruovaný a od toho, ako sú sociálne konštruované jeho vzťahy k iným predmetom.[48] Znamená to teda, že kameň neobsahuje

[44] Porov. Searle, J. R. (1995). *Social Construction of Reality*, s. 27; Vörös, L. (2013). Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín. In: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, s. 13.

[45] Porov. Searle, J. R. (1995). *Social Construction of Reality*, s. 31.

[46] Vörös, L. (2013). Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín. In: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, s. 14.

[47] K téme porov. Luke, C. (1990). *Constructing the Child Viewer. A History of the American Discourse on Television and Children, 1950 – 1980*.

[48] Porov. v tejto súvislosti: Laclau, E. (1990). *New Reflections on the Revolutions of Our Time*.

úvod.indd 22-23 09.10.2017 17:43:51

žiadnu vopred danú *esenciu*. Jeho význam sa môže meniť v závislosti od konania, kontextu a vzťahov, ktoré bude nadobúdať k iným predmetom. Možno sa na prvý pohľad zdá bizarné rozoberať esenciu kameňa, dôležitosť podobných úvah si však uvedomíme, keď začneme uvažovať o takých entitách, ako je napríklad etnicita či národ alebo rodina, stačí si spomenúť len na referendum v roku 2015.

Sociálny konštrukcionizmus sa teda vymedzuje aj voči *esencializmu*. Za esencialistický možno pokladať taký postoj, ktorý predpokladá, že určité entity majú určité dané vlastnosti, podstatu – esenciu. Napríklad, že určitá etnicita predpokladá určité stabilné charakteristické vlastnosti a konania a je niečím, s čím sa človek narodí, niečím, čo je nezávislé od toho, ako sa o určitých vlastnostiach rozpráva, ako sa klasifikujú – to znamená, že sa tieto znaky považujú za *apriórne* (vopred dané). V prípade spoločenskovedného diskurzu ide o metodologickú chybu, na ktorú by sme mali zvyšovať svoju citlivosť. Ako totiž upozorňuje Vörös, napriek tomu, že dnes by sme tu už len ťažko našli bádateľa či historika, ktorý by seba samého vyhlasoval za esencialistu, hľadajúceho napr. pravú podstatu či „ducha národa", je možné esencializmus identifikovať v prácach mnohých sociálnych vedcov[49]. „Prisudzujú jednotlivcovi, sociálnym skupinám, inštitúciám atď. esenciálne vlastnosti nie explicitnými výrokmi, ale spôsobom, akým narábajú s kategóriami, ktoré používajú pri konštruovaní svojich výkladov alebo spôsobom, akým konštruujú svoje definície (napr. sociálnych skupín a kategórií, „národa", „národnosti", „etnicity", „identity" a pod.)"[50]. Vörös tento typ esencializmu nazýva *nevedomý, intuitívny esencializmus*.[51]

Ak by sme túto úvahu chceli aplikovať na diskurznú analýzu, mohli by sme konštatovať, že robiť diskurznú analýzu nemusí znamenať, že „ne-

s. 100 – 103; Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 130 – 135.

[49] Vörös, L. (2010). *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ" ako sociálna reprezentácia*, 2010, s. 50 – 51.

[50] Tamže, s. 51.

[51] Tamže, s. 51.

bezpečenstvo" esencializmu je zažehnané. Argumentácia, pri ktorej sa kladie dôraz na „skresľovanie", „„odchýlky" od všeobecne uznávaného opisu/obrazu tej-ktorej skúmanej entity, automaticky postuluje existenciu ideálneho, neutrálneho bodu „0", a teda predpokladá, že disponuje nejakou vopred danou esenciou.

Podobné „nebezpečenstvo" metologickej chyby predstavuje aj tzv. *zvecňovanie* (reification), predstavujúce modalitu myslenia, pri ktorej sa o rôznych sociálnych fenoménoch uvažuje ako o entitách existujúcich nezávisle od ľudskej činnosti. Tak v tejto súvislosti Vörös poukazuje na to, že pri podobnom uvažovaní býva kategória *národa* „obdarovaná predstavou rovnakej fyzickej existencie ako nejaká živá bytosť"[52].

Predstavované spoločenstvo

Benedict Anderson sa vo svojej knihe o pôvode a šírení nacionalizmu (*Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983) stavia proti esencialistickým a zvecňujúcim koncepciám národa, stanovujúcim, že táto entita má nejaké objektívne črty (napr. kvalitatívneho či kvantitatívneho charakteru), ktoré by mohli byť pozorovaním odhalené. Do centra pozornosti namiesto toho stavia koncept tzv. *predstavovaného spoločenstva*. Národ predstavuje v jeho chápaní sociálny konštrukt, „politické spoločenstvo vytvorené v predstavách – ako spoločenstvo zo svojej podstaty ohraničené a zároveň suverénne". Predstavované preto, lebo ho nemôžeme vnímať ako skupinu ľudí, ktorí sa navzájom poznajú, a preto medzi nimi panuje pocit spolupatričnosti tak, ako je to v každodennom živote. Skôr ide o to, že ich spájajú určité spoločné myšlienkové súradnice, ako napríklad zdieľaná pamäť o dôležitých udalostiach, osobách a miestach. A ohraničené preto, lebo toto spoločenstvo má svoje, i keď pružné hranice, ktoré spoluvytvárajú identitu danej skupiny.[53]

[52] Tamže, s. 56.

[53] Vörös v súvislosti s Andersonovým konceptom národu ako predstavovaného spoločenstva uvádza, že „nás nabáda k tomu, aby sme prestali uvažovať o národe ako niečom, čo je, a namiesto toho začali uvažovať o nacionalizme ako o niečom, čo sa deje v sociálnych interakciách. Porov. Vörös, L. (2010). *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ" ako sociálna reprezentácia*, s. 97.

úvod.indd 24-25 09.10.2017 17:43:51

Imaginatívna geografia

Edward Said poukazuje na to, že podobné mechanizmy ako pri konštruovaní spoločenstiev fungujú aj pri konštruovaní mentálnych máp. V knihe *Orientalizmus* (Orientalism, 1978[54]), ktorá patrí k najvýznamnejším prácam v rámci postkoloniálnych štúdií, poukazuje na to, ako prostredníctvom konštruovania hraníc a imaginatívneho mapovania priestoru vzniká predstava o „druhých" a „nás".

Sociálna konštrukcia technológií (SCOT)[55]

Sociálny konštrukcionizmus ovplyvnil výskum nielen v takých oblastiach, ktoré kladú do centra svojho záujmu človeka a formy jeho spoločenskej existencie a interakcie (sociológia, antropológia, etnológia, politológia a psychológia), ale zasiahol aj oblasť techniky. Teória o sociálnej konštrukcii technológií (SCOT) uvažuje o sociálnych aspektoch, ktoré zohrávali úlohu pri vývoji nových technológií a sociálnych dôsledkoch nových technológií. Sociálny konštrukcionizmus technológií sa tak nachádza v opozícii k tzv. technologickému determinizmu, v rámci ktorého platí, že technológie sú rozhodujúcou hybnou silou a určujú vzťahy a hodnoty v jednotlivých spoločnostiach. Príkladom sociálne konštrukcionistického postoja je úvaha D. V. Ivanova o virtualizácii spoločnosti, v ktorej píše: „Nie je to prienik počítačov do života, ktorý virtualizuje spoločnosť, je to virtualizácia spoločnosti, ktorá spôsobuje prienik počítačov do života. [...] Tento proces je vyvolaný snahou kompenzovať pomocou počítačových simulácií absenciu sociálnej reality."[56] Ivanov takým spôsobom obracia zvyčajnú príčinno-dôsledkovú reťaz a nabáda nás, aby sme technológie vnímali aj ako sociálne produkty, do ktorých sú zabudované vzťahy v rámci danej spoločnosti.

[54] V českom preklade: Said, E. (2008). *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*.

[55] Porov. v tejto súvislosti: Bijker, W. E. – Hughes, T. P. – Pinch, T. J. (Eds.). (1989 (1987)). *The Social Construction of Technological Systems*.

[56] Ivanov, D. V. (2000). *Virtualizacija obščestva* [online].

Sokalova aféra[57]

Intenzívnu debatu o sociálnom konštrukcionizme rozprúdil v roku 1996 článok fyzika Alana Sokala. Ten uverejnil v časopise *Social Text*, uznávanom vedeckom periodiku, do ktorého prispievali takí vedci ako poprední predstavitelia postkoloniálnych štúdií Edward Said a Gayatri Chakravorty Spivaková či filozofka a predstaviteľka queer teórie Judith Butlerová, článok *Prekračovanie hraníc: K transformatívnej hermeneutike kvantovej gravitácie* (Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity)[58]. Vtip spočíval v tom, že Sokalov článok predstavoval paródiu na postmoderné eseje, ktorý však redakčná rada podľa všetkého neodhalila. Približne v rovnakom čase sa k svojmu experimentu priznal v časopise *Lingua Franca*.

Podľa vlastných slov sa Sokal snažil takýmto spôsobom kritizovať, že v postmoderných/poštrukturalistických/sociálne-konštrukcionistických textoch sa jeho slovami „autori na úkor logickej výstavby dôkazov radšej odvolávajú na autority; špekulatívne teórie vydávajú za seriózny vedu; používajú v nich absurdné analógie a štýl rozprávania, ktorý síce znie dobre, ale je nejednoznačný a zmätočne pracuje s významom slov v bežnom a odbornom jazyku."

Druhý rozmer kritiky je z hľadiska našej témy ešte dôležitejší. Sokal je presvedčený, že *dekonštrukcia*, poštrukturalistická stratégia analýzy, cieľom ktorej je odhaliť skryté štrukúry v rámci textu, nemá potenciál prispieť k zlepšeniu spoločenských podmienok. Podľa Sokala najlepším spôsobom, ako bojovať proti útlaku, je odkrývať objektívne pravdy.

[57] K tejto téme porov. Sokal, A. – Bricmont, J. (1998). *Fashionable Nonsense. Postmodern Intellectuals´ Abuse of Science*; Sokal, A. – Brikmon, Ž. *Intelektualʹnyje ulovki. Kritika sovremennoj filosofii postmoderna* [online]; *The Postmodernism Generator*. Dostupný na adrese: <http://www.elsewhere.org/pomo/>.

[58] Sokal, A. *Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity* [online].

úvod.indd 26-27 09.10.2017 17:43:51

Úlohy ku kapitole

1. Thomas L. Berger a Thomas Luckmann používajú v knihe *Sociálna konštrukcia reality: Úvaha o sociológii vedenia* ako centrálnu kategóriu pojem *inštitúcia*. Na vysvetlenie jednotlivých úrovní sociálnej konštrukcie skutočnosti používajú pojmy *externalizácia, objektivizácia, internalizácia, zvecňovanie*. Vysvetlite, ako ich chápu.

2. Diskutujte o konceptoch národa v troch rôznych textoch podľa vlastného výberu (učebnicové texty, mediálne texty, administratívne texty).

3. Interpretujte mediálnu udalosť „Conchita Wurst" (Eurovízia 2014) z pohľadu sociálneho konštrukcionizmu.

Odporúčaná literatúra ku kapitole

ANDERSON, B. *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalizmu.* Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 2008.

BERGER, P. L. – LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK, 1999.

BLACK, J. *Maps and History: Constructing Images of the Past.* New Haven, London: Yale University Press: 2000.

DOLEŽEL, L. *Heterocosmica. Fikce a možné světy.* Praha: Karolinum, 2003.

HACKING, I. *Sociálna konštrukcia – ale čoho?* Bratislava: Kalligram, 2006.

KRUPA, Viktor. *Jednota a variabilita jazyka*: *systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava: Veda, 1980.

MILLER, A. *Imperija Romanovych i nacionalizm.* Moskva: NLO, 2006.

NEUMANN, I. *Uses of the Other. The „East" in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994. (v ruskom preklade: NOJMANN, I. *Ispoľzovanije „Drugogo". Obrazy Vostoka v formirovanii jevropejskich identičnostej.* Novoje izdateľstvo, 2004.)

Novoje literaturnoje obozrenije, No. 52, 2001 [online]. [cit. 1.11.2016]. Dostupné na adrese: <http://magazines.russ.ru:81/nlo/2001/52/>.

OKRENT, A. *In the land of invented languages*. New York: Spiegel&Grau, 2009.

PIPERSKI, A. *Konstruirovanie jazykov. Ot esperanto do dotrakijskogo.* Moskva: Aľpina non-fikšn, 2017.

PITKIN, H. F. Rethinking reification. In: *Theory and Society*, 1987, roč. 16, č. 2, s. 263 –293.

SAID, E. *Orientalizmus.* Praha: Paseka, 2006.

SEARLE, John R. *Myseľ, jazyk, spoločnosť.* Bratislava: Kalligram, 2007.

SEDOVÁ, T. Úvod do filozofie sociálneho poznania. Bratislava: Stimul, 2000.

VŐRŐS, L. Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín. In: Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí, Dušan Kováč a kol., 2013, s. 12 – 29.

WHORF, B.: *The Relation of habitual thought and Behavior to Language.* [online]. [cit. 1. 11. 2016]. Dostupné na adrese: http://web.stanford.edu/dept/SUL/library/extra4/sloan/mousesite/Secondary/Whorfframe2.html. (v ruskom preklade: UORF, B. Otnošenije norm povedenija i myšlenija k jazyku. In: *Novoje v lingvistike*, Vyp. 1. Moskva: 1960. [online]. [cit. 1.11.2016]. Dostupné na adrese: <http://www.philology.ru/linguistics1/whorf-60.htm>.)

WOLFF, L. Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment. Stanford: Stanford University Press, 1994. (v ruskom preklade: VUĽF, L. *Izobretaja Vostočnuju Jevropu: Karta civilizacii v soznanii epochi Prosveščenija.* Moskva: NLO, 2003.)

úvod.indd 28-29 09.10.2017 17:43:51

Druhá kapitola:
JAZYKOVÁ PRAX, VEDENIE A MOC

2.1 Diskurz: otázky jazykovej praxe, vedenia a moci

Ian Hacking, ktorého sme spomínali v predchádzajúcej kapitole, uvádza, že v posledných rokoch sa reči o sociálnej konštrukcii stali veľkou módou. Pričom sa nimi obsluhujú nielen vedci, ale i laici. Prirovnáva ich dokonca k rakovinovým bunkám, ktoré sa nekontrolovateľne šíria. Podobné vyhlásenie platí bezpochyby i o ďalšom centrálnom pojme súčasných humanitných a spoločenských vied, pojme *diskurz*. Stačí si otvoriť Slovenský národný korpus a zistíme, že slovo sa bežne používa v masmédiách, pričom veľakrát je možné zameniť ho neutrálnejším slovom diskusia (diskurz niekto „vedie", diskurz niekto „otvára", diskurz môže byť „skvelý" atď.). Podobný jav z dynamiky jazyka nie je ničím nezvyčajným – slovo jednoducho prešlo z pôvodnej, vedeckej oblasti svojej pôsobnosti do domény každodennej komunikácie. Pre nás predstavuje závažnejší moment to, že podobná inflácia, určitá desémantizácia a nejednoznačnosť panuje aj v rámci odborov, pre ktoré predstavuje jeden z kľúčových pojmov[59]. Kým infláciu pojmu by sme mohli pripísať práve jeho módnosti, nejednoznačnosť je spôsobená tým, že jednotliví analytici, teoretici a metodológovia diskurzu majú rozdielne filozofické zázemie, pochádzajú z rôznych disciplín a využívajú rozličné metodologické prístupy. Pritom práve od definície pojmu sa odvíja potenciál diskurzného pohľadu na spoločenskovednú problematiku. Práve v definovaní pojmu sa teda skrýva aj odpoveď na otázku, do akej miery a v akých súvislostiach sa pri výskume spoločenských a politických fenoménov možno opierať o diskurznú analýzu.

V spoločenských a humanitných vedách je pojem diskurz ukotvený vo viacerých tradíciách. S ohľadom na ciele stanovené publikáciou, ktorú

[59] Bočák, M. (2012). Diskurz – koncept kritický: nereflektované riziká používania výrazu mediálny diskurz. In: *Jazyk a kultúra* 3 *(10)* [online].

úvod.indd 30-31 09.10.2017 17:43:51

držíte v rukách, má pre nás zmysel vytýčiť si dve pomyselné skupiny osvojenia a prisvojenia pojmu *diskurz*[60].

Prvá skupina je ukotvená predovšetkým filologicky a lingvisticky/sociolingvisticky. Hoci hranica medzi nimi nie je nepriepustná, túto skupinu je dôležité vyčleniť predovšetkým pre prínos jej nástrojov a postupov analýzy. Za rané impulzy, z ktorých čerpá a ktoré sú relevantné aj v súvislosti s budovaním inštrumentária diskurznej analýzy, treba spomenúť ruský formalizmus (ale aj pražský štrukturalizmus, ktorého ťažiskovým pojmom bola *funkcia*) a pomerne autonómne dielo ruského folkloristu a filológa Vladimíra J. Proppa o morfológii ruskej čarovnej rozprávky (1928)[61]. Propp navrhol skúmať čarovnú rozprávku ako útvar pozostávajúci z opakujúcich sa blokov a vydelil sedem postáv (aktantov), ktorých vyčlenil na základe ich funkcie. Teda namiesto toho, aby rozprávky intepretoval, hľadal ich „dobre skrytý" význam, snažil sa vyabstrahovať pravidlá, na základe ktorých boli vybudované, ich gramatiku.

V šesťdesiatych rokoch Proppov model prehodnocovali predstavitelia tzv. parížskej semiotickej školy – C. Bremond, C. Todorov a A. Greimas. V rámci parížskej školy sa pri analýze príbehov (a tým mohla byť rozprávka, ale aj text zákona či ideológia) vyčleňovali tri úrovne: okrem naratívnej úrovne (gramatika konkrétneho rozprávania, príbehu) a tematickej úrovne zahŕňa už aj *diskurznú* úroveň (konkrétne slová alebo gramatické prvky, štruktúry vnímané na povrchu textu). K ďalším impulzom, ktoré sa objavujú približne v rovnakom období, patrí formovanie sa sociolingvistiky, ktorá zohľadňovala spoločenské, kultúrne a historické kontexty jazykovej

[60] Pri časti týkajúcej sa genézy pojmu *diskurz* čerpáme z nasledovných zdrojov: predovšetkým z disciplinárno-genetickej klasifikácie diskurzných teórií z pera Teuna A. van Dijka (1985); z prehľadu prístupov k diskurzu O. F. Rusakovovej (2006); spoločenskovedne ukotveného prehľadu J. Torfinga, ktorý hovorí o troch generáciách/tradíciách v rámci diskurznej teórie: prvá vníma diskurz v úzkom, lingvistickom chápaní, druhá zapája do konceptu okrem hovoreného a písaného jazyka aj sociálnu prax, tretia vníma diskurz ako pojem, ktorý zahŕňa všetky sociálne fenomény (2005); sumarizačných monografií R. Kellera (2007) a S. Schneiderovej (2015). Ďalej čerpáme z prehľadového diela F. Ringhamovej a M. Bronwena (2010) a A. Landwehra (2009).

[61] V preklade do slovenčiny vyšla v roku 1971.

praxe (napr. W. Labov, B. Bernstein, J. Gumperz[62]). Dôležitým momentom bola tiež recepcia *teórie rečových aktov* (J. L. Austin, J. Searle[63]), maxima, že slovami svet nielen opisujeme, ale ho aj „robíme".

Pre lingvisticky ukotvenú diskurznú analýzu mala nesmierny význam aj textová lingvistika, ktorej počiatky môžeme umiestniť na začiatok sedemdesiatych rokov. Tá sa sústredila na lingvistickú analýzu nadvetných celkov; kritéria textuálnosti, akými je *koherencia, kohéznosť, situatívnosť, akceptovateľnosť, informatívnosť, intertextualita*. Spojená je s takými menami ako R. de Beaugrande, W. U. Dressler a v neposlednom rade aj Teun A. van Dijk, ktorý sa neskôr stal hlavným predstaviteľom psychologizujúceho prúdu v rámci diskurzne orientovaného výskumu[64]. Nie je preto prekvapivé, že v disciplinárne takto ukotvenom výskume sa často stretneme s definíciami, ktoré *diskurz* formálne vymedzujú predovšetkým vo vzťahu k iným pojmom textovej lingvistiky a analyzujú používanie jazyka v rôznych sociálnych kontextoch. Za mnohé môžeme menovať napr. vymedzenie amerického štrukturalistu Z. S. Harrisa, ktorý ho používa na označenie nadvetných celkov, ale aj chápanie M. Stubbsa, ktorý diskurz používa viac-menej ako ekvivalent pojmu text[65], či D. Crystala, ktorý s jeho pomocou rozlišuje hovorené slovo od písaného textu[66] alebo J. Sinclaira a M. Coultharda, ktorí ho používajú na označenie rozsiahlej, vnútorne organizovanej, koherentnej a kohéznej časti textu[67].

Popri štúdiách z oblasti textovej lingvistiky bola dôležitým zdrojom nepochybne aj spisba M. A. K. Hallidaya a jeho funkčné chápanie jazyka, ktorej vplyv je jasne čitateľný v dielach výrazného predstaviteľa tzv. *kritickej*

[62] Porov. Auer, P. (2013). *Jazyková interakce*, s. 154 – 164.

[63] Porov. Auer, P. (2013). *Jazyková interakce*, s. 71 – 89. V preklade do slovenčiny vyšli: Searle, J. R. (2007). *Rečové akty*; Austin, J. L. (2004). *Ako robiť niečo slovami.*

[64] Porov. v tejto súvislosti Van Dijk, T. A. (2001). *Multidisciplinary CDA*, s. 95 – 121.

[65] Stubbs, M. (1983). *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language,* s. 9.

[66] Mills, S. (1997). *Discourse,* s. 3.

[67] Tamže, s. 9.

úvod.indd 32-33 09.10.2017 17:43:51

diskurznej analýzy[68] – Normana Faircloughа, podobne ako je čitateľný aj vplyv ruského literárneho teoretika a teoretika kultúry M. Bachtina („viachlasnosť", polyfonickosť výpovede, dialogickosť).

K najvýraznejším a najproduktívnejším autorom, ktorí sú ukotvení lingvisticky, patria predstavitelia tzv. *kritickej diskurznej analýzy* – predovšetkým Norman Fairclough, P. Chilton (obaja pôsobiaci na Lancasterskej univerzite), Teun van Dijk, ale aj viedenská škola kritickej diskurznej analýzy predstavená Ruth Wodakovou, M. Meyerom a M. Reisiglom[69], ďalej okruh bádateľov združený okolo Duisburského inštitútu pre výskum jazyka a spoločnosti – napr. S. Jäger, M. Jägerová (tzv. duisburská škola) a napokon významný predstaviteľ semiotického prístupu v rámci diskurznej analýzy, nemecký literárny vedec J. Link.

Sú to práve menovaní predstavitelia kritickej diskurznej analýzy, čo prekračujú rámec úzko lingvistického chápania *diskurzu*, ktoré sme mohli pozorovať u Z. S. Harrisa, J. Sinclaira, M. Coultharda či D. Crystala. Kladú dôraz aj na ontológiu diskurzu a funkciu, ktorú zohráva pri výstavbe kolektívnych systémov vedenia; snažia sa o uchopenie podmienok a efektov jeho fungovania vo sfére spoločnosti a politiky. V tejto súvislosti je recipovaný aj nelingvistický prístup M. Foucaulta (predovšetkým v rámci tzv. duisburskej školy diskurznej analýzy). Kritickí diskurzní analytici prepájajú lingvistické východiská s pragmatickými úvahami – poukazujú na to, že jazyková prax je historicky, spoločensky a kultúrne podmienená a že tento vzťah (medzi jazykom a spoločnosťou) je recipročný. V tomto zmysle tvoria akýsi medzistupeň medzi rýdzo lingvistickým a poštrukturalistickým chápaním *diskurzu*.

[68] V prípade prekladu anglického pojmu *Critical discourse analysis* vládne terminologická nejednotnosť. Napr. predstaviteľka slovenského diskurzne orientovaného výskumu používa ekvivalent *kritická analýza diskurzu,* podobne robí aj česká autorka prehľadovej práce o analýze diskurzu – S. Schneiderová. Porov. napr.: Orgoňová, O. – Postihačová, P. (2014). *K interpretácii inakosti sociálnej menšiny telesne postihnutých v diskurznoanalytickej perspektíve,* s. 44.

[69] K viedenskej škole diskurznej analýzy porov. Reisigl, M. (2007). Projektbericht: Der Wiener Ansatz der Kritischen Diskursanalyse. In: *Forum Qualitative Sozialforschung*, 8(2) [online].

Viac deskriptívnou a textocentrickou „odnožou" lingvisticky ukotveného diskurzného výskumu je tzv. lingvistická diskurzná analýza, ktorá prepája transtextovú úroveň, na ktorej sa skúmajú napr. ideológie, sociálna symbolika, argumentačné topoi a intertextualita, s úrovňou aktérov a obsahovou textovou analýzou. Z nástrojov lingvistickej diskurznej analýzy je vhodné aplikovať *viacúrovňovú analýzu diskurzu,* tzv. DIMEAN (die diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse)[70]. Diskurzná lingvistika vznikala z konceptov *Begriffsgeschichte*, historickej sémantiky a historickej diskurznej analýzy, ktorých východiskom bol kontakt histórie a lingvistiky. Sústreďuje sa predovšetkým na výskum veľkých textových korpusov, ktoré sa analyzujú predovšetkým kvantitatívnymi metódami. Za dôležitých predstaviteľov korpusovo a historicky orientovanej diskurznej analýzy od konca 60. rokov minulého storočia možno považovať také mená ako Michel Pêcheux, Régine Robin, Jacques Guilhaumou, Denise Maldidier. Ide o marxisticky a ideologicky kriticky orientovanú francúzsku školu diskurzných analytikov, ktorí, vychádzajúc z ideologicko-teoretickej koncepcie Louisa Althussera a pojmov Michela Foucaulta považujú jazyk za materializáciu ideológie. Novší nemecký lingvistický výskum diskurzu reprezentuje Dietrich Busse, Fritz Hermanns, Wolfgang Teubert a Georg Stötzel, ktorí sa vo svojich výskumoch zameriavajú najmä na sémantické analýzy jazykových zmien (Sprachwandel).[71] Tento prístup sa aplikuje predovšetkým pri práci s rozsiahlejšími korpusmi textov.

V rámci poštštrukturalistického chápania, ktoré predstavuje druhú pomyselnú skupinu, sa diskurz stáva širokou kategóriou, synonymom sociálneho konštruovania vôbec. Najvýraznejším predstaviteľom daného smeru je tzv. *Essexská škola diskurznej analýzy* predstavená (postmarxistickými) politickými teoretikmi E. Laclauom a Ch. Mouffovou. K významným predstaviteľom patria tiež politológovia J. Torfing, Y. Stavrakakis, D. Howarth a sociológ a politický filozof O. Marchart. Tu je dôležité zdôrazniť, že daný okruh sa vyčerpávajúco zaoberá predovšetkým teoretizáciou *diskurzu*

[70] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, s. 201.

[71] Viac pozri Keller, R. (2007). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. s. 22 – 23.

úvod.indd 34-35 09.10.2017 17:43:51

(na rozdiel od kritickej diskurznej analýzy, ktorá sa ťažiskovo sústredí na analytické nástroje a stratégie), preto sa môžeme stretnúť aj s označením tejto školy ako *diskurzná teória*. Intelektuálne zdroje jej predstaviteľov predstavujú širokú paletu, ktorá sa rozprestiera naprieč disciplínami. Tu možno menovať také ako štrukturalizmus F. de Saussura, ale aj prehodnotenie jeho chápania znaku (predovšetkým psychoanalytikom J. Lacanom a filozofom J. Derridom)[72], texty M. Foucaulta, (marxistickú) filozofiu predstavenú A. Gramscim (koncept *hegemónie*) a L. Althusserom (koncept *naddeterminácie*).

Pri všetkej rôznosti uchopovania *diskurzu* si treba uvedomiť, akú kľúčovú úlohu tento moment zohráva aj pre empirický výskum. A to najmä vtedy, ak ide o výskum politických či širšie spoločenských fenoménov. S definíciou si totiž zároveň odpovedáme na otázku, do akej miery a na výskum akých oblastí používať diskurznú analýzu.[73] Ak sa sociálna dimenzia nekryje s dimenziou diskurzu, potom treba priznať aj existenciu sféry, ktorá funguje na základe iných princípov, a ktorá by mala byť analyzovaná iným spôsobom. V danom prípade by sme vnímali diskurz cez prizmu jeho „jazykovosti" ako jednu (z mnohých) foriem sociálnej činnosti. Vo veľmi úzkom chápaní by predstavoval len reprezentáciu sociálnych a politických fenoménov, ktoré podliehajú analýze. Ak však bude platiť, že „všetko je diskurz"[74], potom by mal byť uchopiteľný bez toho, aby sme sa odvolávali na ekonomické, politické a iné kauzality zabudované do spoločnosti. V tomto prípade by teória diskurzu a diskurzná analýza nielen dopĺňala rôzne iné metódy a teórie, ale predstavovala by strešný prístup.[75]

[72] Porov. kapitolu 3.5.

[73] Porov. v tejto súvislosti: Jorgensen, M. V. – Fillips, L. Dž. (2008). *Diskurs-analiz: teorija i metod,* s. 45 – 48.

[74] Derrida, J. (2005). *Writing and difference,* s. 354. Porov. klasifikáciu: Jorgensen, M. V. – Fillips, L. Dž. (2008). *Diskurs-analiz: teorija i metod.*

[75] Toto kritérium (či diskurz v chápaní jednotlivých teoretikov formuje celú oblasť sociálna alebo je len jedným z aspektov sociálna) vnímajú ako kľúčové pri klasifikácii diskurzných teórií M. Jørgensenová a L. J. Phillipsová (2008, s. 20), ale aj J. Torfing (2005, s. 6 – 9).

2.2 Diskurz podľa Michela Foucaulta

Na podrobné menovanie všetkých myšlienkových smerov, ktoré pripravili cestu konjunktúre (ideovo) diskurzne orientovaných teórií a analýz, nemáme dostatok priestoru. Pre naše potreby nám stačí spomenúť, že cestu jej dláždila recepcia štrukturalistických semiotických teórií, prehodnocovanie *štrukturalizmu* (napríklad v prácach J. Derridu, J. Lacana, J. Kristevy a iných), upriamenie pozornosti z úrovne *langue* (znakový systém) na úroveň *parole* (použitie znakového systému), nástup *postmodernej paradigmy*, ktorá spochybňuje existenciu „jedného (teleologického) príbehu" ako aj kritika esencializmu, postuláty sociálneho konštrukcionizmu a predovšetkým práce francúzskeho filozofa M. Foucaulta (1926 – 1984). Ním aj začneme exkurz do „evolúcie" konceptu diskurzu.

Treba podotknúť, že tento vedec, ktorý sa vo svojich historicky orientovaných prácach zaoberal témami ako napríklad duševné choroby, mechanizmy trestania či sexualita, to svojmu čitateľovi jednoznačnými definíciami neuľahčuje a v rámci jeho spisby možno pozorovať rôzne modifikácie pojmu *diskurz*, predovšetkým ak ide o jeho vzťah ku kvalitatívne iným entitám (nediskurzné praktiky/situácie, vizuálna stránka – to, čo je „viditeľné", dispozitív, moc)[76]. Najvyšší stupeň nezávislosti dosahuje *diskurz* v diele *Les Mots et les Choses. Une archéologie des sciences humaines* (Slová a veci. Archeológia humanitných vied, 1966)[77], vrchol dosahuje diskurzná teória v texte *L'Archéologie du savoir* (Archeológia vedenia, 1969)[78]. Práve tej bude preto patriť naša prvoradá pozornosť.

V knihe *L'Archéologie du savoir* (Archeológia vedenia, 1969)[79], ktorá predstavuje metodologické zhodnotenie jeho dovtedajších prác (*Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge Classique, 1961*[80]*; Naissance de la clinique: Une ar-*

[76] Porov. Ruoff, M. (2009). *Foucault – Lexikon.* s. 93 – 96.

[77] V slovenskom preklade: *Slová a veci. Archeológia humanitných vied*. Bratislava: Pravda 1987; aj Bratislava: Kalligram, 2000, 2004.

[78] V českom preklade: *Archeologie vědění.* Praha : Hermann a synové, 2002.

[79] V českom preklade: *Archeologie vědění.* Praha : Hermann a synové, 2002.

[80] V českom preklade: *Dějiny šílenství v době osvícenství.* Praha: Lidové noviny, 1994.

úvod.indd 36-37 09.10.2017 17:43:52

chéologie du regard médical. Presses universitaires de France, Paris 1963[81]*; Les Mots et les Choses. Une archéologie des sciences humaines, 1966*[82]), Foucault vymedzuje diskurz ako „skupinu výpovedí, ak patria k rovnakej diskurznej formácii [...]" a „[...] je tvorený obmedzeným počtom výpovedí, pre ktoré môže byť definovaný súbor podmienok ich existencie"[83]. Diskurz sa pritom nechápe ako „súbor znakov (označujúcich prvkov, ktoré odkazujú k obsahom alebo reprezentáciám)", ale skôr ako súbor „praktík, ktoré systematicky vytvárajú objekty, o ktorých sa rozpráva"[84], teda ako konštruujúcu silu.

Už na prvý pohľad vidíme, že na to, aby sme si ozrejmili, ako Foucault narába s pojmom diskurz, bude potrebné pozastaviť sa pri ďalších podporných pojmoch, ktoré pri vymedzovaní používa: *výpoveď, diskurzná formácia, pravidlá, praktiky*.

2.3 Výpoveď (énoncé, statement, die Aussage, высказывание):

Výpoveď predstavuje najmenší „atóm" diskurzu. Foucault ju odmieta stotožniť s tvrdením, vetou či rečovým aktom[85], zdráha sa tiež nazývať ju jednotkou diskurzu. Hovorí: „Je to funkcia existencie"[86], spôsob existencie, ktorý určitej skupine znakov „umožňuje byť vo vzťahu so skupinou objektov, predpisovať určité pevné pozície akémukoľvek subjektu, byť situovaná medzi ostatnými verbálnymi performanciami a byť vybavená opakovateľnou materialitou"[87].

[81] V českom preklade: *Zrození kliniky.* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.

[82] V slovenskom preklade: *Slová a veci. Archeológia humanitných vied.* Bratislava: Pravda 1987, aj Bratislava: Kalligram, 2000, 2004.

[83] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění.* s. 180.

[84] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění.* s. 78 – 79.

[85] Hoci neskôr v korešpondencii so J. Searleom priznal, že sa mýlil. Dodal však, že chcel iba zdôrazniť, že na výpoveď nazerá z iného uhlu (Dreyfus, L. H. – Rabinow, P. (2002). *Michel Foucault*, s. 87). G. Gutting v tejto súvislosti hovorí, že pre Foucaulta nie je rozhodujúca samotná výpoveď, ale štruktúra vzťahov medzi jednotlivými výpoveďami (Gutting, G. (1989). *Michel Foucault´s Archeology of Scientific Reason,* s. 241).

[86] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 133.

[87] Tamže, s. 165.

Výpovede teda nereprezentujú objekty, skôr je to tak, že ich sami vytvárajú, sú jednotkami vedenia. Sú to práve ony, čo dávajú vzniknúť objektom, ponúkajú pozície, ktoré môžu zaujať subjekty. Produkujú „rozdielnosti", outsiderov – bláznov a delikventov (*Dejiny šialenstva v dobe osvietenectva*; *Dozerať a trestať*); vytvárajú podobnosti, analógie a susedstvá, robia ich viditeľnými (*Slová a veci*).

Ak si predstavíme pole jazyka ako systém, na základe ktorého môže byť použitý/vyslovený neobmedzený počet rôznych jednotiek, potom je diskurzná formácia ohraničená oblasť, pole, ktoré je vyznačkované výpoveďami, je to niečo finítne a časovo obmedzené[88].

Ako ilustráciu môžeme uviesť príklad zo *Slov a vecí.* Foucault v knihe spomína istú čínsku encyklopédiu. Podľa nej sa zvieratá delia na: a) patriace cisárovi, b) zabalzamované, c) zdomácnené, d) prasiatka, e) sirény, f) bájne, g) túlavé psy, h) zvieratá zahrnuté do tejto klasifikácie, i) čo sú bláznivé, j) nespočítateľné, k) nakreslené tenučkým štetcom z ťavej srsti, l) a podobne, m) tie, čo práve rozbili džbán, n) tie, čo z diaľky pripomínajú muchy[89].

Na prvý pohľad sa nám podobné delenie môže zdať smiešne, ba až absurdné. Sme v pokušení podľahnúť názoru, že v priebehu dejín sa veda postupne dopracovala k pomyselnému cieľu, iným „prirodzenejším", „rozumnejším" deleniam. Foucault nás však nabáda k inému uvažovaniu. Taxonómie, ktoré poznáme, nie sú o nič „pravdivejšie", skôr je to tak, že to, pred čím sa ocitáme, zasadení do určitého priestoru, času, diskurzu, spôsobu, ako vypovedať, „je hranica nášho myslenia"[90].

Teraz už lepšie chápeme, že otázku, či je výpoveď (kategorizácia zvierat) pravdivá, Foucault prenecháva logikom, otázky sémantiky – hľadania významu zasa lingvistom. Foucault od nás chce, aby sme sa pokúšali „udržať

[88] Foucault, M. (1998). *On Archaelogy of the Sciences*, s. 307.

[89] Príklad spomína v Analytickom jazyku Johna Wilkinsa aj J. L. Borges. BORGES, J. L. (2011). *Spisy III*, s. 146 – 147.

[90] Foucault (2004). *Slová a veci*, s. 7.

úvod.indd 38-39 09.10.2017 17:43:52

sa na rovine diskurzu samého“[91]. To, čo ho v priebehu analýzy zaujíma, je určenie podmienok existencie výpovede, deskripcia spleti vzťahov, siete, do ktorej je výpoveď situovaná a v neposlednom rade i to „ktoré iné formy vypovedania vylučuje“ a „prečo výpoveď nemôže byť iná, než aká je“[92].

Čo to znamená zostávať pri skúmaní výpovedí „na rovine diskurzu samého“? Ak nejde o sémantiku, potom sa nemôžeme pýtať, čo chcel autor povedať, aký je „skutočný“, bežnému oku/uchu neviditeľný význam výpovede, nejde o odhaľovanie niečoho, čo je ukryté. Naším cieľom by mal byť skôr dokumentaristický prístup – opísať, zachytiť časovo a priestorovo ukotvenú sieť vzťahov, do ktorej je umiestnená. Foucault nenadarmo hovorí o výpovedi ako o udalosti, fakte[93]. Jedna a tá istá veta povedaná v rôznych obdobiach a v rôznych priestoroch bude predstavovať rôzne výpovede.

Tento štruktúrovaný celok výpovedí a obmedzení tvorí to, čo Foucault nazýva *archívom.* Nie je to teda suma textov, ale suma pravidiel, ktoré určujú, aké výpovede sa môžu objaviť a aké nie[94]. Pristupovať k výskumu ako *archeológ* v zmysle Foucaulta znamená opísať archív, pravidlá „vypovedateľnosti“.

Foucault hovorí, že výpoveďou môže byť aj genealogický strom, účtovnícka kniha[95]. Hubert L. Dreyfus a Paul Rabinow vo svojej monografii o Foucaultovi (2002) rôzne podoby výpovedí v nadväznosti na jeho spisbu približujú nasledovne:

> Výpoveďami môžu byť aj mapy, ak sa využívajú ako reprezentácie geografickej oblasti, a dokonca aj obraz usporiadania klávesnice písacieho stroja môže byť výpoveďou, ak sa objaví v príručke ako reprezentácia spôsobu, ako sú písmená na klávesnici obvykle usporiadané.[96]

[91] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 78.

[92] Tamže, s. 46.

[93] Foucault, M. (1998). *On Archaelogy of the Sciences*, s. 309.

[94] Foucault, M. (1998). *On Archaelogy of the Sciences*, s. 309 – 310.

[95] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 126.

[96] Dreyfus, L. H. – Rabinow P. (2002). *Michel Foucault*, s. 87.

Aby sme získali lepšiu predstavu o tom, ako vyzerá výpoveď izolovaná za účelom analýzy, uvedieme si aspoň dva konkrétne príklady, pričom sa sústredíme práve na tie prípady výpovede, ktoré komentuje Dreyfus a Rabinow. Príklad prvého spomínaného typu nachádzame v analýze Achima Landwehra; príklad druhého spomínaného typu nám ponúka sám Foucault.

PRÍKLADY:

Achim Landwehr

Cieľom analýzy Landwehra v jeho monografii o historickej diskurznej analýze bolo zistenie predstavy o priestore, ktorú navrhuje skúmať na nasledovnom materiáli: mapy, opisy krajiny, obrazy, zdroje súvisiace so zememeračstvom, cestnými stavbami, katastrálne dokumenty, literárne diela. Na príklade cestopisu Newes Itinerarium Italiae od Josepha Furttenbacha, ktorý bol vydaný v roku 1967 v meste Ulm, ukazuje, že geografický priestor v ňom nadobúda formu tak, že sa za sebou radia jednotlivé body. A dodáva: „Aj iné cestopisy ukazujú, že sa opisy vždy koncentrujú na obce a mestá. Plocha alebo priestor, ktorý sa rozprestiera medzi týmito miestami, sa v cestopisoch takmer vôbec nevyskytuje. Výpoveďou je teda bodová konštrukcia geografických priestorov.“ Landwehr ďalej pripomína, že aj sociálna prax cestovania v rannom novoveku je v súlade s týmto zistením: „Pozorovaniu krajiny sa do neskorého 18. storočia nevenovala mimoriadna pozornosť, napríklad sa pohoria považovali za niečo, čoho sa treba báť, niečo, čo je škaredé, a preto si cestovateľ radšej zastrel okno na bričke, ako by sa mal pozerať von a znášať tento pohľad.“[97]

Michel Foucault

Foucaultov príklad z Archeológie vedenia je o niečo stručnejší, približuje však kvázineviditeľnosť výpovede a nároky, ktoré jej izolovanie kladie na abstraktné myslenie analytika. „Klávesnica písacieho stroja nie je výpoveď; avšak ten istý rad písmen A, Z, E, R, T, uvedený v príručke o strojopise, je výpoveďou o abecednom poradí schválenom pre francúzske písacie stroje[98].

[97] Landwehr, A. (2009). *Historische Diskursanalyse,* s. 103, 111.

[98] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 132.

úvod.indd 40-41 09.10.2017 17:43:52

2.4 Podmienky existencie

Naše priblíženie Foucaultovho chápania výpovede sme ukončili tým, že to, čo by nás v priebehu analýzy malo zaujímať, je určenie podmienok existencie výpovede, deskripcia spleti vzťahov, siete, do ktorej je výpoveď situovaná, či presnejšie povedané – na základe ktorých je vôbec „vypovedateľná". Podmienky existencie Foucault nazýva *pravidlami formovania.* V Archeológii vedenia predstavuje štyri súbory pravidiel, štyri smery ktorými pôsobia:

Formovanie objektov

Pri kladení otázky o režime existencie objektov (ako príklad mu slúži „šialenstvo") sa Foucault pýta na:

a) povrchy ich vynorenia: „kde sa môžu objaviť, aby mohli byť potom označené a analyzované" (rodina, pracovné prostredie, umenie);
b) inštancie vymedzovania, ktoré ho pomenúvajú a zavádzajú ako objekt (medicína, náboženská autorita, literárna a umelecká kritika);
c) mriežky špecifikácie, „systémy, na základe ktorých sa oddeľujú, dávajú do protikladu, združujú a preskupujú, klasifikujú a navzájom odvodzujú rôzne „šialenstvá" (duša, telo, siete neuropsychologických korelácií).[99]

Pre Foucaulta je veľmi dôležité, aby sme o rôznych objektoch neuvažovali ako o stabilných, ahistorických veciach, ako o niečom, čo má vopred danú esenciu, niečom, čo zostáva nemenné v každom priestore a čase. Vyhlásiť v súvislosti s určitými príznakmi, že ide o „typický prejav šialenstva" alebo aj napr. „typickú rodinu", môžeme len v súvislosti s konkrétnou diskurznou formáciou, v rámci ktorej podliehajú objekty určitým pravidlám formovania. Zostáva len dodať, že tieto pravidlá, či lepšie povedané, „pravdy", ktoré sú na ich základe formulované, sú zväčša súčasníkmi zasadenými do konkrétneho diskurzu pociťované ako prirodzené, rozumejúce sa samy sebou. Z tohto dôvodu je potom prirodzené, že podľa Foucaulta by sa diskurzný analytik/archeológ mal sústrediť na „obnaženie" práve týchto pravidiel, keďže tieto majú výpovednú hodnotu, ak ide o otázku o zakladajúcom princípe tej-ktorej diskurznej formácie.

[99] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění.* s. 66 – 68.

Formovanie modalít vypovedania

Foucault uvažuje o rôznych formách výpovedí. Ako príklad uvádza kvalitatívne popisy, životopisné rozprávania, označovanie, interpretáciu, porovnávanie znakov, dokazovanie pomocou analógie, dedukciu, štatistické odhady, experimentálne overovanie a. i. Tento heterogénny súbor rôznych foriem vypovedania implikuje otázku, ktorá sa týka kompetencie prehovoriť v rámci tej-ktorej diskurznej formácie. Ide teda o to, ako sa to deje, že výpovede vytvárajú pozície pre subjekt tak, ako ich vytvárajú. Foucault sa pýta (ako príklad mu slúži diskurz lekárov z 19. storočia) na to, kedy je subjekt akceptovaný ako oprávnený hovoriť, aké podmienky musí spĺňať, aké kvality musí mať. Zaujíma ho:

a) to, kto hovorí; kto je „oprávnený prehovoriť týmto druhom jazyka" a „aký je status jedincov, ktorí – a jedine oni – majú predpísané alebo tradované právo, právne definované alebo spontánne prijímané, artikulovať tento diskurz" (je to človek, ktorý sa musí preukázať určitým certifikátom, musí byť vyškolený, musí mať skúsenosti, špecifické vlastnosti a zručnosti atď.)
b) inštitucionálne umiestnenia, z ktorých „lekár artikuluje svoj diskurz a kde má tento diskurz svoj legitímny pôvod a miesto svojej aplikácie" (nemocnica, súkromná praktika, laboratórium, knižnica);
c) situácia, v ktorej sa môže ocitnúť vo vzťahu k rôznym oblastiam alebo skupinám objektov („subjekt opytovaný", „subjekt počúvajúci", „subjekt rozlišujúci")[100]. Na okraj možno poznamenať, že Spitzmüller a Warnke pri lingvisticky orientovanej analýze diskurzu umiestňujú aktérov medzi analyticky rozdelenú intra- a transtextovú rovinu diskurzu a chápu ich ako filter, ktorý priraďuje jednotlivé texty k určitým diskurzom.[101]

Formovanie pojmov

Pri kladení otázky o formovaní pojmov sa Foucault pýta na to, ako sa vý-

[100] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 80 – 83.

[101] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 173.

úvod.indd 42-43 09.10.2017 17:43:52

povede podieľajú na formovaní pojmov, prečo formujú práve tieto pojmy a nie iné a ako sú pojmy organizované. Zaujímajú ho:

a) formy následnosti pri organizácii poľa výpovedí, rôzne typy závislosti výpovedí, rétorické schémy kombinácie skupín výpovedí (ako sú prepojené popisy, definície atď.);
b) formy koexistencie, pole prítomnosti a spolunáležitosti (zahŕňajú akceptované pojmy, kritizované, diskutované a posudzované, odmietané a vylučované; rôzne fenomény interdiskurzivity) a doménu pamäti (výpovede, ktoré nie sú prijímané ani diskutované);
c) procedúry intervencie, akými sú napr. techniky transkripcie, zmeny, prekladu, prispôsobenia, systemizácie.[102]

Podobne ako je to v prípade rôznych objektov a pozícií subjektov, sú aj pojmy diskurzne špecifické. Sú definované určitou formáciou (a platí to aj naopak), v rámci ktorej sa dajú opísať určité pravidlá usporiadania výpovedí. Foucault hovorí:

[...] nič nie je vratkejšie [...], ako keď do vecí zavádzame nejaký poriadok" a pokračuje „Poriadok [...] je niečo, čo jestvuje iba prostredníctvom mriežky nejakého pohľadu, nejakej pozornosti a nejakého jazyka [...][103]

Tak sa Foucault v *Slovách a veciach* sústredí na západnú kultúru a hovorí o dvoch veľkých zlomoch, diskontinuitách vo formovaní pojmov: tom, ktorým sa začína klasické obdobie (polovica 17. storočia), a tom, ktorý na začiatku 19. storočia „vyznačil prah našej súčasnosti". Práve v tomto období sa objavuje pomerne „nedávny vynález" – človek[104]. Ako však Foucault v slávnej záverečnej vete knihy upozorňuje, ani toto usporiadanie vedenia nie je večné a pokojne sa môže stať, že „človek sa vytratí ako tvár z piesku na brehu mora"[105].

[102] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 89 – 92.

[103] Foucault, M. (2004). *Slová a veci*, s. 11.

[104] Tamže, s. 392.

[105] Tamže, s. 392.

Formovanie stratégií

Pod stratégiami, tak ako ich chápe Foucault, si môžeme predstaviť témy či teórie (napr. myšlienka o jednom pôvodnom jazyku, z ktorého vznikli všetky ostatné) a spôsoby riešení a postupov, ktoré navrhujú. Pri kladení otázky o formovaní stratégií Foucault naznačuje možné smery výskumu nasledovne:

a) určiť možné body ohyby diskurzu;
b) Tak sa môže stať, že v rámci jednej diskurznej formácie izolujeme pri analýze dva objekty alebo dva typy „vypovedateľnej" výpovede situované na tej istej rovine, ktoré sú nekompatibilné. Tieto dve výpovede budú predstavovať špecifické rázcestie, bod, od ktorého sa začnú odvíjať dve rôzne teoretické koncepcie – diskurzné podskupiny. Tak napríklad E. K. Feder hovorí v súvislosti s prácami súvisiacimi s rodovou dysfóriou o nasledovnej nekompatibilite: postuluje sa, že heterosexualita je „prirodzená" a zároveň aj „konštruovaná"[106].
c) popísať špecifické inštancie rozhodovania, ekonómiu diskurznej formácie;
d) Skúmaný diskurz môže byť napríklad vo vzťahu k rôznym iným diskurzom vo vzťahu analógie, opozície alebo komplementárnosti, môže slúžiť ako model pre aplikáciu pre iný diskurz.
e) skúmať funkciu, ktorú daný diskurz vykonáva v poli nediskurznej praxe; režim a procesy privlastnenia diskurzov; možné pozície túžby vo vzťahu k diskurzu.

Nediskurzné autority môžu ovplyvniť teoretické možnosti, ktoré sú prípustné v rámci diskurznej formácie.[107]

[106] Feder, E. K. (2007). *Family Bonds*, s. 90.

[107] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 101 – 105; Gutting, G. (1989). *Michel Foucault´s Archeology of Scientific Reason*, s. 237 – 238.

úvod.indd 44-45 09.10.2017 17:43:52

PRÍKLAD[108]

Vo Švédsku každoročne pripravuje jazyková rada Språkrådet spoločne s jazykovedným časopisom Språktidningen zoznam neologizmov. Tieto reflektujú zmeny v spoločnosti – politické, ekonomické i ekologické. Nedávnym príkladom spojenia ekologickej katastrofy s ekonomickými dôsledkami je výbuch islandskej sopky Eyjafjallajökull, ktorej vulkanický prach v ovzduší ochromil leteckú dopravu na európskom kontinente. K tzv. novým slovám roka 2010 tak pribudli kompozitá ako *askbränd* (dosl. popálený/á od popolčeka: človek, ktorý utrpel finančnú stratu z dôvodu zastavenia leteckej dopravy, spôsobeného vulkanickým popolom), *askmoln* (popolčekový, resp. popolový mrak), *askstoppad* (zastavený/á popolčekovým mrakom), *asktåg* (dosl. popolčekový vlak: mimoriadny vlak, vypravený ako náhrada za leteckú dopravu), *askänka/askänkling*, resp. *vulkanänka/vulkanänkling* (dosl. popolčeková vdova/vdovec alebo vulkánová vdova/vdovec: človek, čakajúci na svojho manžela/manželku, ktorý/á niekde uviazol/uviazla z dôvodu zastavenia leteckej dopravy spôsobeného výbuchom sopky na Islande), *vulkanresa* (pôvodný význam *poznávacia turistická cesta za vulkánmi*, napríklad aj za sopkami na Islande, vystriedal nový, menej komercializovaný význam: cestovanie iným dopravným prostriedkom než lietadlom z dôvodu prerušenia leteckej dopravy), či odvodené prídavné meno *inaskad* (dosl. zasypaný sopečným popolom: človek, ktorý uviazol v niektorom z miest z dôvodu prerušenia leteckej dopravy). Reagujúc na humanitárnu katastrofu, tzv. európsku migračnú krízu, sa v zozname pre rok 2015 ocitli dva pojmy zo sémantického poľa migrácie: *EU-migrant* a *transitflykting*. Prvý – doslovne *EÚ-migrant* – sa vo švédčine používa na označenie obyvateľov Európskej únie, ktorí sa dočasne nachádzajú v inom členskom štáte EÚ než vo svojom domovskom štáte, aby si zvýšili životnú úroveň a vylepšili tým svoju materiálnu a sociálnu situáciu. Druhý výraz, pojem *transitflykting*, doslovne *tranzitný utečenec* označuje utečenca nachádzajúceho sa prechodne na mieste, kde neplánuje zostať. Oba výrazy sú artikulované

[108] Tento príklad je prevzatý z publikácie K. Motykovej Kto sú EÚ-migranti? Novotvary vo švédskom migračnom diskurze a prístup k ich prekladu. In: Guldanová, Z. (ed.): *Kontexty súdneho prekladu a tlmočenia 5.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 94 –109.

v rámci tematicky a inštitucionálne vymedzeného migračného diskurzu[109] vo Švédsku. Problematický sa javí výraz *EÚ-migranti*. Je totiž eufemizmom obyvateľov Rumunska a Bulharska, väčšinou Rómov, prichádzajúcich do Švédska, ktorí z prinútenia žobrú na uliciach švédskych miest. Výraz *EÚ-migrant* je nový, ale koncept žobravého tuláka nový vonkoncom nie je. Švédsko sa totiž v dejinách dlhodobo a z ideologického a sociálneho hľadiska rôznorodo vyrovnáva s problematikou migrantstva. Oba pojmy, tak *EÚ-migrant* ako aj *tranzitný utečenec* sa vyznačujú nekompatibilitou a zároveň ekvivalenciou a naznačujú Foucaultove možné body ohybu diskurzu[110]. Ako Foucault ďalej uvádza, „od každého z těchto současně ekvivalentních i nekompatibilních prvků jsou odvozovány koherentní řady objektů, formy vypovídání, pojmy [...]". Výraz *EÚ-migrant* sa tak radí do subdiskurzu o kočovných Rómoch, zatiaľ čo výraz *tranzitný utečenec,* naopak, reaguje na aktuálnu migračnú krízu, ktorá sa interpretuje predovšetkým ako následok vojnového konfliktu v Sýrii.

2.5 Diskurzná formácia

Teraz sme už pripravení zodpovedať aj na otázku: čo je to diskurzná formácia a prečo je vnímaná ako zakladajúci princíp pri vnímaní diskurzu. Diskurzná formácia je tvorená obmedzeným počtom výpovedí. Ako pomyselný celok pozostáva zo štyroch veľkých súčastí: z výpovedí, ktoré sa týkajú objektov a ktoré ich ako také produkujú; z pojmov, ktoré sú aktualizované výpoveďami; z modalít vypovedania, ktoré implikujú, kto je oprávnený prehovoriť a napokon zo stratégií, ktorých sú súčasťou a ktoré rozvíjajú.

Jednotu veľkých skupín výpovedí, „ktoré se nám zo zvyku vnucujú – a ktoré nazývame *medicína*, *ekonómia* či *gramatika*", však nevytvára oblasť predme-

[109] K deleniu diskurzov podľa jednotlivých sociálnych sfér a na základe užšie špecifikovanej témy pozri Bočák, M. (2019). Diskurz: neurčitá cesta kulturálnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. In: *Kultura – Média – Komunikace,* 1 (1), s. 117 – 146 [online]. K inštitucionálnym diskurzom pozri Cingerová, N. (2012). Opozícia skupinových subjektov ako konštitučný prvok diskurzu. In: *Nová filologická revue*, roč. 4, č. 2 (2012) [online], s. 124 – 136.

[110] Foucault, M. (2002): *Archeologie vědení*. s. 101.

úvod.indd 46-47 09.10.2017 17:43:52

tov ani normatívny typ vypovedania, ani jasne definovaná abeceda pojmov, ani trvanlivosť tematickej oblasti. Tieto možnosti Foucault odmieta a navrhuje popísať tieto rozptýlenia ako také, pravidlá ich existencie, formovania, rozsievania; čo ich umožnilo a ako sú štruktúrované. A v prípade, „že by bolo možné popísať medzi určitým počtom výpovedí rovnaký systém rozptýlenia, že by bolo možné medzi objektami, medzi typmi výpovedí, medzi pojmami či voľbami tém definovať nejakú pravidelnosť (usporiadanie, koreláciu, pozície a spôsoby fungovania, transformácie)", hovorí o diskurznej formácii.[111]

Foucault na príklade skúmania psychiatrickej disciplíny v 19. storočí ukazuje, že diskurzná formácia, ktorú umožnila psychiatria, a disciplína psychiatrie nie je jedno a to isté: „vidíme ju pôsobiť v právnych textoch, literárnych vyjadreniach, filozofických reflexiách, politických rozhodnutiach, v každodennej rečovej praxi, v názoroch"[112]. To znamená, že kľúčovým momentom sú pravidlá, ktorým podlieha tá-ktorá diskurzná formácia v každej z oblastí vymedzovaných Foucaultom. Pričom dôležitá je nielen organizácia vzťahov rámci jednotlivých oblastí, izolovaných za účelom analýzy, ale aj vzťahov medzi jednotlivými oblasťami. Teoretické voľby budú vylučovať či implikovať vo výpovediach, v ktorých sú realizované, tvorenie určitých pojmov.[113] A tak sa môže stať, že jednotlivé oblasti rôznych diskurzných formácií budú podliehať podobným pravidlám a to, čím sa budú od seba líšiť, budú vzťahy medzi pravidlami v rámci jednej diskurznej formácie.[114]

2.6 Praktiky

D. Wrana a A. Langerová vo svojom článku venovanom problematike hraníc diskurzu poznamenali, že ak by diskurzní analytici pre diskurzných analytikov vypísali kvíz, začínal by sa otázkou: čo sú to nediskurzné praktiky.[115]Diskurzné

[111] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 60 – 62.

[112] Tamže, s. 267.

[113] Tamže, s. 113.

[114] Gutting, G. (1989). *Michel Foucault´s Archeology of Scientific Reason*, s. 238.

[115] Wrana, D., Langer, A. (2007). An den Rändern der Diskurse. Jenseits der Unterscheidung

praktiky, viazané na oblasť verbálnosti, praktiky, ktoré „systematicky vytvárajú objekty, o ktorých sa hovorí"[116], nie sú totiž jedinou doménou, o ktorej Foucault uvažuje. V Archeológii vedenia spomína aj tzv. *nediskurznú oblasť* – inštitúcie, politické a ekonomické udalosti, praktiky, procesy a iné.[117] Foucault však tieto dve domény nepostuluje preto, že mu ide o izolovanie kauzálnych súvislostí. V prípade nového lekárskeho diskurzu na začiatku 19. storočia sa odmieta pýtať na to, ako politické pomery či ekonomické procesy určovali uvažovanie vedcov. Skôr mu ide o to

> ako je diskurz medicíny ako prax týkajúca sa určitého poľa predmetov, nachádzajúca sa v rukách niekoľkých štatutárne poverených jedincov a, koniec koncov, ako nositeľ niektorých spoločenských funkcií artikulovaný v praktikách, ktoré sú vo vzťahu k nemu vonkajšie a nemajú diskurznú povahu.[118]

Okrem diskurznej domény sa teda pri výskume určitého diskurzu dostane do kontaktu aj s nejakou oblasťou existencie a fungovania diskurznej praxe (inštitúcie, ekonomické procesy, spoločenské vzťahy) nejakým priestorom, ktorý sa poskytuje diskurzom. Problémom však je, že Foucault len veľmi zhruba špecifikuje, čo tvorí túto oblasť a kadiaľ presne vedie deliaca čiara medzi diskurznými a nediskurznými praktikami. Bernhard Waldenfels sumarizuje, že:

> [...] nie je jasné, ako vedie deliacu čiaru medzi diskurznými a nediskurznými praktikami a ako túto deliacu čiaru prekonáva. Dokonca je nejasné, či vôbec nejaká deliaca čiara existuje. Myslím, že Foucault sa sám vmanévroval do slepej uličky, keď na začiatku konceptualizoval princípy usporiadania dejín ako princípy usporiadania vedenia (epistémy) a potom ich konceptualizoval ako princípy usporiadania reči (diskurzy) namiesto toho, aby uvažoval o princípe usporiadania, ktorý je zdieľaný na úrovni rôznych

von diskursiver und nicht-diskursiver Praktiken. In: *Forum Qualitative Sozialforschung,* Vol. 8, No. 2 (2007) [online].

[116] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění,* s. 78 – 79.

[117] Tamže, s. 244.

[118] Tamže, s. 248.

úvod.indd 48-49 09.10.2017 17:43:52

> registrov správania ľudí, t. j. ich rečou a konaním (!), ale aj ich pohľadmi, ich telesnými zvykmi, ich erotickými vzťahmi, ich technickými manipuláciami, ich ekonomickými a politickými rozhodnutiami, formami ich vyjadrovania v umení a náboženstve atď. Nie je jasné, prečo by tieto oblasti nemali mať tú funkcionalitu, ktorú Foucault postuloval, opierajúc sa jednostranne o výpoveď.[119]

Tu sa vynára jeden dôležitý moment, s ktorým sa stretneme v prípade vymedzenia diskurzných a nediskurzných praktík aj v teoretickej spisbe k diskurzu, akési súperenie medzi ich vymedzovaním prioritne na základe ich formálnej podoby a medzi ich vymedzovaním prioritne na základe ich funkcionality. Kým napríklad R. Keller hovorí o diskurzných praktikách ako formách produkcie výpovedí a o nediskurzných praktikách ako o formách nejazykového konania[120], Waldenfels upozorňuje na ich funkciu v súvislosti s transportom a manifestáciou vedenia, ktorú celkom prirodzene predpokladá aj u iných praktík ako len jazykových.

Čiastočne sa tento problém sníma zavedením pojmu *dispozitív*, ktorý Foucault upresňuje v rozhovore s Alainom Grosrichardom nasledovne:

> Dispozitív je heterogénny súbor, ktorý zahŕňa diskurzy, inštitúcie, architektúru, nariaďujúce rozhodnutia, zákony, administratívne opatrenia, vedecké výpovede, filozofické, morálne alebo filantropické teorémy, v krátkosti: všetko vypovedané, rovnako ako všetko nevypovedané. To sú prvky dispozitívu. Dispozitív si predstavme ako sieť, ktorá vzniká, ak prepojíme tieto prvky[121]

Ak čiastočne, tak preto, lebo na otázku, či sa nediskurzne v dispozitíve vyskytuje inak ako v podobe inštitúcie, pričom sa mu pripomína, že inštitúcia má predsa „evidentne diskurznú povahu", odpovedá:

Pre mňa, za mňa. Ale pre to, čo od dispozitívu chcem, nemá takmer žiaden

[119] Waldenfels (1991). *Michel Foucault*, s. 291, In: Jäger, S. (2006). *Diskurs und Wissen*, s. 95.

[120] Keller, R. (2007). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen,* s. 64.

[121] Foucault, M. (1978). *Dispositive der Macht. Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit,* s. 119 – 120.

význam, aby sme rozdelili: toto je diskurzné a toto nie. [...] Nemyslím si, že je dôležité to rozlišovať, keďže môj problém nie je problém lingvistický.[122]

Zdá sa, že to dôležité je, čo Foucault dodáva k definícii ďalej v rozhovore. Dispozitívy považuje za formácie, ktorých hlavná funkcia spočíva v tom, že v určitom historickom období reagujú na vzniknutú potrebu (urgence).[123] Dispozitívy majú teda strategickú povahu, predstavujú „stratégie pomerov síl, ktoré podporujú typy vedenia a sú nimi podporované"[124]. Keďže rozsah učebného materiálu nám neposkytuje dostatok priestoru na podrobnejšie venovanie sa pojmu dispozitív, dodajme len, že jeho inšpiratívny opis nachádzame u G. Deleuzeho, jeho metodologickému rozpracovaniu sa bude neskôr vo svojich štúdiách venovať predstaviteľ tzv. duisburskej školy – S. Jäger, Andrea D. Bührmannová, Werner Schneider[125] a myšlienka o strategickej povahe, potrebe bude neskôr plodne rozvinutá napr. v rámci Essexskej školy diskurzu.

2.7 Moc a pravda

Zastrešením diskurzu a nediskurzných praktík pojmom *dispozitív* sme sa prehupli z *archeologického obdobia* Foucaultovej spisby do obdobia *genealogického*, v ktorom predstavuje najvýraznejšie dielo kniha *Surveiller et punir: Naissance de la prison* (Foucault, 1975)[126]. Archeológia má teraz ako technika slúžiť genealógii, ktorá si kladie otázky: Ako sa tieto diskurzy využívajú? Akú úlohu hrajú v spoločnosti?[127]. Do popredia sa dostáva moc. Nie však ako represívna, ale ako kreatívna veličina. Pre Foucaulta totiž nie je čosi, „čo niekto vlastní alebo niečo, čo niekto uplatňuje"[128]. Nie je tu pomyselná

[122] Tamže, s. 125.

[123] Tamže, s. 120.

[124] Tamže, s. 123.

[125] Bührmann, A. D. – Schneider, W. (2008). *Vom Diskurs zum Dispositiv. Eine Einführung in die Dispositivanalyse*.

[126] V slovenskom preklade: Foucault, M. (2000). *Dozerať a trestať: Zrodenie väzenia*. Bratislava: Kalligram, 2000.

[127] Dreyfus, L. H. – Rabinow P. (2002). *Michel Foucault*, s. 22.

[128] Foucault, M. (2000). *Dozerať a trestať: Zrodenie väzenia*, s. 31.

úvod.indd 50-51 09.10.2017 17:43:52

trieda/vrstva/skupina, ktorá má moc a keďže túto moc má, vykonáva akty represívnej povahy. Moc je niečo, čo „preniká telami, produkuje veci, je príčinou vášní, plodí vedenie, produkuje diskurzy“[129]. Produkuje „pravdy“. Vedenie a moc teda spolu veľmi tesne súvisia, „moc produkuje vedenie“[130]. V často citovanej pasáži z *Archeológie vedenia* Foucault píše:

> [...] nestačí otvoriť oči, obrátiť na niečo pozornosť alebo si niečo uvedomiť, aby sa nové objekty hneď rozžiarili a tesne nad zemou vystúpil ich prvotný jas. [...] objekt neočakáva v temnote spôsob usporiadania, ktorý ho oslobodí a dovolí mu vteliť sa do viditeľnej a uvravenej objektivity.[131]

Veľmi zjednodušene by sme mohli povedať, že neplatí: veci sú také a také, a preto sa o nich tak rozpráva a preto sa v súvislosti s nimi tak a tak koná. Platí: veci sú také a také, lebo sa o nich tak rozpráva a lebo sa v súvislosti s nimi tak a tak koná. Pravda je záležitosťou diskurzu: „súbor usporiadaných procesov produkcie, zákonov, rozdelenia, obehu a účinku výpovedí“[132].

Tzv. genealogické obdobie znamená aj určitú zmenu vektoru pohľadu. V prípade tzv. archeologického obdobia, z ktorého máme k dispozícii aj rozsiahlejšiu metodologickú reflexiu (*L'Archéologie du savoir*), stoja v popredí otázky epistemologického charakteru: čo je konštruované ako pravda, akým pravidlám podliehajú artikulácie, prečo sa na ich mieste neobjavili iné artikulácie. Z tzv. genealogického obdobia s jeho hlavnými dielami (*Surveiller et punir : Naissance de la prison*, 1975[133]; *Histoire de la sexualité, vol. 1*.[134], 1976) chýba metodologická reflexia, možno však konštatovať, že okrem „verbálnych stôp“[135] vystupujú do popredia aj neverbálne praktiky. Napríklad v diele *Dozerať a trestať* sa Foucault pýta na to, *kto a ako trestá*.

[129] Foucault, M. (1978). *Dispositive der Macht*, s. 35.

[130] Foucault, M. (2000). *Dozerať a trestať: Zrodenie väzenia*, s. 32.

[131] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění.* s. 72

[132] Foucault, M. (1978). *Dispositive der Macht*, s. 53.

[133] V slovenskom preklade: *Dozerať a trestať: Zrodenie väzenia*. Bratislava: Kalligram, 2000, 2004.

[134] V českom preklade: Dějiny sexuality I. Vůle k vědění. Praha: Herrmann & synové, 1999.

[135] Foucault, M. (1998). *Order of Things*, s. 262.

ČO NÁS FOUCAULT UČÍ:

- Prehodnocovať predstavy o „hodných“ a „nehodných“, „autoritatívnych“ a „neautoritatívnych“ zdrojoch. Spis dnes už dávno zabudnutého autora XY bude mať z pohľadu analýzy rovnakú hodnotu ako kniha autora, ktorý figuruje v každej učebnici dejepisu/literatúry atď. Foucault nás pobáda k tomu, aby sme zobrali do úvahy aj neelitné, marginálne rozprávania.
- Zostavovať si archív. Zaujímať by nás mala konfigurácia výpovedí. Foucault hovorí o tom, že archív nie je totalita textov, ale séria pravidiel, ktoré determinujú v určitom čase a priestore objavovanie a miznutie výpovedí, ich distribúciu[136].
- Zabudnúť na uvažovanie o pojmoch, ktoré nejakým spôsobom evokujú smerovanie k cieľu, evolúciu, kauzalitu, esenciálnosť (tradícia, vplyv, rozvoj, mentalita atď. [137]).
- Uvažovať o moci abstraktnejšie ako o kreatívnej veličine, ktorá dáva vzniknúť objektom a pozíciám subjetov.
- Klásť si otázky *ako* (ako sa mohlo stať, že sa objavila práve táto výpoveď, a nie iná) skôr ako otázku *čo* (čo mal autor na mysli, keď toto vyslovil, napísal) a *prečo* (technológie, výrobné vzťahy atď.).
- Nepýtať sa, *kto* sa *ako* odďaľuje od pravdy, ale pýtať sa na to, *čo* je ako pravda konštruované, *ako* sú konštruované rôzne druhy hraníc, pravidlá inklúzie a exklúzie (čo je vnímané ako normálne, čo je vnímané ako patologické); pýtať sa na to, o čom sa mlčí.
- Spochybňovať veci, klasifikácie, obsahy atď., ktoré sa nám javia ako „prirodzené“, rozumejúce sa samy sebou.
- Uvažovať o vlastnej pozícii pri skúmaní, reflektovať ju.
- Vyvarovať sa komentára, pohybovať sa skôr na úrovni označujúcich, dať „prehovoriť“ archív, výpovede, ktoré sú zasadené do určitého kontextu – obdobia a priestoru.

[136] Foucault, M. (1998). *Order of Things*, s. 302.

[137] Tamže, s. 302.

úvod.indd 52-53 09.10.2017 17:43:52

Úlohy ku kapitole

1. Prečítajte si text č. 1.

2. Diskutujte o ňom v skupinách, používajte pritom termíny diskurznej analýzy.

3. Pokúste sa charakterizovať dispozitív na základe prečítaného textu.

Text č. 1:
Čo je to jahodový džem?[138]

„Čo je to arašidové maslo?“ pýta sa 43-ročný afganský utečenec v dedine Talókán. Táto otázka sa opakovala celý víkend po zhodení prvej zásielky potravinovej pomoci na plochú a vyprahnutú pláň pri dedine, píše britský denník Times. „Čo je jahodový džem? Čo je pikantný šošovicový prívarok?“ citujú Times otázky Afgancov, ktorí sa dostali k žltým balíčkom s dennou dávkou jedla. Mnohé z balíčkov sa roztrhali pri dopade na tvrdú, vysušenú pôdu, ktorá nevidela dážď tri roky. Potravinové dávky sa najskôr stali predmetom zvedavosti a neskôr aj sporov. Dedinčania a utečenci začali medzi sebou súperiť, kto nazbiera viac balíčkov. Balíčky majú na obale americkú zástavu a nápis „Humanitný denný prídel, dar ľudu Spojených štátov.“ Väčšina Afgancov však nedokáže prečítať nápis. (TASR)

Foto: autorky.

[138] Čo je to jahodový džem? In: *Hospodársky denník*,16. 10. 2001, s. 13.

Odporúčaná literatúra ku kapitole

FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Praha : Hermann a synové, 2002.
FOUCAULT, M. On Archaelogy of the Sciences: Response to the Epistemology Circle. In: *Aesthetics, method, and epistemology. Essential works of Foucault (1954 – 1984)*. Volume two. Edited by Paul Rabinow, James D. Faubion. New York: The New Press, 1998, s. 297 – 335.
FOUCAULT, M. Order of Things. In: *Aesthetics, method, and epistemology. Essential works of Foucault (1954 – 1984)*. Volume two. Edited by Paul Rabinow, James D. Faubion. New York: The New Press, 1998, s. 261 – 269.
TORFING, J. Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges. In *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*. Edited by D. Howarth, J. Torfing. Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 1 –32.

úvod.indd 54-55 09.10.2017 17:43:53

Tretia kapitola:
DISKURZ E. LACLAUA A CH. MOUFFOVEJ

3.1 „Všeobjímajúci“ *diskurz* E. Laclaua a Ch. Mouffovej[139]

Teória diskurzu E. Laclaua (1935 – 2014) a Ch. Mouffovej vznikla ako svojho druhu „vedľajší produkt“ politologického výskumu, východiskom ktorého bolo prehodnotenie „klasických“ marxistických pojmov a postulátov. Ako podotýka A. Landwehr, „pojem diskurzu bol len prostriedkom, ako uvidieť určité predmety jasnejšie a v inom svetle“[140]. Napriek tomu, že hľadania E. Laclaua a Ch. Mouffovej[141] teda možno považovať skôr za cestu ako za cieľ, ich vyrovnanie sa s otázkou hranice diskurzu, akcent na udržiavaní sa „na rovině diskursu samého“ či popísanie logík „rozptýlenia“ výpovedí, ktoré stáli aj v centre pozornosti M. Foucaulta[142], si podľa nás zaslúžia širšiu pozornosť diskurzných analytikov. V tejto súvislosti možno považovať za kľúčovú predovšetkým knihu *Hegemony and Socialist Strategy* (Hegemónia a socialistická stratégia, 1985[143]), publikáciu *New Reflections on the Revolution of our Time* (Nové reflexie o revolúcii našich čias, 1990) a zbierku esejí *Emancipation(s)* (Emancipácie, 1996[144]), hlavne text *Why do Empty Signifiers Matter to Politics?*

[139] Časti z danej kapitoly boli publikované v článkoch: Cingerová, N. (2016). *Prázdne označujúce a organizácia diskurzu v teórii E. Laclau a Ch. Mouffovej*; Cingerová, N. (2012). Štruktúrovanie diskurzu v teórii E. Laclaua a Ch. Mouffovej a jej miesto v rámci diskurzných štúdií. In: *Jazyk a kultúra,* roč. 3, č. 9 [online].

[140] Landwehr, A. (2009). *Historische Diskursanalyse*, s. 85.

[141] Výskum Ch. Mouffovej po ich spoločnom diele (Hegemónia a socialistická stratégia) získal trochu iné akcenty. Sústredila sa predovšetkým na ďalšie rozpracovanie projektu radikálnej a plurálnej demokracie. Porov. Nabers, D. A. (2015). *Poststructuralist Discourse Theory of Global Politics*, s. 104.

[142] Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění*, s. 44, s. 78.

[143] V českom preklade: *Hegemonie a socialistická strategie: Za radikálně demokratickou politiku.* Praha: Karolinum, 2014.

[144] V českom preklade: *Emancipace a radikální demokracie.* Praha: Karolinum, 2013.

úvod.indd 56-57 09.10.2017 17:43:53

(Prečo sú prázdne označujúce dôležité pre politiku?). Inšpiratívne diskusie o teórii diskurzu nachádzame aj v zborníku predstavujúcom mnohých plodných autorov tzv. Essexskej školy diskurznej analýzy[145] – *Laclau: A Critical Reader* (Laclau: Kritická čítanka, 2004).

V predchádzajúcej kapitole sme zdôrazňovali, že z hľadiska empirického výskumu je dôležité uvedomiť si, akú kapacitu má v našom chápaní diskurzný pohľad na tú-ktorú problematiku. Pre Essexskú školu diskurznej analýzy je charakteristické „všeobjímajúce" chápanie diskurzu. Odmietajú rozlišovať medzi diskurznými (väčšinou chápanými ako „jazykovými") a nediskurznými doménami. Tvrdia, že ak by sme podrobili analýze tzv. nediskurzné komplexy, ktoré vo foucaultovskom chápaní predstavujú inštitúcie, techniky či organizácie výroby, „nájdeme viac alebo menej komplexné formy diferenčných pozícií medzi objektami, ktoré nevyplývajú z nutnosti, ktorá je vonkajšia vo vzťahu k systému, ktorý ich štruktúruje, a ktoré sa teda dajú chápať len ako diskurzné artikulácie".[146]

Ilustrujú to aj nasledovným príkladom:

> Predstavte si, že spolu s iným murárom staviate múr. V určitom momente poprosíte kolegu, aby vám podal tehlu, ktorú následne použijete pri stavbe a pridáte k ostatným. Prvé konanie/akt – vypýtanie si tehly – má jazykovú povahu; druhé konanie/akt – použitie tehly – je mimojazykové. Vyčerpám realitu oboch aktov, ak ich budem rozlišovať v termínoch opozície medzi jazykovým a mimojazykovým konaním? Očividne nevyčerpám, lebo napriek ich rozlíšeniu pomocou tejto opozície majú tieto dva akty niečo spoločné, niečo, čo nám umožňuje, aby sme ich porovnávali – oba sú totiž súčasťou jednej spoločnej operácie, a tou je stavba múru. Ako sa však dá charakterizovať táto totalita, ktorej sú oba tieto akty parciálnou súčasťou? Je zrejmé, že keďže táto totalita zahŕňa aj jazykové, aj mimojazykové prvky [...], musí predchádzať tejto dištinkcii [...] je to, čo nazývame diskurzom.[147]

[145] Za zakladateľov tzv. Essexskej školy diskurznej analýzy sa považuje E. Laclau a Ch. Mouffová. K významným predstaviteľom patrí tiež J. Torfing, Y. Stavrakakis, D. Howarth a O. Marchart. V ruskom priestore sa k tézam menovanej školy hlási V. J. Morozov. Porov. Morozov, V. J. (2009). *Rossija i Drugije*.

[146] Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 131.

Tak bude napríklad určitá skupina ľudí – napr. migranti, náboženská organizácia, politické hnutie atď. konštituované nielen jazykom, ale aj materiálne, ako entita vo fyzickom priestore, čo má vlastné stavby (a nielen idey a texty o nich), inštitúcie a prostredníctvom rôznych ustanovizní sa zúčastňuje na spoločenskom živote, vstupuje do určitých oblastí, podlieha určitým formám regulácie, musí podstupovať rozličné procedúry. Tieto materializácie sú z hľadiska *vedenia* (savoir) rovnako dôležité ako jazyková prax. Sprostredkovania, či už prostredníctvom jazyka alebo prostredníctvom iných znakových systémov, ktoré majú rovnakú funkcionalitu, sú u Laclaua a Mouffovej umiestnené na tú istú úroveň ako rôzne materializácie a „skutočné" vzťahy.

Diskurzné praktiky a nediskurzné praktiky zastrešujú jedným pojmom – pojmom *artikulačná prax (artikulácia).* Tá predstavuje „taký vzťah medzi prvkami, pri ktorom sa v dôsledku artikulačnej praxe mení ich identita"[148]. Štruktúrovanú totalitu, ktorá je výsledkom artikulačnej praxe, nazývajú *diskurzom*.

3.2 Diskurz a pole diskurzivity

Ako je však táto „totalita" štruktúrovaná, aká je vnútorná logika fungovania diskurzu? Ako ju možno popísať? Laclau a Mouffová vychádzajú z myslenia o jazyku, tak ako ho naformuloval zakladateľ štrukturalistickej lingvistiky Ferdinand de Saussure. Od neho vieme, že jazyk je systém znakov, ktoré nie sú vymedzené pozitívne svojím obsahom, ale negatívne – vzťahmi k ostatným prvkom systému, sú tým, čím ostatné znaky nie sú.[149] Napríklad „identita" domu tak nie je tvorená jeho „domovosťou", ale vzťahom znaku k iným prvkom systému: je domom práve preto, lebo

[147] Laclau, E. (1990). *New Reflections on the Revolution of Our Time,* s. 100.

[148] Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 128.

[149] Saussure, F. (1996). *Kurs obecné lingvistiky*, s. 144 – 145.

úvod.indd 58-59 09.10.2017 17:43:53

nie je stanom ani zemľankou. Postulát, že „v jazyku sú len rozdiely“[150] je pre pochopenie diskurznej teórie Laclaua a Mouffovej dôležitý.

Pole, ktorému venujú pozornosť, sa však podstatne odlišuje od toho pomerne stabilného celku, o ktorom uvažuje Saussure: je rozpohybované, nestále, bez pevne ukotvených identít znakov. Tie môžu byť fixované vždy len dočasne a čiastočne, v akomsi zásobníku[151], v tom, čo Laclau a Mouffová nazývajú *poľom diskurzivity* (field of discursivity/discursive), sa nachádzajú všetky možné identity znakov, Laclau a Mouffová ich nazývajú *elementy.* V priebehu politického boja sú však artikulované len niektoré z nich. Tie vzťahové pozície, ktoré sú artikulované v diskurze, nazývajú Laclau a Mouffová *momenty*[152].

Ostatné zostávajú súčasťou poľa diskurzivity, produkujú *nadbytok významu* (surplus of meaning) a stávajú sa tak podmienkou ďalšej možnej fixácie významov. Podľa Laclaua a Mouffovej sa každý diskurz snaží ovládnuť pole diskurzivity, ustanoviť vzťahové pozície znakov a skonštruovať centrum[153]. Takéto centrum, bod, ktorý je schopný pútať okolo seba iné znaky a určovať ich identitu, nazývajú Laclau a Mouffová *uzlový bod* (nodal point).

3.3 Hranice diskurzu

Laclau a Mouffová teda o diskurze uvažujú ako o výsledku artikulačnej činnosti, ktorá zahŕňa všetky akty podliehajúce určitému princípu usporiadania. Tento systém je (dočasne) uzatvorený. Ak by to tak nebolo, nebolo by vôbec možné uvažovať o vzťahu medzi označujúcim a označovaným, *o signifikácii*, ukotvení významu. Boli by sme konfrontovaní len s nekonečným rozptylom, v rámci ktorého by signifikácia nebola možná”[154].

[150] Tamže, s. 148.

[151] Jorgensen, M. V. – Fillips, L. Dž. (2008). *Diskurs-analiz: teorija i metod*, s. 27.

[152] Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 128.

[153] Tamže, s. 138.

[154] Laclau, E. (2013). *Emancipace a radikální demokracie,* s. 83.

Na porovnanie si skúsime teraz pripomenúť, ako sa s otázkou hraníc diskurzu vyrovnáva Foucault. Ten odmieta, že by mohol existovať nejaký fundamentálny princíp zakladajúci jednotu diskurzu/diskurznej formácie. Namiesto toho, aby hľadal pravidlo, na základe ktorého by sme mohli hovoriť o hraniciach diskurznej formácie, navrhuje popisovať rozptýlenia výpovedí ako také. Urs Stäheli problém vnímania hraníc ilustruje a vysvetľuje nasledovne:

> Zdá sa, že diskurzy sú ako krajiny, pozostávajúce z rôznych materialít (dreva, kameňa, ľudských tiel), ktoré sú štruktúrované na základe frekvencie ich výskytu. Krajina sa mení bez jasných demarkačných línií. Napríklad sa môže na malom priestore vyskytnúť veľká skupina domov obkolesených niekoľkými osamotenými budovami. V tomto prípade by sme nevedeli, ako rozlišovať medzi dedinou a jej okolím. Aká hustota zástavby je pre nás dostatočná na to, aby sme hovorili o dedine? Keď Foucault hovorí o „šťastnom pozitivizme“ (chce popisovať rozptýlenia výpovedí ako také, pozn. autorov), odkazuje na formu analýzy, ktorá sa nepýta na jednotiaci princíp. [...] diskurz nemá jasné hranice, existujú len lokálne hranice, no nie hranice, ktoré by boli konštitutívne pre diskurz ako taký. [...] Foucaultovo riešenie je pragmatické: namiesto toho, aby skúmal teoretický problém diskurzných hraníc, analyzuje diskurzy.[155]

Laclau a Mouffová otázku hraníc nenechávajú bokom a pokúšajú sa o jej teoretické riešenie. Podobne ako Foucault odmietajú rozmýšľať o nejakom „veľkom“ princípe (téma, oblasť), ktorý by sa postaral o jednotu, a teda aj o vymedzenie hraníc diskurzu. O ich vymedzenie sa snažia opretím sa o dva pojmy: *antagonizmus* a *dislokácia*.

3.4 Antagonizmus

Pojem *antagonizmus* zavádza E. Laclau v diele *Hegemónia a socialistická stratégia* (1985), kde s Ch. Mouffovou prehodnocujú jeho tradičnú koncep-

[155] Stäheli, U. (2004). *Competing figures of the limit: dispersion, transgression, antagonism, and indifference*, s. 227 – 229.

úvod.indd 60-61 09.10.2017 17:43:53

tualizáciu. Pre nich to nie je niečo, čo existuje medzi dvoma entitami, ktoré majú plne vymedzené identity a na základe toho, že majú určitú identitu, vstupujú do vzťahu antagonizmu. Nie je to tak, že preto, že mám určitú identitu, vstupujem do konfliktu s inou skupinou/kolektívnym subjektom, ktorý má tiež určitú identitu. V prípade antagonizmu, tak ako ho chápe Laclau a Mouffová, sme konfrontovaní so situáciou, keď nám prítomnosť ‚Druhého' (NEPRIATEĽA) bráni v tom, aby sme boli kompletne samými sebou', aby sme mohli skonštruovať, uzavrieť „spoločnosť" (konštituovať sa ako národ, náboženské spoločenstvo, sociálna vrstva, záujmová skupina, ako ženy atď.), keďže sme antagonizovaní, bráni nám v tom nejaká hrozba. Konštituovať sa naplno sa javí ako nemožné, no zároveň niečo, o čo sa neustále usilujeme, po čom neustále túžime.

V *Emancipáciách* (1996) Laclau chápanie antagonizmu prehlbuje, o vylučujúcich, antagonistických hraniciach, ale aj o ich konštituujúcej sile uvažuje nasledovne:

> [...] uvažovať o hraniciach niečoho je to isté, ako uvažovať o tom, čo leží za týmito hranicami. Ak však hovoríme o hraniciach znakového systému, je jasné, že tieto hranice nemôžu byť označené, ale sa musia ukazovať ako narušenie alebo zrútenie procesu signifikácie. Ocitáme sa teda v paradoxnej situácii, keď to, čo tvorí podmienku možnosti znakového systému – jeho hranica – je zároveň tým, čo tvorí podmienku jeho nemožnosti (keďže sa práve pre to, čo leží za hranicami tohto systému, nedarí zrealizovať možnosti nastoľované systémom, pozn. autoriek) – zastavenie nepretržitej expanzie procesu signifikácie.[156]

Zjednodušene by sme to mohli vysvetliť nasledovne: Od F. de Saussura vieme, že znakový systém je tvorený rozdielmi medzi jeho jednotlivými prvkami. Identita každého prvku je tvorená vzťahmi, ktoré zaujíma vo vzťahu k iným prvkom systému. Ak sa zmení poloha jedného z nich, zmení sa tým aj identita iných prvkov, s ktorými bol spojený vzájomnými vzťahmi. Ak však chceme uvažovať o hranici tohto systému, musíme zabudnúť na to, že by sme ju hľadali v rámci tohto systému, predstavovala by totiž len ďalší rozdiel. Skôr o nej treba uvažovať ako o niečom, o určitom

[156] Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 151.

spôsobe artikulácie, ktorý predstavuje radikálny rozdiel/hrozbu, „čistú anti-komunitu, čisté zlo a negáciu"[157], pre celý daný diskurz – pre identity, ktoré ustanovuje a možnosti, ktoré navrhuje.

Tak napríklad hranice diskurzu „komunistickej spoločnosti" (s takými diskurznými dominantami ako „triedny boj" alebo „kolektív") sa vytvárali vylúčením určitých skupinových subjektov, pozícií, logiky konania, spôsobov obliekania a správania sa. To, čo mali tieto prvky spoločné, bolo, že predstavovali negáciu „komunistickej spoločnosti".

Vylúčené identity, logiky konania, alternatívne významy boli prostredníctvom artikulácií konštruované ako séria prekážok, ktoré bránia úplnej realizácii vyvolených významov a možností[158], napr. kapitalistický Západ v sovietskej propagande. Zároveň však, paradoxne, sú to práve ony, čo predstavovali podmienku pre možnosť ich existencie – vznikali ako vymedzenie sa voči iným logikám a spôsobom artikulácie určitých elementov. Tak M. Ryklin v súvislosti s diskurzom sovietskeho obdobia píše:

> [...] ak by vonkajší svet v jeden prekrásny deň zmizol, totalitarizmus by tiež prišiel o svoju sankciu existencie. Na jednej strane by prišiel o obraz „objektívneho nepriateľa", ktorý ho konštituuje, na strane druhej by ho obrali o publikum, pre ktoré sa celé toto divadlo koná.[159]

Laclau túto exterioritu, tento diskurzný vonkajšok nazýva *konštitutívnym vonkajškom* (constitutive outside)[160]. Z vyššie povedaného je zrejmé, a Laclau to aj sám podotýka, keď hovorí o rozštiepení identity každého prvku[161], že takéto uvažovanie predstavuje ďalší problém. A síce: prvky, ktoré budú dočasne fixované v rámci diskurzu ako jeho momenty, budú mať dvojakú povahu. Na jednej strane budú viazané v rámci systému vzťahmi diferencie, na strane druhej, v duchu štrukturalistickej logiky

[157] Laclau, E. (2013). *Emancipace a radikální demokracie,* s. 70 – 71.

[158] Tamže, s. 75.

[159] Torfing, J. (1999). *New Theories of Discourse,* s. 120.

[160] Ryklin, M. (2002). *Prostranstva likovanija*, s. 14.

[161] Laclau, E. (1990). *New Reflections on the Revolution of our Time*, s. 17 ff.

úvod.indd 62-63 09.10.2017 17:43:53

však aj tento systém bude predstavovať len nejakú ďalšiu vzťahovú entitu. Na to, aby sme mohli uvažovať o jeho identite, bude aj on so všetkými svojimi prvkami a vzťahmi musieť vstupovať do vzťahu s niečím, nejakým spôsobom organizácie, logiky, čo sa bude nachádzať za jeho hranicami. A ak je to tak, tak potom sa prvky, ktoré budú v rámci predmetného (diskurzu) organizované, musia nachádzať nielen vo vzťahoch diferencie voči sebe navzájom, ale aj vo vzťahu ekvivalencie. Budú predstavovať reťazec prvkov, ktoré podliehajú rovnakým pravidlám štruktúrovania, rozptylu, prípadne sú dokonca artikulované ako antagonizované spoločnou hrozbou. Vystupujú teda v tomto zmysle ako koherentný náprotivok pomyselného vonkajšku.

Ak by sme teda analyzovali napr. predvolebnú kampaň, prípadne inú situáciu súperenia, vychádzajúc z vyššie uvedeného môžeme uvažovať o tom, že v ideálnotypickom prípade vzniknú v rámci pomyselného poľa diskurzivity *reťazce ekvivalencií* (pozície, požiadavky), ktoré sa budú nachádzať vo vzájomnej konfrontácii[162]. Požiadavky (zamerané na prekonanie „hrozby", NEPRIATEĽA, toho, čo nám bráni naplno sa konštituovať), ktoré sa budú nachádzať v ekvivalentnom vzťahu, nebudú pritom zdieľať nič pozitívne, len fakt, že zostávajú nesplnené[163].

3.5 Prázdne označujúce a uzlový bod

V rámci spomínaného reťazca ekvivalencií to pritom zvykne byť tak, že niektoré označujúce (požiadavka, osobnosť, udalosť, pojem atď.) majú privilegované postavenie, stávajú sa dominantou diskurzu. Predstavujú centrum, ktoré je schopné pútať okolo seba iné znaky a určovať ich identitu. Podľa Laclaua a Mouffovej sa každý diskurz snaží ovládnuť pole diskurzivity a skonštruovať podobné centrum, v ich terminológii – *uzlový bod* (nodal point)[164]. V prevládajúcom diskurze obdobia sovietskeho Ruska diskurzná dominanta „triedny boj" určovala význam napr. takých pojmov ako „demokracia", ktorá nemohla byť „nadtriednou" alebo „mimotriednou"[165]. Toto chápanie demokracie sa odlišovalo od jej neskoršej artikulácie na sklonku ZSSR, keď samotná „demokracia" nadobúda privilegované postavenie a je schopná organizovať diskurz – v rámci politického boja sa objavuje opozícia „demokrati" – „komunisti".

Špecifickým aspektom uzlového bodu je, že predstavuje tzv. *prázdne označujúce* (empty signifier). Tento moment je dôležitý a je to niečo, čo Laclau zdôrazňuje až v neskorších prácach, keď poznamenáva, že „[...] *uzlovým bodom* sa uchopuje artikulačná funkcia, kým prázdny charakter poukazuje smerom k jeho univerzálnej signifikácii".[166] V prípade týchto dvoch pojmov ide teda o označenie dvoch aspektov jednej entity, ktorá odkazuje na ten istý mimojazykový objekt. „Majú jedného referenta," zdôrazňuje Laclau[167]. Čo však vlastne znamená „prázdnosť" označujúceho a ako si ju máme predstaviť?

Od F. de Saussura vieme, že (jazykový) znak si môžeme predstaviť ako zjednotenie akustického obrazu (*označujúce*) a mentálneho konceptu toho, čo označujeme (*označované*). Prázdne označujúce, o ktorom hovorí Laclau, je vlastne „označujúce bez označovaného"[168], výraz bez významu, forma bez obsahu. S akým chápaním znaku máme do činenia?

V saussurovskej lingvistike sú dva elementy, z ktorých pozostáva znak, vzájomne tesne prepojené, tvoria neoddeliteľnú jednotu, sú to dve strany jednej medaily. U Laclaua sa tento moment stráca. Označujúce sa osamostatňuje. Vzťah, ktorý je schopné nadviazať s označovanými, sa ukazuje ako nesmierne krehký, no zároveň flexibilný. Má potenciál vstúpiť do zložitej diskurznej „hry". V rámci nej sa môže vyprázdniť natoľko, že bude môcť zastrešiť množstvo aspektov podliehajúcich širokému roz-

[162] Laclau, E. (2013). *Emancipace a radikální demokracie,* s. 71.

[163] Nonhoff, M. (2007). *Diskurs, radikale Demokratie, Hegemonie – Einleitung,* s. 12.

[164] Laclau, E. (2007). *On Populist Reason,* s. 96.

[165] Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 137. Opierajú sa pritom o lacanovský koncept *point de capition*.

[166] Demokratija. In: *Bolšaja Sovetskaja enciklopedija*, 1969 – 1978 [online].

[167] Laclau, E. (2004*). Glimpsing the Future*, s. 322.

[168] Tamže, s. 322.

úvod.indd 64-65 09.10.2017 17:43:53

ptýleniu. V prípade totalitárneho diskurzu tak bude mať takéto označujúce potenciál organizovať nielen kľúčové politické pojmy, ktoré ako také pravidelne podliehajú verejnej diskusii, ktoré sú flexibilné, vratko ukotvené, neustále sa o ne zvádzajú boje. Bude však schopné zasahovať do každej sféry ľudskej existencie, určovať význam najširšieho spektra oblastí ľudskej existencie – umenia, medziľudských vzťahov či genderových identít[169]. Spomeňme si len na sovietske Rusko s jeho novým typom človeka – „sovietskym človekom".

Vyprázdnené označujúce je spravidla natoľko otvorené nadväzovaniu vzťahov s označovanými, že dokáže byť nápomocné pri stanovovaní identity celého diskurzu, reprezentácii všetkých *požiadaviek*. Treba si pritom uvedomiť, že prázdnosť označujúceho si netreba zamieňať s polysémiou, v prípade ktorej by bol význam plne realizovaný v určitom kontexte.[170]

PRÍKLAD

koruna ako platidlo

Aktuálny kurz švédskej koruny
1€ = 9.8328 SEK
Streda, 16. 11. 2016 Európska centrálna banka [171]

koruna ako kráľovstvo

Keďže Švédi so svojimi vojenskými jednotkami odišli do strednej Európy, dánsky kráľ (ktorý podpísal s cisárskou korunou mier) vyhlásil Švédom vojnu. Táto snaha však bola pomerne rýchlo a účinne potlačená, keďže Švédi v niekoľkých bitkách armádu zloženú z dánskych a cisárskych vojsk porazili a donútili Dánov, aby podpísali mierovú

[169] Laclau, E. (2013). *Emancipace a radikální demokracie,* s. 69.

[170] Porov. napr. Golomštok, I. N. (1994). *Totalitarnoje iskusstvo*; Kaganovsky, L. (2008). *How the Soviet Man Was Unmade*.

[171] Laclau, E. (2013). *Emancipace a radikální demokracie,* s. 69.

dohodu. Po týchto „susedských" incidentoch Švédska koruna opäť pokračovala v boji proti dedičným krajinám Habsburgovcov.[172]

koruna ako vrchol evolúcie (ľudstvo)

Vďaka fotosyntéze máme čo dýchať, aj čo jesť. Skutočnými pánmi planéty Zem sú rastliny a nie „koruna tvorstva", ako si myslia antropocentristi.[173]

koruna jablone

Koruna jablone nemá žiadne poschodia, prípadne má nevýrazné druhé poschodie. Pozostáva z dominantného stredníka so štyrmi až piatimi kostrovými konármi. Pri pohľade zhora by mala mať koruna mierne elipsovitý tvar, pretiahnutý v smere radu. Ak sadíme solitérne stromy bez zapojenia do pásu, môžeme zvoliť aj kruhový pôdorys koruny.[174]

koruna ako kráľovská insígnia

Pred 575 rokmi sa v Uhorsku odohrala krádež s politickým kontextom. Pre kráľovnú Alžbetu Luxemburskú ukradla v noci z 21. na 22. februára 1440 uhorskú kráľovskú korunu z Vyšehradu (dnes Maďarsko) jej komorná Helena Kottannerová. Priniesla ju do Komárna, kde kráľovná 22. februára 1440 porodila syna Ladislava. Ten bol o necelé tri mesiace touto korunou korunovaný za uhorského kráľa Ladislava V.[175]

[172] [online]. [cit. 19. 5. 2017]**.** Dostupné na adrese: <http://kurz-euro.zones.sk/kurzy/SEK-koruna-svedsko/>

[173] Málik, P. *Tridsaťročná vojna alebo „Keď sa náboženstvo snúbi s mocou (a naopak)".* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://www.milost.sk/logos/clanok/tridsatrocna-vojna>.

[174] Procházka, J. *Umelá fotosyntéza vyrobí vodík aj kyslík.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://techbox.dennikn.sk/umela-fotosynteza-vyrobi-vodik-aj-kyslik/>.

[175] Mezey, J. *Tvarujeme jablone: Ako dosiahnuť dutú korunu.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na: <http://www.pluska.sk/izahradkar/uzitkova-zahrada/ovocie-zelenina/tvarujeme-jablone-ako-dosiahnut-dutu-korunu.html>.

úvod.indd 66-67 09.10.2017 17:43:53

Dalo by sa povedať, že polysémia je kontextuálnou záležitosťou, kým prázdnosť je záležitosťou diskurzu. Môže však ktorékoľvek označujúce zaujať privilegované postavenie a štruktúrovať chápanie iných momentov diskurzu? Zrejme každý intuitívne cíti, že niektoré označujúce sa v tejto úlohe ocitajú častejšie ako iné, že „manipulácia" s nimi, ich „otváranie" si vyžaduje menšie úsilie. Pri takých pojmoch ako napr. „sloboda", „rovnosť", „spravodlivosť" je napríklad zbytočné pokúšať sa o zachytenie ich obsahu, akokoľvek minimálneho. Podobne to bude aj s pojmami ako „dobro", „sila", „národ" atď., ktoré pociťujeme ako slová s veľkým signifikačným potenciálom, ako slová s potenciálne veľkou diskurznou extenziou. Je zrejmé, že ide o slová so silne vyhranenou pozitívnou sémantizáciou, zmena statusu ktorých by si (v súčasnom kontexte) vyžadovala náročnú intervenciu do diskurzu. Tak si momentálne zrejme každý z nás vie veľmi dobre predstaviť diskurz, ktorý by bol reprezentovaný zdieľanými požiadavkami ako „sloboda" alebo „rovnosť", prípadne „spravodlivosť". Tie by boli pritom natoľko vyprázdnené, že by symbolizovali len spolupatričnosť určitých spoločenských a politických síl. Funkcia takýchto prázdnych označujúcich by tak bola „výlučne štruktúrna"[176]. J. Torfing ich zvláštne postavenie zhrnul pomerne presne: „Sú to pojmy, ktoré sa natoľko vyprázdnili, že „znamenajú všetko a nič".[177]

Ako sme už spomínali, uzlový bod má schopnosť určovať význam iných označujúcich. Tento proces – pripútanie označujúcich okolo uzlového bodu – sa v terminológii Laclaua (a Mouffovej) nazýva *logikou ekvivalencie*. Tým, že sa všetky musia nejakým spôsobom zmestiť pod spoločnú strechu, redukuje sa ich potenciálne oveľa bohatší a diferencovanejší význam. A čím bude táto reťaz ekvivalentných prvkov mohutnejšia, tým väčšiu mobilizačnú silu bude nadobúdať uzlový bod. Bude totiž momentom, ktorý bude reprezentovať celú totalitu, diskurz. Ak takáto situácia nastane, je zrejmé, že to povedie k zjednodušeniu štruktúrovania skúmaného priestoru.

[176] NN. *Svätoštefanskú korunu ukradli pred 575 rokmi pre Ladislava Pohrobka.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://ahojkomarno.sk/svatostefansku-korunu-ukradli-pred-575-rokmi-pre-ladislava-pohrobka/>.

[177] Žižek, S. (1999). *Vozvyšennyj objekt ideologii*, s. 105.

Rusko na začiatku 20. storočia je dobrým príkladom na ilustráciu radenia označujúcich na základe logiky ekvivalencie. V silne polarizovanej boľševickej vízii spoločnosti boli predstavitelia náboženského života, cárska rodina, vlastníci kapitálu, šľachta, ale aj rôzni politickí oponenti boľševikov (menševici, eseri, kadeti) a „nesvedomití" pracovníci (napr. príživníci – *tunejadcy)*[178] artikulovaní ako súčasť reťazca ekvivalencií – predstavovali *nepriateľov ľudu*. Ich identitu v rámci diskurzu určoval „triedny boj", a preto bol ich neporovnateľne bohatší význam redukovaný na predstaviteľa nepriateľskej triednej pozície. Podobne sa redukoval aj význam entít, ktoré boli modelované ako „široké ľudové masy", keď sa do popredia dostávala ich príslušnosť k spoločenskej triede – iné možné spôsoby identifikácie boli zatlačené do úzadia.

Inou možnosťou radenia označujúcich je *logika diferencie*, ktorá je, naopak, logikou expanzie a narastajúcej komplexnosti priestoru. Kým logika ekvivalencie bude zasahovať paradigmatické pole (elementy sú navzájom zastupiteľné, počet pozícií, ktoré by sa mohli dať kombinovať, je redukovaný), logika diferencie bude rozširovať syntagmatické pole jazyka, teda počet kombinovateľných pozícií.[179] Každé takéto štruktúrovanie je však iba dočasné. To, čo sa javilo ako reťaz ekvivalencií, sa môže pod vplyvom rôznych udalostí, kríz, destabilizácií diskurzu začať drobiť na jednotlivé mýty jednotlivých sociálnych skupín[180]. Začnú sa nastoľovať deliace čiary aj medzi entitami, ktoré sa pociťovali ako ekvivalentné. Dobrým príkladom je porovnanie štruktúrovania „duchovnosti" v období prestavbového Ruska a v prvej polovici deväťdesiatych rokov. V prvom prípade ide o obdobie, keď sa predstavitelia náboženských organizácií začali vyjadrovať aj k iným témam ako k „boju za mier". Pravoslávie, duchovnosť a kultúra sa stali navzájom zameniteľnými pojmami, tvorili jednu paradigmu. Duchovnosť bola postavená na vysoký piedestál a organizácie, ktoré ju hlásali, sa spravidla vykresľovali pozitívne. Na začiatku deväťdesiatych rokov boli

[178] Torfing, J. (1999). *New Theories of Discourse,* s. 301.

[179] Ku klasifikácii nepriateľov v propagande porov. Bonnell, V. (1999*). Iconography of Power*, s. 188 – 194.

[180] Porov. Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 127 – 130.

úvod.indd 68-69 09.10.2017 17:43:54

nálady osemdesiatych rokov vo verejnom diskurze prehodnocované ako eufória, „primitívne delenie na vieru a nevieru“[181], pod vplyvom takých kľúčových momentov diskurzu ako napr. „osobitná cesta“ sa náboženstvá začali modelovať ako „tradičné“ a „netradičné“.

Obr. č. 1: ***Tradícia a láska k rovnakému pohlaviu.*** Rôzne označujúce možno pútať k sebe aj vizuálne (grafity na rohu Šafárikovho námestia a Dobrovičovej ulice v Bratislave). Foto: autorky.

[181] Laclau, E. (1990). *New Reflections on the Revolution of our Time*, s. 61.

Otázka, ktorú má, samozrejme, zmysel si položiť, je: ako podobná zmena nastáva? Môžeme si ju predstaviť ako väčšiu či menšiu „explóziu“, pri ktorej sa hranice stabilného systému narúšajú a existujúce štruktúrovanie sa dynamizuje.‘ Práve tieto „explózie“ predstavujúce destabilizácie diskurzu Laclau vníma ako druhý spôsob vymedzenia hraníc systému, vyhmatania miesta, kde sa signifikácia „rúca“ a identity znakov začínajú podliehať iným pravidlám štruktúrovania. Toto prehodnotenie úlohy antagonizmu pri vymedzení hraníc diskurzu[182] nastáva v diele *New Reflections on the Revolution of our Time* (1990), a síce zavedením pojmu *dislokácia*. Laclau ho používa jednak na označenie imanentného momentu každej identity, jednak na označenie „narušení“ diskurzu – rôznych udalostí, fenoménov, ktoré nie je schopný inkorporovať.[183]

Tak predstavuje spoločenský prevrat zmenu spoločenského konania (vrátane verbálnej praxe), ktoré nie je možné vtesnať, osvojiť v rámci dominantného diskurzu, ten je dislokovaný. V tomto zmysle možno o boľševickom prevrate uvažovať aj ako o sémantickej revolúcii[184], explózii.

3.6 Dislokácia a antagonizmus

Máme tu teda do činenia s dvoma rôznymi uchopeniami hranice. V akom vzájomnom vzťahu však sú? Ako upozorňuje U. Stäheli, kým dislokácie predstavujú „efekt konštituovania systému na základe logiky diferencií, sú antagonizmy špecifickými artikuláciami dislokácie.“[185] Tento moment je dôležitý, keďže predstavuje riešenie v situáciách, keď môžeme v prípade jednotlivých diskurzov (ako výsledkov artikulačnej praxe) len ťažko hovoriť o antagonistických hraniciach, keď artikulácie predstavujú nie radikálnu hrozbu, ale jednoducho len podliehajú inej logike rozptyľo-

[182] Porov. *Stenogramma II Vsemirnogo russkogo narodnogo sobora* [online].

[183] Porov. Frank, S. K. (2012): *Vzryv kak metafora kuľturnogo semiozisa* [online]; Lotman, J. (1992). *Kuľtura i vzryv*.

[184] Stavrakakis, Y. (2003). *Laclau with Lacan*.

[185] Stäheli, U. (2004). *Competing figures of the limit: dispersion, transgression, antagonism, and indifference*, s. 232 – 239.

úvod.indd 70-71 09.10.2017 17:43:55

vania výpovedí. To znamená, že diskurz sa stáva antagonistickým len vtedy, keď sú dislokácie artikulované antagonisticky a cieľom analýzy je popísať, ako sa to deje (aké stratégie boli uplatnené? do akých vzťahov vstúpili jednotlivé znaky?).

Koncepty teórie diskurzu Essexskej školy diskurznej analýzy nám dovoľujú udržať sa na rovine diskurzu a predstavujú inšpiratívne riešenie najmä pri analýze rôznych stretov, konfliktných situácií, akými môže byť napr. predvolebný boj či iná politická kampaň, ale aj pri analýze vytvárania rôznych identít. Umožňujú detegovať špecifickú sémantizáciu skúmaných momentov diskurzu a vysvetliť, prečo majú niektoré pojmy v určitých obdobiach takú veľkú mobilizačnú silu poskytnúť vysvetlenie z hľadiska logiky diskurzu.

Aké otázky si klásť počas analýzy:

~ Možno v prípade skúmaného korpusu izolovať prázdne označujúce?
~ Aké označujúce sú radené do reťazca ekvivalencií?
~ S akými označujúcimi vstupuje daný reťazec do opozície?
~ Kedy, pod vplyvom akých udalostí nastáva zmena artikulácií?

Úlohy ku kapitole

1. Porovnajte sémantizáciu vybraných frekventovaných pojmov politického priestoru (napr. „demokracia“) vo vybraných obdobiach. Uvažujte, akými uzlovými bodmi je daný pojem pútaný, s akými momentami vstupuje do opozície. Pri analýze sa opierajte o texty všeobecných encyklopédií, texty učebníc, prípadne prejavy najvyšších predstaviteľov krajiny.

2. Analyzujte kampaň v rámci slovenského referenda o rodine, ktoré sa uskutočnilo v roku 2015 a v ktorom išlo o zavedenie, resp. odmietnutie inštitútu registrovaného partnerstva a možnosť adoptovať si dieťa pármi rovnakého pohlavia. O aké označujúce prebiehal zápas jednotlivých strán? K akému bodu sa ich snažili pripútať? Ako by ste opísali sémantizáciu označujúcich?

3. Analyzujte modelovanie tzv. európskej utečeneckej krízy, ktorá vznikla v roku 2015, v printových médiách. Vymedzte kľúčové pojmy v tomto diskurze. Všímajte si ich sémantizáciu. Diskutujte o uzlových bodoch, ktorými sú pútané. Porovnajte formovanie tejto diskurznej udalosti v rôznych štátoch.

Odporúčaná literatúra ku kapitole

CULLER, J. *Saussure.* Bratislava: Archa, 1993, s. 18 – 29.
LACLAU, E. – MOUFFE, Ch.: *Hegemonie a socialistická strategie: Za radikálně demokratickou politiku.* Praha: Karolinum, 2014, s. 128 – 139.
LACLAU, E.: *Emancipace a radikální demokracie.* Praha: Karolinum, 2013, s. 69 – 80.

úvod.indd 72-73 09.10.2017 17:43:55

Štvrtá kapitola:
KRITICKÁ DISKURZNÁ ANALÝZA

4.1 Kritická diskurzná analýza: diskurz ako jedna z dimenzií sociálnej praxe

V predchádzajúcej kapitole sme si predstavili teóriu diskurzu E. Laclaua a Ch. Mouffovej relevantnú pre Essexskú školu diskurznej analýzy, pre ktorú je charakteristické ich „všeobjímajúce" chápanie diskurzu – nerozlišovanie medzi diskurznými a nediskurznými doménami. Koncept diskurzu typický pre prístupy združené pod hlavičkou tzv. Kritickej diskurznej analýzy (CDA)[186] sa od jeho uchopovania v rámci Essexskej školy diskurznej analýzy zásadne líši, a to predovšetkým tým, že do popredia vystupuje delenie spoločenskej praxe na diskurzné a nediskurzné domény. Dané rozdelenie je pritom vnímané predovšetkým cez prizmu jazykovosti toho-ktorého sociálneho konania.

Hlavnou črtou diskurzu je jeho jazykový charakter, ktorý ho odlišuje od iných foriem sociálneho konania. Výraz „sociálne konanie" tu pritom nie je použitý náhodou. Odkazuje na sociolingvistické chápanie jazyka, v rámci ktorého sa zdôrazňuje, že používanie jazyka (parole) je záležitosťou sociálnou, a nie individuálnou, ako znela pôvodná téza saussurovskej lingvistiky. Dotýka sa tiež ďalšej závažnej skutočnosti: jazyk používame nielen na reprezentáciu určitých výrezov reality, používaním jazyka zároveň aj konáme, a to tak vo vzťahu voči iným osobám/kolektívom, ako aj vo vzťahu k svetu, ktorý nás obklopuje – rôznym entitám prisudzujeme rôzne významy, zavádzame rôzne členenia, kategorizácie.[187] Pri takomto

[186] Pod školou Kritickej diskurznej analýzy (niekedy aj Kritické diskurzné štúdiá) chápeme zoskupenie analytikov, ktoré formulovalo svoj teoretický rámec na sympóziu v Amsterdame v roku 1991. K najvýznamnejším predstaviteľom patrí predovšetkým T. van Dijk, N. Fairclough, T. van Leeuwen, R. Wodaková a S. Jäger.

[187] Porov. Fairclough, N. (1993). *Discourse and Social Change*, s. 63.

úvod.indd 74-75 09.10.2017 17:43:55

chápaní diskurzu je potom prirodzené, že pre CDA je charakteristická výrazná orientácia na texty (manifestácie diskurzných praktík) a ich lingvistickú analýzu, ktorá absentuje vo foucaultovskej analýze orientovanej na pravidlá umožňujúce objavenie práve tej-ktorej výpovede (a nie inej). Texty sa pritom zvyčajne chápu široko – zahŕňajú nielen hovorené, ale aj písané slovo a vizuálnu komunikáciu.[188]

4.2 Základné tézy CDA

Základné tézy kritickej diskurznej analýzy explicitne sformulovali diskurzní analytici Duisburského Inštitútu pre výskum jazyka a spoločnosti (Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung – DISS) v polovici 80. rokov minulého storočia. Jej úlohou je, ako uvádza neskôr Jäger[189], odvolávajúc sa na telegram s desiatimi položkami z Derridových *Strašidiel Marxa*[190], kritika sociálnych nerovností, nespravodlivostí a globálnych zločinov, akými sú zbrojársky priemysel, vojny a zneužívanie medzinárodného práva. Preto sa analýzy kritických diskurzných analytikov zameriavajú najmä na analýzu textov, ktoré patria do migračného diskurzu, diskurzu o rasizme, o xenofóbii a podobne.

[188] Porov. Fairclough, N. (1993). *Discourse and Social Change*, s. 71; Reisigl, M. – Wodak, R. (2010). *The Discourse-Historical Approach*, s. 89; Kress, G. (2009). *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*.

[189] Jäger, S. (2008) Einstieg: Die Unerlässlichkeit der Kritik an den existierenden Macht- und Herrschaftsverhältnissen und wie sie zu machen ist. In: Jäger, S. (Hg.): *Wie kritisch ist die Kritische Diskursanalyse? Ansätze zu einer Wende kritischer Wissenschaft*, s. 5 – 16, s. 9.

[190] Derrida, J. (2011). *Strašidlá Marxa*, s. 74 – 79.

Za základné tézy CDA možno považovať nasledovné:[191]

1. CDA sa zaoberá sociálnymi problémami. Ide jej o lingvistický charakter sociálnych a kultúrnych procesov a štruktúr.
2. Vzťahy moci majú diskurznú povahu. CDA skúma moc vo vnútri diskurzov ako aj moc nad diskurzami.
3. Spoločnosť a kultúra sú k diskurzu v dialektickom vzťahu: diskurz ich tvorí a ony tvoria diskurz.
4. Jazyková prax môže byť ideologicky zafarbená, preto je dôležité skúmať recepciu textov, interpretácie a sociálne efekty.
5. Diskurzy sú historické, treba ich chápať v určitom kontexte, nie sú však iba včlenené do určitej kultúry, ideológie a historických súvislostí, treba ich chápať aj intertextuálne vo vzťahu k iným diskurzom.
6. Vzťah spoločnosti a textu nie je priamy, je sprostredkovaný.
7. Diskurzná analýza interpretuje a vysvetľuje, jej interpretácie sú vždy dynamické a otvorené novým informáciám.
8. Diskurz je formou sociálneho konania, CDA je sociálnovedne orientovaný prístup v rámci DA.

4.3 Úrovne analýzy

CDA teda uvažuje o dvoch typoch sociálnej praxe, dvoch rôznych oblastiach, ktoré si vyžadujú rôzne prístupy. Výhodou rozdelenia na diskurznú (jazykovú) doménu a nediskurznú doménu je jeho funkčnosť v procese (interdisciplinárnej) analýzy. Rozdelenie umožňuje členenie výskumu, ktorý sa tak stáva lepšie uchopiteľným. Výrazný predstaviteľ CDA – N. Fairclough[192] – hovorí v tejto súvislosti o troch úrovniach analýzy (porov. *Trojdimenzionálny model* N. Faircloughа). Prvou úrovňou je úroveň *textuálna.* V centre pozornosti je lingvistická analýza diskurzných fragmentov tvoriacich výskumný korpus. Druhou dimenziou je *diskurzná prax,* ktorá pokrýva otázky produkcie,

[191] Keller, R. (2007). Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen, s. 29.

[192] Inšpiratívne čítanie Faircloughovho prístupu k diskurzu je napr. možné nájsť v monografii S. Schneiderovej (2015). *Analýza diskursu a mediální text*.

úvod.indd 76-77 09.10.2017 17:43:56

distribúcie a konzumovania textov a detekciu rozdielnych typov diskurzov v závislosti od sociálnych faktorov. Vychádza sa pritom z toho, že texty sú špecificky produkované v špecifických spoločenských kontextoch, špecificky sa šíria a konzumujú. Analýze teda podliehajú aj podmienky vzniku textu a prostredie, v ktorom funguje. Tretia dimenzia zahŕňa *sociálnu prax.* Na tejto úrovni sú v centre pozornosti úvahy o tom, či diskurz reprodukuje alebo reštruktúruje existujúce usporiadania diskurzu a aké má konkrétne dôsledky v spoločnosti.[193] Kritická diskurzná analýza je problémovo orientovaná a cieľom je v konečnom dôsledku podporovať pozitívne zmeny v spoločnosti.

Napriek nesporným výhodám v priebehu analýzy si treba uvedomiť, že každé delenie prináša so sebou aj určité riziká. Analytik tak môže v určitých prípadoch čeliť tomu, že je ním oklieštený a to prinajmenšom vtedy, ak je napr. výskum konania možný len cez texty, ktoré ho opisujú, na čo poukazuje aj R. Chartier[194]. Vedec je tak nútený kategorizovať a mnoho ráz je postavený pred neľahkú úlohu určenia hranice medzi praktikami. A každé určenie hranice, izolácia špecifických sfér, si vyžaduje, aby sa vyjadril aj k vzťahom, ktoré medzi nimi existujú.

V prípade CDA sa v tejto súvislosti uvažuje o nasledovnej konfigurácii: vzťahy medzi diskurzom a sociálnou praxou majú *dialektický charakter.* Na jednej strane je sociálna prax formovaná diskurzom, spôsobom, ako jazykovo konáme, a na strane druhej je diskurz formovaný sociálnou praxou, uvažuje sa teda o ich interdependencii. Cieľom je vyhnúť sa postulovaniu a) prísneho sociálneho determinizmu – úvahám o tom, že jazyk je len reflexiou reálne existujúcich, resp. prirodzených spoločenských inštitúcií, štruktúr a vzťahov, a b) idealistických záverov o realitách sociálneho sveta, ktoré sú zásluhou len a len ľudskej mysle.[195]

Je zaujímavé, že N. Fairclough považuje za väčšie nebezpečenstvo druhú menovanú „pascu" – „vyzátvorkovanie" spoločenských vzťahov, materiálnej „základne".[196]

[193] Porov. Fairclough, N. (1993). *Discourse and Social Change*, s. 62 – 91.

[194] Chartier, R. (2010). *Na okraji útesu*, s. 126.

[195] Porov. Fairclough, N. (1993). *Discourse and Social Change*, s. 65.

[196] Tamže, 65.

Na tomto mieste treba dodať, že konzekventné zdieľanie postulátov sociálneho konštrukcionizmu sa nerovná popieraniu existencie (ontologicky objektívneho) fyzického objektu. Laclau a Mouffová čelia podobnej kritike nasledovne:

> Zemetrasenie alebo pád tehly je udalosť, ktorá nepochybne existuje v tom zmysle, že sa deje tu a teraz, nezávisle od mojej vôle. Ale či sa jej špecifickosť ako predmetu konštruuje ako „prírodný jav" alebo „prejav božieho hnevu", závisí od štruktúrovania diskurzného poľa. Nepopiera sa, že takéto predmety existujú mimo myslenia, ale popiera sa značne odlišné tvrdenie, že sa môžu konštituovať ako predmety mimo akýchkoľvek diskurzných podmienok vzniku.[197]

S ohľadom na výhody a nevýhody oboch riešení sa nazdávame, že pre prehľadnosť výskumu je azda vhodné uvažovať osobitne o praktikách sprostredkovaných jazykom a osobitne o praktikách, ktoré nemajú jazykový charakter. Tieto kategórie treba pritom vnímať ako formálne kategórie, ktoré majú význam z hľadiska analýzy – môžu vystupovať v kombinácii, no majú svoju vlastnú podobu a riadia sa svojimi vlastnými zákonmi[198]. Samo (nejazykové) konanie sa však nevyčleňuje osobitne preto, že by nebolo nositeľom a (re)producentom významu. Táto otázka môže vyvstať pomerne ostro napr. pri analýze tzv. sekuritizácie, ktorá sa môže udiať aj bez toho, aby bola sprevádzaná verbálnymi aktami.[199] „Každé konanie má význam a produkovať a šíriť význam znamená konať".[200]

Zároveň je potrebné neustále si uvedomovať, že komplexné fenomény, ktoré sa zvyknú vymedzovať ako nediskurzné (napr. ekonomická prax), môžeme považovať za „arény, v ktorých sa stretáva a pretína" množstvo heterogénnych reprezentácií sprostredkovaných jazykom[201] a ktoré teda môžu byť (a mali by

[197] Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014). *Hegemonie a socialistická strategie*, s. 131.

[198] Deleuze, G. (1996). *Foucault*, s. 74 – 76.

[199] Porov. Mogire, E. (2011). *Victims as Security Threats*, s. 22. Porov. tiež: Dulebová, I. (2016). *Bezpečnosť ako rečový akt: pohľad Kodanskej školy.*

[200] Torfing, J. (1999). *New Theories of Discourse*, s. 94.

[201] Jones, G. S. (2005). *The Determinist Fix*, s. 68.

úvod.indd 78-79 09.10.2017 17:43:56

byť) pochopené aj v kategóriách diskurzu.[202] V niektorých prípadoch môže ísť o pomerne ustálené a stabilné štruktúry[203] a má zmysel uvažovať o nich aj v súvislosti s ich vlastnou logikou, nadobudnuté významy objektov a konania však budú vždy záležitosťou artikulačnej praxe. Znamená to teda, že z hľadiska teoretického uchopovania pojmu diskurz v rámci CDA by bolo možné uvažovať nie o pevnej, nepriepustnej hranici, ale o vzájomnej spleti praktík a o doménach, v ktorých sa tieto pretínajú v rôznej proporcii.[204]

Vo faircloughovskom trojdimenzionálnom modeli sa medzi úrovňou textu a sociálnou praxou nachádza úroveň *diskurznej praxe*. Tá predstavuje sprostredkovací článok medzi úrovňou *textu* a *sociálnou praxou* a je špecifickým typom poslednej menovanej.[205]

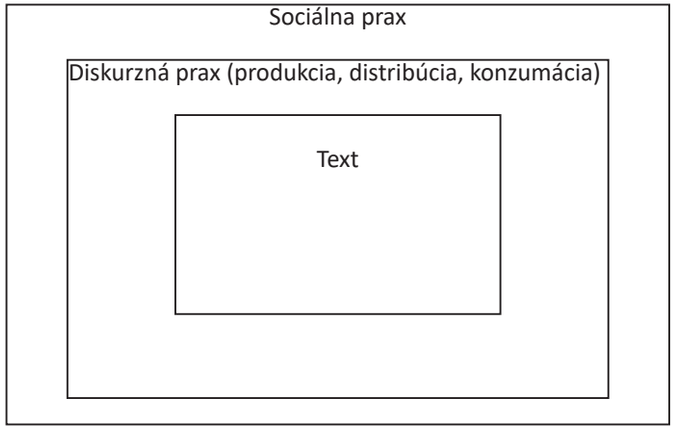

Schéma: *Trojdimenzionálny model N. Faircloughа*[206]

[202] Porov. tiež: Chartier, R. (2010). *Na okraji útesu*, s. 86 – 87.

[203] Hofmeister, A. (2001). *Discourse Analysis and Structural Supervision*, s. 96.

[204] Porov. Fairclough, N. (1993). *Discourse and Social Change*, s. 66 – 67.

[205] Tamže, s. 71.

[206] Tamže, s. 71.

Pre porovnanie možno uviesť, že aj predstavitelia tzv. lingvistickej diskurznej analýzy – Spitzmüller a Warnke vymedzujú tri úrovne analýzy, ich chápanie je však monodisciplinárnejšie, textocentristickejšie. V ich prípade ide o *intratextovú rovinu*, *rovinu aktérov* a *transtextovú úroveň*, ktoré fungujú integrovane. Vnútrotextové fenomény prostredníctvom aktérov interagujú v texte s transtextovými štruktúrami, inými slovami rétorické prostriedky v texte odkazujú na iné texty, vďaka čomu v nich analytik rozoznáva diskurzné pozície.[207]

Intratextová úroveň zahŕňa analýzu slov/lexém, viet/propozícií a makroštruktúry textu. Tu pokladáme za dôležité uviesť napríklad *kľúčové slová* a *politické heslá*. Pod heslami sa chápu melioratívne označenia, pejoratívne lexémy, v každom prípade nosné pre daný diskurz[208].

Druhou úrovňou analýzy diskurzu je už spomenutá *rovina aktérov*, na ktorej sú dôležité úlohy *recipienta* a *producenta, diskurzné pozície*, čiže z akých sociálnych pozícií aktéri konajú a napokon *medialita.* K diskurzným pozíciám patrí vertikalizačný status (vertikálna štruktúra slovnej zásoby), voice[209], ideology brokers[210], diskurzné spoločenstvá[211], sociálna stratifiká-

[207] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 187.

[208] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 143.

[209] Spitzmüller a Warnke odkazujú na tzv. Voice-koncept podľa Blommaerta a Hymesa, pričom si pod kategóriou voice predstavujú schopnosť aktéra byť počutý. Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 111.

[210] Myslí sa tým situácia, v ktorej aktér presadzuje vlastné názory a hodnoty a oslabuje pozície ostatných aktérov, aby dosiahol určitý benefit. Viac pozri Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 179 – 180.

[211] Sociolingvistický pojem jazykového spoločenstva a Foucaultov pojem diskurznej spoločnosti tu Spitzmüller a Warnke spojili do termínu diskurzného spoločenstva, pričom ho nechápu ako homogénnu skupinu, ale ako dynamický útvar, ktorý je výsledkom dynamického pripisovania si identity, ktoré je možné opísať sociolingvisticky. Pozri Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Dis-*

úvod.indd 80-81 09.10.2017 17:43:56

cia a moc. Kým za médiá považujú Spitzmüller a Warnke[212] prostriedky, ktoré vytvárajú, prenášajú či konzervujú znaky, za medialitu považujú aj pozornosť a očakávania venované určitým formám sprostredkovania. Médiá môžu byť aktérmi, pretože podľa nich riadia prístup k diskurzu. Fónický/grafický, synchrónny/asynchrónny, monologický/dialogický, reč vyjadrujúca blízkosť/odstup – to sú aspekty, ktoré podľa Spitzmüllera a Warnkeho treba zohľadňovať pri komunikácii. Patria sem podľa nich aj štylistické variety, akými je napr. odborný štýl a pod. Poslednou kategóriou v rámci mediality sú vzorce konania, ktoré sú súčasťou medializačného procesu. Vzorce konania sú súčasťou tzv. „voice", keďže sú typizovanými a konvencionalizovanými rutinami, po ktorých siaha autor výpovede.[213]

Kategórie intratextovej úrovne sa stávajú súčasťou diskurznej analýzy len v súčinnosti s analýzou úrovne aktérov a *transtextovej úrovne*.[214] Analýza poslednej zmienenej úrovne prebieha na poli intertextuality, *frame-ov*, topoi, diskurzných sémantických základných vzorcov, indexálnych poriadkov, sociálnej symboliky, historicity, ideológií, gouvernementality a mentalít. Pri intertextualite je vhodné zdôrazniť rozdiel medzi textovou lingvistikou a diskurznou lingvistikou, ktorý spočíva v tom, že tam, kde textová lingvistika vysvetľuje intertextuálne fenomény a nadtextové štruktúry pomocou kultúrno-analytického inštrumentária, snaží sa diskurzná lingvistika objasniť štruktúry vedenia a moci, pričom využíva aj analýzu intertextuality.[215] Ziem[216] vysvetľuje ukotvené vedenie, materializované v tzv. frame-och, ako „[v]edenie, ktoré je konvencionalizované v určitom

kurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse. s. 181.

[212] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 183 – 184.

[213] Tamže, s. 186.

[214] Tamže, s. 173.

[215] Tamže, s. 117.

[216] Ziem, A. (2013). Wozu Kognitive Semantik? In: Busse, D. – Teubert, W. (Hrsg.): *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. s. 229 – 230.

časovom období pre určité jazykové spoločenstvo."[217] *Frame*-y[218] sa skladajú z troch štruktúrnych prvkov: ide o prázdne miesta (slots), hodnoty (fillers) a štandardné hodnoty (default values). V Ziemom navrhnutom modeli[219] zodpovedajú *slots* otázkam, z ktorých sa dajú vyvodiť aspekty, ktoré sú typické pre referenčný objekt, kým odpovede zodpovedajú *fillers*, pričom bližšie definujú referenčný objekt. Ak tieto nie sú realizované v reči, ale sú potrebné na pochopenie veci, ako uvádza Ziem[220], ide o tzv. *default values,* ktoré si používatelia jazyka vyvodzujú inferenčne na základe kontextových dát a všeobecného povedomia o danej veci. Koncept toposu[221] odhaľuje argumentačné stratégie vnútri diskurzov. Ziem ilustruje jednotlivé pojmy na metafore z tzv. debaty o kapitalizme, *Kapitalismus-Debatte*, ktorá prebiehala v Nemecku v apríli a máji roka 2005 a je známa aj ako *kobylková debata*, *Heuschreckendebatte*. V médiách sa rozpútala po nasledovnom vyjadrení Franza Münterferinga, predsedu Nemeckej sociálno-demokratickej strany (SPD) v interview pre časopis *Bild am Sonntag* 19. 4. 2005: „Niektorí finanční investori nevenujú ani len myšlienku ľuďom, ktorých pripravia o pracovné miesto. Zostávajú v anonymite, nemajú tvár, prepadnú firmu ako roj kobyliek, spasú, čo sa dá a tiahnu ďalej."[222] Podľa Ziema[223] zodpovedajú v prípade metafory *finanční investori sú rojom kobyliek* prázdne miesta, tzv. *slots,* otázkam, na základe ktorých sa dajú vyvodiť aspekty vedenia, ktorými sa vyznačuje tento referenčný objekt. Môžeme sa napr. pýtať: Aké dôsledky má ich ko-

[217] Tamže, s. 230.

[218] Tamže, s. 233.

[219] Tamže, s. 233.

[220] Tamže, s. 233.

[221] Wengeler, M. (2013). Historische Diskurssemantik als Analyse von Argumentationstopoi. In: Busse, D. – Teubert, W. (Hrsg.): *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. s. 189 – 215.

[222] Citované podľa Ziem, A. (2013). Wozu Kognitive Semantik? In: Busse, D. – Teubert, W. (Hrsg.): *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. s. 230.
„Manche Finanzinvestoren verschwenden keine Gedanken an die Menschen, deren Arbeitsplätze sie vernichten. Sie bleiben anonym, haben kein Gesicht, fallen wie Heuschreckenschwärme über Unternehmen her, grasen sie ab und ziehen weiter."

[223] Tamže, s. 233.

úvod.indd 82-83 09.10.2017 17:43:56

nanie? Čoho sú súčasťou? Akú činnosť vykonávajú? V akých udalostiach a činnostiach zohrávajú úlohu? Odpovede zodpovedajú možným hodnotám, *fillers*, pričom „každá z odpovedí bližšie určuje referenčný objekt najmenej z jedného hľadiska."[224] V reči, toľko Ziem, sa táto konkretizácia realizuje prostredníctvom predikácií, to znamená prostredníctvom predikátov, ktoré sa pripisujú určitému referenčnému objektu. Ak sa však také predikácie v reči nerealizujú, ale napriek tomu sú nevyhnutné pre správne pochopenie textu, nastupujú tzv. *default values*, štandardné hodnoty, ktoré sa vyznačujú tým, že ich používatelia jazyka chápu na základe inferencií, t. j. vyplývajú z kontextu a všeobecných znalostí používateľov jazyka.[225] Po analýze textového korpusu sa zistilo, ako ďalej uvádza Ziem, že kvantitatívne dominujúca predikácia spojená s referenčným objektom *kobylka* (*Heuschrecke*) bola *zničiť firmu* (*Unternehmen zerstören*) a nápadne veľa predikácií charakterizovalo kobylky ako časť roja. Všetko toto, ako uvádza Ziem, umožnilo kauzálnu metonymiu, ktorá slúži ako prototyp pre nové analogické metafory: kobylky prichádzajú v rojoch a spôsobujú ten typ škôd, ktoré metonymicky reprezentujú. Všetky varianty metafory spojenej s kobylkami sa orientujú na prototyp metafory, ktorý, ako ďalej uvádza Ziem, dokázateľne vznikal a upevňoval sa až v rámci diskurzu o vyššie spomenutej debate o kapitalizme.[226]

Spitzmüller a Warnke navrhujú aj analýzu tzv. diskurzných sémantických figúr podľa Busseho, ktoré štruktúrujú diskurzy a fungujú ako hodnotiace schémy.[227] Patria sem izotopické reťazce, topoi, resp. kľúčové pravidlá, presupozície, mená, autority, témy, myšlienkové komplexy, pojmy a slová. Busse uvádza príklad opozície vlastné/cudzie, ktorá sa manifestuje napr. v metaforách. Jazykovými formami sa sprostredkúvajú sociálne hodnoty, voľba štýlu či iných prostriedkov v reči manifestuje sociálnu príslušnosť, naznačuje diskurzné pozície, pričom sociálna symbolika je viazaná na

[224] Tamže, s. 233.

[225] Tamže, s. 233.

[226] Tamže, s. 234.

[227] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 85.

kontext, jednotlivé variety nadobúdajú rôzne hodnoty v rôznych kontextoch a jazyk sa tak stáva indexom pre diskurzne ukotvené prostredia.[228]

Všetky texty nie je možné analyzovať na všetkých uvedených úrovniach, keďže nie vždy ide napríklad o multimodálny text, ktorý by obsahoval aj obrázkový materiál. Podrobný a postupný rozbor všetkých úrovní textového korpusu však nie je podľa Spitzmüllera a Warnkeho ani žiaduci, ich schéma nie je návodom na použitie, pracovnou technikou, ktorú treba vykonávať krok po kroku.[229] Definujú ju skôr ako metodologický rámec diskurznej lingvistiky než ako súpis metód, ktoré treba rad zaradom vykonávať na uskutočnenie lingvistickej diskurznej analýzy.[230] Označujú ju ako „metodologický integračný model, umožňujúci lepšiu orientáciu v diskurze."[231]

4.4 Diskurz a diskurzy

Fairclough teda uvažuje o diskurze ako o jazykovom konaní (hovorenom, písanom slove, vizuálnej komunikácii), ktorý je zasadený do určitej oblasti spoločenskej praxe (ekonomiky, politiky, vedy, umenia atď.). Uvažuje o diskurze ako o fenoméne, ktorý je konštituovaný, ale zároveň aj konštituujúci. Ako bude však v chápaní CDA vyzerať vzťah medzi diskurzom a inými diskurzami?

Tam, kde Laclau uvažuje o antagonizme a dislokácii ako o pojmoch, ktoré umožňujú teoretizovať inú logiku štruktúrovania diskurzu, prichádza CDA s možnosťou orientovanou predovšetkým na praktický výskum a identifikovanie korpusu diskurzných fragmentov. Vyčlenenie je tak možné aj napr. na základe spoločnej témy (diskurz o *xy*[232], napr. o utečencoch, islame, Rusku,

[228] Tamže, s. 192 – 193.

[229] Niehr, T. (2014). *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. s. 68.

[230] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 135.

[231] Tamže, s. 199.

[232] Reisigl, M. – Wodak, R. (2010). The Discourse-Historical Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 89 – 90.

úvod.indd 84-85 09.10.2017 17:43:56

Európskej únii atď.), čo by bolo v súlade s úrovňou textu. Bežné je však vyčleňovať diskurz aj na základe špecifickej oblasti spoločenskej praxe. Vychádzajúc z postulátov M. Hallidaya, odpovedali by sme si vtedy na otázku, na akú oblasť spoločenského života sa daný diskurz viaže a mohlo by ísť napr. o diskurz cirkevný, politický či vedecký. V centre pozornosti by mohla byť tiež tretia oblasť – diskurzná prax. Vtedy by sme uvažovali napr. o diskurze masmediálnom. V prípade posledných dvoch menovaných príkladov by sme sa teda sústreďovali na súradnice komunikačnej situácie. Tieto vymedzenia, samozrejme, nemožno vnímať ako absolútne. Vymedzenie inštitucionálneho a komunikačného rámca, v ktorom sa pohybujú producenti a recipienti diskurzov, je však dôležité prinajmenšom zo štyroch dôvodov:

1. Umožňuje úvahy o *intertextualite,* o explicitných či implicitných aktualizáciách *precedentných fenoménov* (textov, výpovedí, udalostí), na ktoré sa v tom-ktorom spoločenstve viaže pomerne ustálená suma invariantných predstáv, konotácií a asociácií[233]a predovšetkým o ich *rekontextualizácii* (zasadení do nových kontextov). To sa deje napríklad pri umiestňovaní častí politických prejavov v novinách.[234]

2. Umožňuje úvahy o *interdiskurzivite,* heterogenite textov, ktoré sú konštituované kombináciami rôznych *žánrov* a diskurzov.

   V terminológii CDA žáner predstavuje spoločensky ratifikovaný spôsob používania jazyka spojený s určitým typom spoločenskej aktivity[235] (napr. kázeň, politický prejav, pracovný pohovor atď.). Tak sa napr. Faircloughovi na základe analýzy prelínania diskurzov a žánrov podarilo poukázať na tzv. *marketizáciu* a *konverzacionalizáciu* diskurzu.

[233] Porov. Gudkov, D. B. (2008). *Precedentnyje fenomeny v tekstach političeskogo diskursa,* s. 405. Dulebová, I. (2015). *Precedentné fenomény súčasného ruského jazyka: interkultúrny a lingvodidaktický aspekt;* Dulebová, I. (2010). *Svetová kríza a metafora v ruskom a slovenskom politickom diskurze;* Dulebová, I. (2015). *Precedentná situácia a slangový novotvar „Krym je náš" v súčasnom politickom diskurze;* Adamka, P. (2008). *Precedentné fenomény a dekódovanie zmyslu.*

[234] Reisigl, M. – Wodak, R. (2010). The Discourse-Historical Approach, In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 90.

[235] Reisigl, M. – Wodak, R. (2010). The Discourse-Historical Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 90; Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse*, s. 216; Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*, s. 133 ff.

   V prvom prípade ide o proces, keď sa aspekty života a inštitúcie uchopujú v termínoch komerčných modelov, v druhom prípade o posun smerom k neformálnejšiemu jazyku inštitúcií, na ktoré sa zvyčajne nazeralo ako na autority.[236]

3. Umožňuje úvahy o *kapitále* (v zmysle P. Bourdieua), jeho konvertovaní a pravidlách sféry[237], v ktorej sa pohybujú producenti a recipienti daného diskurzu.

   Napríklad v Rusku cirkevná a svetská moc historicky fungovala v prieniku špecifických polí a tento model (byzantskej symfónie) vplýva na ich vzťahy aj v súčasnosti, čo možno pozorovať na prepožičiavaní kapitálu, ktorý je jednotlivým arénam vlastný (sakralizácia svetskej moci, politizácia pravoslávia) a jeho následnom konvertovaní.

4. Umožňuje úvahy o tom, ako získava určitá príbehová línia (napr. pravoslávie ako tmel ruskej štátnosti) autoritatívnosť a pohybuje sa medzi úrovňami napr. politického a právnického diskurzu.

4.5 Nástroje analýzy

Veľkou výhodou problémovo orientovaného prístupu k diskurznej analýze, sústreďujúceho sa predovšetkým na „texty" je, že v centre pozornosti je empirický výskum, ktorý si vyžaduje sofistikované inštrumentárium umožňujúce detailné popísanie textov. Za mnohé návody vyberáme koncízny model odporúčaný v rámci diskurzne historického prístupu predstaviteľov tzv. viedenskej školy CDA – R. Wodakovej a M. Reisigla, ktorý je vhodný najmä na analýzu špecifických diskurzov s rasistickými, antisemitskými, nacionalistickými a etnicistickými elementmi.[238] V rámci daného prístupu sa uvažuje o troch dimenziách:

[236] Fairclough, N. (1998). Political Discourse in the Media: An Analytical Framework. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 142 – 162.

[237] Porov. v tejto súvislosti: Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*, s. 177 – 183.

[238] Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 44.

úvod.indd 86-87 09.10.2017 17:43:56

1. Identifikácia špecifického obsahu, artikulovaných tém a subtém, ich štruktúrovanie od východísk k vyvodeniu záverov s uplatnením správnej argumentácie. Napr. v súvislosti s európskym xenodiskurzom konštatuje O. Orgoňová a A. Bohunická spájanie témy *migrácie* s témou *terorizmu* a *sexuálnych útokov*[239].

2. Identifikácia diskurzných stratégií (vrátane argumentačných stratégií).

3. Identifikácia jazykových prostriedkov a špecifických jazykových realizácií.

   Heuristicky sa pri aplikovaní daného postupu treba orientovať na päť základných otázok, ktoré nám umožňujú izolovať relevantné *diskurzné stratégie*.

   - Ako sú osoby, objekty, fenomény/udalosti, procesy a konania pomenované a ako sa na ne odkazuje prostredníctvom jazyka?
   - Aké charakteristiky, kvality a črty sú pripisované sociálnym aktérom, objektom, fenoménom/udalostiam a procesom?
   - Aké argumenty sa používajú v danom diskurze?
   - Z akej perspektívy sú tieto pomenovania, atribúty a argumenty artikulované?
   - Do akej miery sú príslušné vyjadrenia typické pre celý fragment/diskurz?Stupňujú sa? Zmierňujú sa?[240]

V súvislosti s týmito piatimi otázkami sa uvažuje o piatich typoch diskurzných stratégií, ktoré slúžia na prezentáciu pozitívneho obrazu kolektívneho subjektu MY a negatívneho obrazu kolektívneho subjektu ONI. Pod stratégiou sa pritom chápe viac či menej intencionálna prax, ktorá slúži na dosiahnutie určitého sociálneho, politického, psychologického alebo jazykového cieľa.[241]

239 Orgoňová, O. – Bohunická, A. (2016). *Imigrácia ako predmet xenoslovakistiky a kritickej analýzy diskurzu na Slovensku*, s. 85.

240 Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 44.

241 Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 44.

1. *Nominačné stratégie*[242]

Uvažovať môžeme predovšetkým o rôznych typoch tzv. nálepkovania, produkovaných najmä prostredníctvom *synekdochizácie*. Ide predovšetkým o uplatňovanie logiky *pars pro toto*, v rámci ktorej sa jedna črta stáva reprezentatívnou pri označení osoby/kolektívneho subjektu. Reisigl a Wodaková hovoria napr. o tzv. *somatizácii* súvisiacej s farbou kože, vekom *(gerontonymá),* špecifickými telesnými *meronymami* (na základe farby vlasov či váhy) a rodovou príslušnosťou *(genderonymá)*. Ďalej možno uvažovať o stratégii *kolektivizácie* (napr. my, oni), *spacializácie* (metonymicky používané *toponymá), explicitnej disimilácie* (napr. cudzinci, nepriatelia), *akcionalizácie* či *profesionalizácie (*napr. migranti, uchádzači o azyl, policajti). V súvislosti s diskurzom o migrácii je veľmi častá aj stratégia *kulturalizácie (etnonymá, lingvonymá, religionymá),* a to najmä v súvislosti s tematizovaním predpokladanej *straty kultúrnej identity* či stratégia *primitivizácie* (napr. barbari). Reisigl a Wodaková vyčleňujú aj stratégiu *ekonomizácie* (napr. kapitalisti, gastarbeiteri), *politizácie* (napr. proletariát, vyššia vrstva, komunista), *militarizácie* (napr. nepriateľ, vojak, horda) a *sociálnej problematizácie* (napr. ilegáli, nezamestnaní, kriminálnici, mafiáni, šovinisti, obete).

V tejto súvislosti si však treba všímať nielen to, ako sú skupiny v rámci skúmaného korpusu pomenované, ale aj to, ktoré predpokladané skupiny úplne vypadli zo zorného poľa, sú jazykovo vylúčené *(exklúzia)*[243]. Osobitnú pozornosť si zaslúži stratégia *abstrakcie* (ľudia sú vnímaní v kategóriách abstraktných pojmov – napr. otázka, problém, téma atď.) ktorá úzko súvisí so stratégiou *dehumanizácie*.[244]Ak ide o kvantatívny aspekt, v prípade špecifických diskurzov s rasistickými, antisemitskými, nacionalistickými a etnicistickými elementami sa mnohokrát stretávame so stratégiou tzv. *nadlexikalizácie* (overlexicalization). Tá znamená, že pre skupinu ONI registrujeme v porovnaní so skupinou MY oveľa väčší počet pomenovaní, ktoré implicitne i explicitne poukazujú na jej cudzosť a spájajú ju aj

242 V súvislosti so spomínanými stratégiami porov. Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 48 – 52.

243 Van Leeuwen, T. (1996). *The Representation of Social Actors,* s. 38 – 42.

244 Porov. Van Leeuwen, T. (1996). *The Representation of Social Actors*, s. 51, s. 59.

úvod.indd 88-89 09.10.2017 17:43:56

s konkrétnym, typickým výzorom. R. Fowler túto stratégiu interpretuje ako indikáciu abnormálneho statusu konštruovanej skupiny[245].

2. *Predikačné stratégie*

Predikačné stratégie mnoho ráz splývajú so stratégiami nominalizačnými. Ide o pripisovanie vlastností osobám, veciam, udalostiam a spoločenskými fenoménom. Prostredníctvom predikačných stratégií sú tieto špecifikované a charakterizované kvantitatívne, kvalitatívne, chronologicky, priestorovo atď.[246] V tejto fáze sa pozornosť analytika sústreďuje na pripisovanie rôznych negatívnych/pozitívnych čŕt (prídavné mená, prístavky, vzťažné vety), explicitné či implicitné porovnania, metafory a iné štylistické trópy či figúry (metonymia, oxymoron, eufemizmus atď.).[247]

Pozornosť je potrebné venovať aj aktualizácii precedentných fenoménov. V tejto súvislosti možno uviesť nasledovný príklad: Pre generácie, ktoré žili v období ZSSR, patrila k notoricky známym výpovediam úvodná veta Manifestu Komunistickej strany Karla Marxa a Friedricha Engelsa (1848), citovaná tiež V. Majakovským (Vladimír Iľjič Lenin). V ruskom preklade znie: „Призрак бродит по Европе — призрак коммунизма" (*Po Európe mátoží strašidlo — strašidlo komunizmu*). V súčasnom ruskom mediálnom diskurze sa stretávame pomerne často s jej transformovanou podobou, ktorá napodobňuje syntaktickú konštrukciu kánonickej precedentnej výpovede (väčšinou transformácia prebieha prostredníctvom zámeny slov *komunizmus* a *Európa*). Článok o správach týkajúcich sa prítomnosti ruskej armády na území Ukrajiny nesie napr. názov По Украине бродит призрак Российской армии[248] (*Po Ukrajine mátoží strašidlo ruskej armády*). Ruská armáda, ktorej prítomnosť na území Ukrajiny sa spochybňuje, popiera, sa pripodobňuje „prízraku", „strašidlu", opisuje sa teda ako jav vyvolaný obrazotvornosťou, ako niečo, čo patrí do oblasti fantázie a čoho

[245] Fowler, R. (1991). *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press*, s. 96.

[246] Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 54.

[247] Reisigl, M. – Wodak, R. (2010). The Discourse-Historical Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 94.

[248] Nezavisimaja gazeta (29. 8. 2014).

sa ľudia zvyknú báť. Ak správne identifikujeme aktualizovaný fenomén, môžeme navyše dodať, že ide o vykresľovanie situácie ako stavu, keď sa potenciálna hrozba môže splniť, neuveriteľný jav sa môže stať realitou. Kým v prípade daného príkladu vystupuje pri interpretácii javu opisovaného v kategóriách precedentnej výpovede do popredia komponent „jav vyvolaný obrazotvornosťou, niečo neskutočné, patriace do oblasti fantázie", v prípade titulku Призрак оппозиции бродит по России (*Strašidlo opozície mátoží po Rusku*)[249]vystupuje do popredia séma „nebezpečenstvo": tak ako na začiatku dvadsiateho storočia predstavovali komunisti hrozbu pre vtedajšiu buržoáznu, kapitalistickú spoločnosť, tak predstavuje pre súčasnú vládnu garnitúru v Rusku hrozbu opozícia (článok sa sústreďuje na trestné konania proti predstaviteľom opozície v RF).

Veľa ráz pomáha práve identifikácia predikačných stratégií zviditeľňovať procesy, ktoré by nám pri bežnej parafráze textov mohli uniknúť. Pozornosť pritom treba venovať rôznorodým *sémantickým kategóriám slovies*. Tak možno napríklad v prípade fragmentov ruského mediálneho diskurzu o migrantoch hovoriť o tom, že pri prisudzovaní konania skupine MY prevládajú slovesá pocitu (verba sentiendi), pozornosť sa sústreďuje na NAŠE emócie, kým v prípade skupiny ONI prevládajú slovesá pohybu, pozornosť sa sústreďuje modelovanie migrantov ako dynamickej sily.[250] Z hľadiska vytvárania obrazu tej-ktorej udalosti je takisto dôležité venovať pozornosť *prechodnosti/neprechodnosti* slovies, ktorá napomáha profilovanie zobrazovaných aktérov ako aktívnych/pasívnych účastníkov. V tejto súvislosti sa tiež odporúča osobitne vyčleňovať použitie tzv. *gramatickej metafory*[251]. Pojem gramatickej metafory zaviedol do vedeckého „obehu" M. Halliday a používa sa na označenie slovnodruhovej transpozície. Na rozdiel od lexikálnej metafory, ktorá vytvára napätie medzi námetom metafory a jej nosičom – oblasťou/pojmom, v kategóriách ktorej sa tento námet opisuje, gramatická metafora vytvára napätie medzi gramatickou funkciou a sémanticko-diskurzným významom, resp. medzi výrazom a jeho sémantikou podmienenou kontextom. Je to

[249] Nezavisimaja gazeta (30. 5. 2012).

[250] Cingerová, N. (2015). Diskurzné stratégie modelovania obrazu druhého (na príklade týždenníka Argumenty i fakty). In: *Jazyk a kultúra,* roč. 6, č. 21 – 22 [online], s. 4 – 11.

[251] Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse*, s. 220.

úvod.indd 90-91 09.10.2017 17:43:57

spôsob, ako „jazykovo" zvecňovať dynamické procesy, fenomény a tým ich robiť statickejšími, menej „akčnými", resp. akoby viac intelektualizovanými deskripciami s útlmom faktických dôsledkov zmeny. Ako také možno vnímať napr. slovnodruhové transpozície:

> prídavné meno → podstatné meno (kvalita → entita; napr. nestabilný → nestabilita);
> sloveso → podstatné meno (proces → entita; napr. transformovať → transformácia);
> sloveso → prídavné meno (proces → kvalita; napr. úroveň chudoby sa zvyšuje → vyššia úroveň chudoby)
> príslovka → prídavné meno (okolnosť → kvalita, napr. rozhodol sa nepremyslene → nepremyslené rozhodnutie)[252]

Napríklad inovatívna koncepcia v riadení verejných služieb tzv. New Public Management prostredníctvom rôznych verejných súťaží a podpory lepšej konkurencieschopnosti vo Švédsku, ale určite nielen tam podľa švédskeho jazykovedca O. Josephsona vyprodukovala celkom nový jazyk. Ten, odkazujúc na štúdiu P. Ledina a D. Machina o univerzitách ako multimodálnych trhoviskách[253], v ktorej uvádzajú prípadovú štúdiu z univerzity v Örebro, uviedol:

> V jazyku NPM dominujú zoznamy, tabuľky, diagramy, grafy, obrázky a bodové odkazy. Je v ňom málo súvislého textu. [...] Podmet my sa objaví, aby označil všetkých pracovníkov alebo iba vedenie. Je to takmer jediný raz, keď sa spomínajú živí ľudia. Inak sú ukrývaní v pasívnych konštrukciách alebo formuláciách s abstaktným substantívom ako hlavným slovom.[254]

Ako príklad možno uviesť aj fragment ruského mediálneho diskurzu

[252] Fill, A. (2007). *Das Prinzip der Spannung*, s. 45 – 46; Martin, J. R. (1997). *Analysing genre*, s. 32.

[253] Ledin, P. – Machin, D. (2015). *Universitetet som en multimodal marknadsplats. Designen av en nyliberal managementdiskurs.*

[254] Josephson, O. (2016). *Människan försvinner i kvalitetssäkringen* [online].

o migrantoch – novinový článok s titulkom *Почему мы не любим „лиц кавказской национальности"* (Prečo nemáme radi „osoby kaukazskej národnosti"). Prostredníctvom neho sa semiotický priestor článku[255] v prvom znaku vysielanom smerom k čitateľovi (titulok) načrtáva nasledovne: existuje nejaká skupina ľudí (my), pre ktorých je spoločným znakom to, že nemajú radi „osoby kaukazskej národnosti" (oni). K tejto skupine sa priraďuje aj autorka článku, titulok by totiž mohol znieť aj: „Prečo (oni) nemajú radi [...]", čo by rozdelilo symbolický priestor iným spôsobom, zaradila by sa do skupiny, ktorej úlohou je ukázať „zvnútra", z perspektívy navrhnutého (etnického) vymedzenia skupiny na jej ďalšie rozhraničenia, čo by bolo koherentné aj s rozhodnutím dať pomenovanie „osoby kaukazskej národnosti" do úvodzoviek. Ak by autorka použila tzv. gramatickú metaforu, titulok by znel: нелюбовь к „лицам кавказской национальности (dosl. neláska k „osobám kaukazskej národnosti"), čo by jej umožnilo vylúčiť sociálnych agentov z reprezentácie javu. Práve načrtnuté uvažovanie o konkurenčných konštrukciách mnoho ráz napomáha adekvátnejšiu interpretáciu analyzovanej sekvencie.

3. *Argumentačné stratégie*

V prípade argumentačných stratégií sa uvažuje o tom, ako sú konštruované argumenty, ktorými sa špecifické osoby alebo skupiny snažia ospravedlniť a legitimizovať pozitívne/negatívne atribúty pripisované osobám/skupinám/udalostiam/javom.

Uvažuje sa o *miestach (topoi),* v ktorých sú tieto „obhajoby" situované – štandardizovaných stereotypných schémach budovaných v súlade so sociálne zdieľanými názormi. Tie umožňujú producentom diskurzu efektívnejšie jazykovo konať. Ako také možno menovať napríklad *topos prospechu alebo užitočnosti*, ktorý by sa dal parafrázovať ako: ak je určité konanie užitočné, môže priniesť prospech, malo by byť uskutočnené.[256] Tak sa napríklad v ruskom diskurze o migrácii často zdôrazňuje, že imigrácia je prospešná z hľadiska ekonomiky a demografickej situácie. V prípade *toposu nevýhody a neužitočnosti* ide zasa o schému, ktorá by sa dala parafrázovať nasledovne: ak existujúce pravidlá nenapomáhajú

[255] Porov. siedmu kapitolu.

[256] Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 75.

úvod.indd 92-93 09.10.2017 17:43:57

dosiahnutie deklarovaných cieľov, treba ich zmeniť. Tento topos sa často dopĺňa *toposom bremena, záťaže, nákladov* („Ak má osoba, inštitúcia, krajina špecifické problémy, treba urobiť všetko preto, aby sa tieto problémy minimalizovali.“)[257] *Topos financií* zasa reflektuje sociálne zdieľaný názor, že ak dajaké konanie alebo rozhodnutie stojí príliš veľa peňazí, potom by sa nemalo uskutočniť, aby sa tak zabránilo finančným nákladom.[258] V prípade *toposu čísel* môžeme hovoriť o parafráze: ak čísla dokazujú určitý topos, určité konanie by malo/nemalo byť uskutočnené.[259] V prípade tureckej populácie sa tak napr. poukazovalo na to, že je početnejšia ako populácia všetkých (postsocialistických) krajín, ktoré vstúpili do EÚ v máji 2004 a v tej súvislosti sa poukazovalo na predpokladaný počet tureckých poslancov v parlamente. Zároveň sa automaticky predpokladalo, že títo poslanci sformujú monolitnú skupinu.[260] Vo fragmentoch verejného diskurzu veľmi často možno izolovať aj *topos dejín* („pretože dejiny nás učia, že špecifické konanie má špecifické konzekvencie, malo/nemalo by sa uskutočniť“) či *topos demokracie* („ak dajaké rozhodnutie zodpovedá univerzálnym hodnotám demokracie, ľudských práv, potom by sa malo podporovať“). Reisigl a Wodaková spomínajú aj *topos definície*, ktorý by sme mohli parafrázovať nasledovne: ak je konanie, vec alebo osoba označená ako X, potom konanie, vec, osoba (skupina osôb) má kvality, črty, atribúty doslovného významu X.[261] Ako príklad uvádzajú jeho využívanie v prípade robotníkov-imigrantov v Rakúsku a Nemecku, ktorí sa eufemisticky nazývajú „gastarbeiteri“. Tento termín implikuje, že pretože sú „len hostia“ vrátia sa/musia sa vrátiť do krajín, odkiaľ pochádzajú.[262] Spitzmüller a Warnke považujú diskurznolingvistickú analýzu toposu za jeden z centrálnych prístupov transtextovo orientovanej lingvistiky.[263]

[257] Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 75; Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear*, s. 53.

[258] Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear*, s. 53.

[259] Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 79.

[260] Tekin, B. C. (2010). *Representations and Othering in Discourse*, s. 183.

[261] Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 76.

[262] Tamže, s. 76.

[263] Spitzmüller, J. – Warnke, I. H. (2011). *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. s. 191.

Od topoi je treba odlíšiť tzv. *logické klamy*, chybnú argumentáciu, ktorá dokazuje nejaké tvrdenie bez ohľadu na logické súvislosti.[264] Tie možno často pozorovať v persuazívnej, manipulatívnej diskurznej legitimácii rasistickej, nacionalistickej, sexistickej a inej diskriminácie a pri pseudoargumentačnej podpore negatívnych a diskriminačných predsudkov. [265] Za mnohé možno uviesť napr. *argumentum ad hominem,* argumentáciu, ktorá znevažuje názory, stanovisko prezentované tou-ktorou osobou pomocou útoku na samotnú osobu. Nehodnotí sa teda jej názor, stanovisko človeka, ale irelevantné aspekty človeka, ktorý ho prezentuje. Časté sú tiež rôzne kauzálne klamy, pri ktorých sa miešajú temporálne, chronologické vzťahy s kauzálnymi podľa logiky (*argumentum post hoc, ergo propter hoc)*: ak sa dva fenomény vyskytli v určitom priestore súčasne, jeden musí byť zákonite následkom druhého (napr. rastúca nezamestnanosť a imigranti, t. j. imigranti spôsobujú zvyšovanie nezamestnanosti). V súvislosti s ruským diskurzom o migrantoch možno hovoriť aj o častom používaní unáhleného zovšeobecňovania (*secundum quid*), vyvodzovaní záverov na základe kvantitatívnej vzorky, ktorá nie je reprezentatívna[266]. Väčšinou ide o jedného konkrétneho človeka/prípad, z ktorého sa vyvodzujú závery pre celú (etnickú či inak vymedzenú) skupinu. Ak sú do analýzy zahrnuté aj rozhovory, pozornosť treba venovať aj tvrdeniam, ktoré sa vydávajú za otázku (*manipulovaná otázka*). Tá zvyčajne zahŕňa *presupozície* – implicitné predpoklady, ktoré sú samy osebe diskutabilné a podliehajú dokazovaniu.[267] Ako príklad možno uviesť už spomínaný titulok – Prečo nemáme radi „osoby kaukazskej národnosti“?, ktorý presuponuje, že ‚nemáme radi „osoby kaukazskej národnosti´“.[268]

[264] Gahér, F. (2003). *Logika pre každého*, s. 378.

[265] Reisigl, M. – Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*, s. 71.

[266] Tamže, s. 73.

[267] Van Dijk, T. (1998). Opinions and Ideologies in the Press. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 34 – 35.

[268] K rôznym typom chybnej argumentácie porov. Gahér, F. (2003). *Logika pre každého*, s. 378 – 382.

úvod.indd 94-95 09.10.2017 17:43:57

—

Posledné dve skupiny diskurzných stratégií sa dotýkajú 4) *poziciovania vysielateľa správy (perspektivizácia jeho stanoviska, zapojenia v rámci diskurzu* – v rámci rozprávania, opisu, citovania, spravodajstva) – ktoré možno izolovať na základe markerov ako používanie priamej/nepriamej reči, úvodzoviek či osobných/neosobných zámen, a 5) *modifikácie ilokučnej sily výpovedí*[269]. Pri poslednej menovanej skupine stratégií sa pozornosť venuje výskytu deminutív/augmentatív; jednoznačnosti/viacznačnosti jednotlivých použitých jazykových prostriedkov, ktorá môže mať za následok vágnosť/presnosť výpovede; nepriamym rečovým aktom (napr. otázka, ktorá je tvrdením, striedaniu rôznych sémantických kategórií slovies (pocitu – *verba sentiendi*, myslenia – *verba cogitandi*, hovorenia – *verba dicendi* atď.)[270] Podobne ako je to v prípade už menovaných diskurzných stratégií, aj poziciovanie *vysielateľa správy* a *modifikácia ilokučnej sily výpovede* sú fenomény, ktoré spolu úzko súvisia.

Wodaková a Reisigl pri uchopovaní daných fenoménov vychádzajú zo sociálnej teórie E. Goffmana, v rámci ktorej sa pretvára jednoduchý komunikačný model Shannona a Weavera. [271] Viaceré zo stratégií modelovania *účasti,* resp. *odstupu/dištancovania* pri konštruovaní udalosti/kolektívneho subjektu atď. totiž možno usúvzťažniť s Goffmanovými konceptami: *participačný rámec* (participation framework), *rámec* (frame) a *účastnícka rola* (footing).

V rámci *participačného rámca* Goffman rozlišuje medzi štyrmi *participačnými statusmi: animátor* (animator)**,** *autor* (author)**,** *postava* (figure)**,**

[269] Pojem *ilokučná sila* (illocutionary force) pochádza z teórie rečových aktov a znamená intenciu, t. j. zámer hovoriaceho, ktorý chce dosiahnuť výpoveďou. Pozri napr. Auer, P. (2013). *Jazyková interakce*, s. 71 – 89. Pozri tiež: Searle, J. R. (2007). *Rečové akty*; Pozri tiež: Austin, J. L. (2004). *Ako robiť niečo slovami.*

[270] Porov. Reisigl, M. – Wodak, R. (2010). The Discourse-Historical Approach, In: *Methods of Critical Discourse Analysis,* s. 94

[271] Goffman, E. (1974). *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience;* Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*. Ku kontextualizácii porov. Auer, P. (2013). *Jazyková interakce*, s. 140 – 154.

zmocniteľ (principal)[272]**.** *Animátor* je osoba, ktorá „ozvučuje", vyslovuje, (re) produkuje fragmenty diskurzu; vyslovuje slová, ktoré nie sú jej[273]. Goffman ju nazýva aj „hovoriaci stroj" (talking machine), „vec, z ktorej vychádza zvuk" (the thing the sound comes out of)[274]. *Autor* je osoba, ktorá disponuje vlastnými slovami, vyberá ich a radí za sebou[275], až *zmocniteľa* však možno stotožniť s vyslovenou pozíciou, stanoviskom.[276] Posledný status, ktorý zavádza vo svojej spisbe Goffman, je *postava,* osoba, entita, ktorá je kreovaná v prehovore. Ako je už na prvý pohľad zrejmé, v rámci analýzy diskurzných fragmentov budeme často čeliť prípadom, keď všetky tri statusy splynú do jednej role. Napríklad pri rozprávaní v prvej osobe, keď bude rozprávač nielen *animátorom*, ale aj *autorom*, *zmocniteľom* a *postavou*.[277] Zároveň môžeme tento prípad hodnotiť ako dôkaz modelovania silnej účasti producenta výpovede.

Rámce (frames) predstavujú v chápaní Goffmana organizačné princípy, na základe ktorých sú definované situácie.[278] V tejto súvislosti zavádza tiež pojem *kľúč* (key). *Kľúč* je súbor konvencií, podľa ktorých sa daná činnosť – hoci je zmysluplná už aj v podmienkach jedného z primárnych rámcov – premieňa na čosi, čo je príznačné pre túto činnosť, avšak účastníci ju vnímajú ako čosi odlišné.[279] Ide teda o isté prekódovanie. Goffman rozlišuje päť *kľúčov: predstieranie* (pretending), *súťaž* (contest), *ceremónia* (ceremony), *špeciálna verzia* (special version), *zasadenie do iného kontextu*

[272] K evolúcii konceptov porov. Manning, P. (1992). *Erving Goffman and Modern Sociology*. K prekladu pojmov porov. Auer, P. *Jazyková interakce*, s. 140 – 154.

[273] Goffman, E. (1981) *Forms of Talk*, s. 150.

[274] Tamže, s. 167.

[275] Tamže, s. 226.

[276] Tamže, s. 167.

[277] Reisigl, M. – Wodak, R. (2010*).* The Discourse-Historical Approach, In: *Methods of Critical Discourse Analysis,* s. 81 – 82.

[278] Goffman, E. (1986) *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*, s. 10 – 11.

[279] Tamže, s. 43 – 44.

úvod.indd 96-97 09.10.2017 17:43:57

(putting into another context).[280] V súvislosti s týmto je možné uvažovať o takých rámcoch – princípoch, na základe ktorých sú definované situácie – ako o rámcoch podvodu, hry, žartu, sna; súťaže a boja; osláv, svadby, pohrebu; skúšky a testu; predvádzania a vystúpenia; pozorovania atď.[281]

Účastnícku rolu (footing) Wodaková a Reisigl pre potreby diskurznej analýzy definujú ako diskurzné konštruovanie seba ako sociálnej entity a diskurznú transformáciu seba.[282]

Pre Wodakovú a Reisigla účastnícka rola a rámcovanie veľmi úzko súvisia so stratégiami modelovania *účasti,* resp. *odstupu/dištancovania sa* pri konštruovaní udalosti/kolektívneho subjektu. Na úrovni jazykových prostriedkov sa pritom zdanie *dištancovania sa/odstupu* (pri pozicionovaní vysielateľa správy) docieľuje formulovaním myšlienok pomocou hypotaktických konštrukcií (vzťažné vety, doplnkové vety), pasívnych konštrukcií, neosobných viet, používania synekdochy (predovšetkým zámeny celku za časť, keďže *ja* ustupuje do úzadia a činnosť sa prisudzuje väčšej skupine – *my*), nepriamej reči.[283] Za signály môžeme tiež považovať používanie neurčitých zámen (nejaký, akýsi, dačo, niekto atď.), uprednostňovanie „antonymických" formulácií pri opise udalostí (*vzťahy nie sú bezproblémové* namiesto *vzťahy sú problémové*).[284]

Zdanie *účasti* (pri pozicionovaní vysielateľa správy) sa zasa vytvára opakovaniami na úrovni fonematickej, morfematickej, lexikálnej a syntaktickej, používaním intenzifikačných výrazov (najmä, absolútne, vskutku, výhradne, naozaj, jedine atď.) či priamej reči.[285]

[280] Reisigl, M. – Wodak, R. (2010). The Discourse-Historical Approach, In: *Methods of Critical Discourse Analysis,* s. 82.

[281] Tamže, s. 82.

[282] Tamže, s. 82.

[283] Tamže, s. 82.

[284] Tamže, s. 84.

[285] Tamže, s. 83.

Postup pri diskurznej analýze podľa Duisburskej školy diskurznej analýzy

Diskurzní analytici duisburského Inštitútu pre výskum jazyka a spoločnosti (konkrétne Jäger a Jägerová)[286] navrhujú nasledovný detailný postup pri diskurznej analýze. Jeho výhodou je, že zahŕňa aj otázky dotýkajúce sa kontextu a grafickej úpravy analyzovaných textov:

ŠTRUKTÚRNA ANALÝZA

Charakteristika novín alebo časopisu

- Všímajte si najmä politické a spoločenské ukotvenie média, okruh čitateľov, náklad, vydavateľa.
- Charakterizujte skúmaný časový rámec.
- Uveďte prehľad relevantných článkov v danom *diskurznom reťazci*[287], sústreďte sa na žánrovú príslušnosť skúmaného textu, na rubriku, v ktorej sa článok nachádza.
- Charakterizujte noviny, časopis z hľadiska tém, ktorými sa zaoberá, resp. nezaoberá, všímajte si, či sa v určitej dobe vyskytuje viac článkov s jednou témou v súvislosti s *diskurznými udalosťami*[288].
- Na základe vyššie uvedených charakteristík určte diskurznú pozíciu média vzhľadom na skúmaný diskurzný povrazec.

MINUCIÓZNA ANALÝZA diskurzných fragmentov

- Vyberte *diskurzný fragment*, t. j. článok, ktorý najlepšie charakterizuje médium (môže ísť aj o sériu článkov, t. j. diskurzný reťazec).

[286] Tamže, s. 297 - 300.

[287] Diskurzné fragmenty prepojené jednou témou. Porov. Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*, s. 25.

[288] Udalosti, prezentované mediálne a politicky, ktoré výrazne ovplyvňujú kvalitu diskurzného reťazca a iných diskurzov. Porov. Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*, s. 25.

úvod.indd 98-99 09.10.2017 17:43:57

Kontext

- Odôvodnite výber diskurzného fragmetu, t. j. článku.
- Uveďte, kto je autorom článku, ako je zaradený v rámci novín, na akú oblasť sa sústreďuje.
- Čo bolo podnetom na uverejnenie článku?
- Sústreďte sa na titulok článku (predstavuje „návod", ako čítať text, „meno", ktorým je pomenovaná zobrazovaná udalosť).

Úprava článku

- Opíšte grafickú úpravu článku, grafiky a ilustrácie.
- Všímajte si nadpisy a podnadpisy v texte, členenie článku do myšlienkových celkov, témy, ktoré článok rozoberá, ktorých sa dotkne.

Jazykovo-rétorické prostriedky

- Všímajte si spôsob a formu argumentácie, aké argumentačné stratégie boli použité.
- Aká je kompozícia a logická štruktúra textu?
- Sú v texte alúzie, odkazy?
- Aké kolektívne symboly, metafory, frazeologizmy ste našli v texte?
- Charakterizujte slovnú zásobu a štýl článku.
- Akí aktéri vystupujú v texte? Koho necháva článok „hovoriť"? Používa sa napr. trpný rod, aby sa vynechal vo výpovedi agens?
- Na čo sa článok odvoláva? Opiera sa o štatistiky, vedecké výsledky a pod.?

Ideologický obsah článku

V tomto bode Jäger a Jägerová upozorňujú na skutočnosť, že otázky, ktoré si analytik kladie, závisia vždy od skúmaného predmetu, a preto uvedené navrhované otázky nemožno vnímať paušálne. Diskurzný analytik si môže položiť napríklad otázku, aký obraz o ľudstve a človeku článok ponúka, aké zaradenie do spoločnosti, technické znalosti článok predpokladá a pod.

Posolstvo článku

Posledným bodom je výpoveď celého článku, pričom ide o to, aby sa analytik sústredil na jeho posolstvo. Zároveň treba celú analýzu zosumarizovať a zasadiť do diskurzného reťazca.

Úlohy ku kapitole:

1. Porozmýšľajte, ako sa v slovenskom jazyku vyjadruje odstup, blízkosť a slušnosť. Všímajte si pritom jazykové prostriedky na fonetickej, morfologickej, lexikálnej úrovni a syntaktickej úrovni. Porovnajte s cudzími jazykmi, ktoré ovládate.
2. Na vybraných textoch – fragmentoch (diskurzu) o migrantoch poukážte na použité diskurzné stratégie. Porovnajte texty o migrantoch v rôznych obdobiach a v rôznych priestoroch. Diskutujte o rozdieloch v ich zobrazovaní.
3. Analyzujte text č. 2 uverejnený v denníku SME v roku 2000. Všímajte si vytváranie obrazu Ruska, Rusov, ruského prezidenta. Diskutujte o použitých prostriedkoch a izolovaných stratégiách.

Novému ruskému spasiteľovi pristane uniforma

Vladimir Putin ukojil hlad Rusov po silnom a ozajstnom vodcovi. Tajomný pohľad rozviedčika, tvrdý, až krutý slovník a schopnosť prefikane manipulovať obrovským mlochom ruského štátu i jeho občanov, prostým Rusom evidentne imponuje. O premiérovi a od Silvestra aj úradujúcemu prezidentovi Ruska Vladimirovi Putinovi sa toho vie len veľmi málo. Má len zopár blízkych priateľov, je uzatvorený až tajomný. Zarážajúce však je, že Rusi nevedia prakticky nič o jeho politických názoroch a o ekonomickom programe. To, že ho podporuje neuveriteľných 63 percent občanov, čo za posledných 10 rokov nedosiahol v Rusku ani jeden politik, je spôsobené viac ako Putinovým umom stavom ruskej duše. Putin vítazí vďaka kriminalite, chaosu, všeobecnej depresii a komplexu menejcennosti. Práve tým trpí dnes chátrajúca ruské veľmoc. Vladimir Putin (47) patrí do skupiny zo mladých petrohradských politikov. Vyštudovaný právnik sa narodil 7. októbra 1952 v Leningrade. Hneď po skončení Leningradskej štátnej univerzity nastúpil do slávneho a všemocného KGB. Celý jeho život je spojený s rozviedkou. Už na základnej škole s rozšírenou výučbou chémie raz s tvrdým výrazom prišiel za svojou učiteľkou a požiadal ju, či by mu v knižnici nenašla nejakú knižku o rozviedčikoch. „Viete, ja som mu tú knižku našla, ale on ju nikdy nevrátil. Bojím sa to nahlas povedať," hovorí Rozalia Jevdokimovna. Keď Putin pracoval ako mladík v Správe zahraničnej rozviedky KGB, všimli si nadriadení jeho extrémnu starostlivosť a dôslednosť. Ako by nemal žiadne slabosti, nepijal sa a bol verný svojej žene. Proste dokonaly špión. Ostruhy si vyslúžil v Nemecku, v Rakúsku a vo Švajčiarsku. Perfektná vedomosť jazyka a „nemecký" charakter mu pomohli vykonávať službu tak, že nadriadení vraj už vtedy nemali pochýb, aká rýchla kariéra ho čaká. Meno Putin sa po prvýkrát objavilo v novinách v časoch, keď do útoku prešli mladí ruskí reformátori. Začiatok kariéry súčasného prvého muža v krajine je úzko spojený so vzletom petrohradského starostu Anatolija Sobčaka. Putin sa však veľmi skoro presunul do Moskvy a hneď sa usadil v Kremli. Vďačí za to svojmu rodákovi, lídrovi „petrohradského klanu mladých reformátorov" Anatolijovi Čubajsovi. Putin vystriedal niekoľko zaujímavých funkcií - bol zástupcom vedúceho riaditeľa prezidentského úradu i náčelník Hlavnej kontrolnej správy. Stále však zostával v mediálnom ústraní. Bol šedou eminenciou a verejnosť o jeho existencii ani nevedela. Zato o ňom vedel prezident. V júni 1998 ho poveril dôležitou funkciou. Putin sa stal riaditeľom Federálnej služby bezpečnosti Ruskej federácie. Skoro sa ukázalo, že pre túto prácu je Putin naozaj stvorený. Preslávil sa svojimi akciami proti finančným magnátom, ale aj tým, že presne vedel, koho má nechať na pokoji. Zlé jazyky tvrdia, že práve to ho predurčila do úlohy premiéra a neskoršie i následníka trónu. Ešte pred odstúpením Jelcina hovoril len o silnej vláde, ktorá bude investovať do národnej ekonomiky, priláka zahraničné investície a maximálne zníži korupciu. Dnes hovorí ďaleko radikálnejšie. „Spoločnosť túži po znovunastolení vodcu a silnej úlohy štátu do tej miery, do akej to určujú národné tradície a stav tejto krajiny." Začal tak s liečbou ruského komplexu menejcennosti z tej správnej strany.

Putin vie, že jeho kariéra závisí od situácií na Kaukaze. Vie, že mu pristane uniforma. Získal si armádu, tajné služby aj verejnosť. **(epi)**

Text č. 2:
Novému ruskému spasiteľovi pristane uniforma[289]

Vladimir Putin ukojil hlad Rusov po silnom a ozajstnom vodcovi. Tajomný pohľad rozviedčika, tvrdý, až krutý slovník a schopnosť prefikane

[289] SME, 3. 1. 2000 s. 6.

úvod.indd 100-101 09.10.2017 17:43:57

manipulovať obrovským molochom ruského štátu i jeho občanov prostým Rusom evidentne imponuje. O premiérovi a od Silvestra aj úradujúcemu prezidentovi Ruska Vladimirovi Putinovi sa toho vie len veľmi málo. Má len zopár blízkych priateľov, je uzatvorený až tajomný. Zarážajúce však je, že Rusi nevedia prakticky nič o jeho politických názoroch a o ekonomickom programe. To, že ho podporuje neuveriteľných 63 percent občanov, čo za posledných 10 rokov nedosiahol v Rusku ani jeden politik, je spôsobené viac ako Putinovým umom stavom ruskej duše. Putin víťazí vďaka kriminalite, chaosu, všeobecnej depresii a komplexu menejcennosti. Práve tým trpí dnes chátrajúca ruská veľmoc. Vladimir Putin (47) patrí do skupiny tzv. mladých petrohradských politikov. Vyštudovaný právnik sa narodil 7. októbra 1952 v Leningrade. Hneď po skončení Leningradskej štátnej univerzity nastúpil do slávneho a všemocného KGB. Celý jeho život je spojený s rozviedkou. Už na základnej škole s rozšírenou výučbou chémie raz s tvrdým výrazom prišiel za svojou učiteľkou a požiadal ju, či by mu v knihovni nenašla nejakú knižku o rozviedčikoch. „Viete, ja som mu tú knižku našla, ale on ju nikdy nevrátil. Bojím sa to nahlas povedať," hovorí Rozalia Jevdokimovna. Keď Putin pracoval ako mladík v Správe zahraničnej rozviedky KGB, všimli si nadriadení jeho extrémnu starostlivosť a dôslednosť. Akoby nemal žiadne slabosti, neopíjal sa a bol verný svojej žene. Prosto dokonalý špión. Ostruhy si vyslúžil v Nemecku, v Rakúsku a vo Švajčiarsku. Perfektná znalosť jazyka a „nemecký" charakter mu pomohli vykonávať službu tak, že nadriadení vraj už vtedy nemali pochýb, aká rýchla kariéra ho čaká. Meno Putin sa po prvý raz objavilo v novinách v časoch, keď do útoku prešli mladí ruskí reformátori. Začiatok kariéry súčasného prvého muža v krajine je úzko spojený so vzletom petrohradského starostu Anatolija Sobčaka. Putin sa však veľmi skoro presunul do Moskvy a hneď sa usadil v Kremli. Vďačí za to svojmu rodákovi, lídrovi „petrohradského klanu mladých reformátorov" Anatolijovi Čubajsovi. Putin vystriedal niekoľko zaujímavých funkcií – bol zástupcom vedúceho riaditeľa prezidentského úradu i náčelníkom Hlavnej kontrolnej správy. Stále však zostával v mediálnom ústraní. Bol šedou eminenciou a verejnosť o jeho existencii ani nevedela. Zato o ňom vedel prezident. V júni 1998 ho poveril dôležitou funkciou. Putin sa stal riaditeľom Federálnej služby bezpečnosti Ruskej federácie. Skoro sa ukázalo, že pre túto prácu je Putin

naozaj stvorený. Preslávil sa svojimi akciami proti finančným magnátom, ale aj tým, že presne vedel, koho má nechať na pokoji. Zlé jazyky tvrdia, že práve to ho predurčilo do úlohy premiéra a neskoršie i následníka trónu. Ešte pred odstúpením Jeľcina hovoril len o silnej vláde, ktorá bude investovať do národnej ekonomiky, priláka zahraničné investície a maximálne zníži korupciu. Dnes hovorí ďaleko radikálnejšie. „Spoločnosť túži po znovunastolení vodcu a silnej úlohe štátu do tej miery, do akej to určujú národné tradície a stav tejto krajiny." Začal tak s liečbou ruského komplexu menejcennosti z tej správnej strany.

Putin vie, že jeho kariéra závisí od situácie na Kaukaze. Vie, že mu pristane uniforma. Získal si armádu, tajné služby aj verejnosť.

Odporúčaná literatúra ku kapitole:

AUER, P. *Jazyková interakce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014.

BÖRJESSON, M. – PALMBLAD, E. (red.). *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber AB, 2007.

CAMAUËR, L. – NOHRSTEDT, S. A. (red.). Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. Stockholm: SOU 2006:21, 2006.

DOLNÍK, J. − ORGOŇOVÁ, O. − BOHUNICKÁ, A. − FARAGULOVÁ, A. − PIATKOVÁ, K. *Cudzosť, jazyk, spoločnosť.* Bratislava: Iris, 2015.

FARAGULOVÁ, A. *Cudzosť, jazyk, Slováci*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016.

FAIRCLOUGH, N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research.* London; New York : Routledge, 2003.

JÄGER, S. − JÄGER, M. *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse.* Wiesbaden: 2007.

REISIGL, M. – WODAK, R. The Discourse-Historical Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Second Edition. Edited by R. Wodak, M. Meyer. Los Angeles; London; New Delphi; Singapore; Washington DC : Sage Publications, 2010, s. 87 – 122.

SPITZMÜLLER, J. − WARNKE, I. H. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin, Boston: DeGruyter, 2011.

PERSSON, G. *Protestens politiska plats. En kritisk diskursanalys av pressens rapportering från två protester i det offentliga rummet*. Lund: Lund University, Lund, 2014.

úvod.indd 102-103 09.10.2017 17:43:57

Piata kapitola:
KRITICKO-DISKURZNÁ PERSPEKTÍVA TEUNA A. VAN DIJKA

5.1 Kritické diskurzné štúdiá (*Critical Discourse Studies*)

Teun van Dijk patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov kritickej diskurznej analýzy.[290] Obohatil ju však o kognitívny aspekt, vo svojej koncepcii hovorí dokonca o trojuholníku *diskurz – kognícia – spoločnosť* (*the discourse – cognition – society triangle*), pričom sa zaujíma o mentálne reprezentácie a procesy u používateľov jazyka, keď produkujú a recipujú diskurz, keď participujú na verbálnej interakcii, rovnako ako o kolektívne vedenie, ideológie a ostatné presvedčenia, ktorými disponuje určitá sociálna skupina.[291]. Vo svojom prístupe ku kritickej analýze diskurzu zdôrazňuje multidisciplinárny charakter takej analýzy, pretože táto nemôže a ani nemá byť stotožňovaná s určitou presne zadefinovanou metódou. Práve preto uprednostňuje pred názvom CDA (*Critical Discourse Analysis*) označenie CDS (*Critical Discourse Studies*), ktoré evokuje, že ide skôr o vednú disciplínu, ktorá disponuje mnohými typmi analyzovania diskurzu.[292] Názov diskurzné štúdiá zároveň spriehľadňuje, že ide o kritickú perspektívu, nielen určitý typ analýzy, ktorá sa neustále obohacuje o postupy z iných humanitných odborov, napr. z oblasti psychológie a sociológie. Samozrejme, vzhľadom na verbálno-symbolickú povahu diskurzu, ako zdôrazňuje van Dijk, si kriticko-analytický prístup k nemu vyžaduje solídnu lingvistickú bázu, pričom *lingvistickú* chápe v širokom zmysle slova.[293]

[290] V roku 1990 založil vedecký časopis *Discourse & Society*, ktorého je editorom a ktorý sa zameriava na diskurznú analýzu a spoločenské vedy. Pozri Discourse & Society, [online]. [cit. 16. 4. 2017]. Dostupné na adrese <http://journals.sagepub.com/home/das>.

[291] van Dijk, T. A. (2010). Critical Discourse Studies: A Sociognitive Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 64.

[292] Tamže, s. 62.

[293] Tamže, s. 65.

úvod.indd 104-105 09.10.2017 17:43:58

—

Podobne ako ostatných kritických diskurzných analytikov zaujíma aj van Dijka predovšetkým to, ako diskurz produkuje a reprodukuje sociálnu dominanciu, moc jednej skupiny nad inými skupinami a akým spôsobom môžu dominované skupiny *diskurzne* odolávať takému zneužívaniu moci.[294] Moc chápe van Dijk reštriktívne, na rozdiel od Foucaultovej definície moci ako kreatívnej veličiny. V rámci svojho prístupu van Dijk predpokladá, že niektoré formy textu, či už písaného alebo hovoreného môžu produkovať sociálnu nespravodlivosť. Úlohou kritického prístupu k diskurzu je podľa van Dijka vysvetliť logiku konštruovania tejto „nespravodlivosti" a bojovať proti nej, ide teda skôr o problémovo orientovaný než teoreticky orientovaný vedecký prístup.[295] Taká perspektíva podľa neho prirodzene predpokladá určitý etický postoj, ktorý naznačuje, že diskurz ako sociálna interakcia môže podľa určitých fundamentálnych noriem, napríklad podľa ľudských práv, produkovať nerovnosť a nespravodlivosť, resp. marginalizovať určité pomyselné spoločenstvá.[296] Zároveň by si však kritický analytik mal neustále uvedomovať, že normy a právna báza sa historicky menia a dnes ako medzinárodne uznávané ľudské práva označujeme práva uplatňované v západnej spoločnosti. Za diskurzom produkovanú nespravodlivosť považuje van Dijk v súlade s CDA nedodržiavanie ľudských práv, ktoré prispieva k sociálnej nerovnosti.[297] Typickými príkladmi sú konfliktné diskurzy, ktoré produkujú a reprodukujú nerovnosť na základe pohlavia, rasy či spoločenskej triedy.[298]

Van Dijk zdôrazňuje základné črty kritickej perspektívy pri analýze diskurzu. Predovšetkým podčiarkuje jej úlohu pri riešení vážnych sociálnych problémov, najmä tých, ktoré sú vyvolávané a potvrdzované verejnými textami a vyúsťujú do sociálnej nespravodlivosti, pričom ide o rôzne formy zneužívania moci. Po druhé, kritický diskurzný analytik vychádza

[294] Tamže, s. 63.

[295] Tamže, s. 63.

[296] Tamže, s. 63.

[297] Tamže, s. 63.

[298] Porovnaj Derrida, J. (2011) *Strašidlá Marxa*. s. 74 –79.

z medzinárodne zadefinovaných ľudských práv a táto skutočnosť pripúšťa jeho kritický postoj k diskurzným praktikám, ktoré zneužívanie moci umožňujú a zároveň prichádza s rôznymi návrhmi riešení, ako takému zneužívaniu zabrániť, pričom, a to je treťou vlastnosťou kritickej analýzy diskurzu, berie do úvahy najmä a predovšetkým záujmy „obetí" diskurznej nespravodlivosti a jej dôsledky. [299]

5.2 Sociokognitívny prístup

Van Dijk nazýva svoj prístup aj *sociocognitive discourse analysis*[300], sociokognitívna diskurzná analýza, pretože, ako sám uvádza: „[...] zaujíma ma aj štúdium mentálnych reprezentácií a procesov používateľov jazyka, keď produkujú a recipujú diskurz a participujú na verbálnej interakcii ako aj na spoločnom, kolektívnom vedení (*knowledge*), ideológiách a rôznych presvedčeniach (*beliefs*), ktorými disponujú určité sociálne skupiny."[301] Principiálne ho zaujímajú vzťahy medzi mysľou (*mind*), diskurznou interakciou a spoločnosťou. Ako ilustruje nasledovný citát, je dôležité vysvetliť, ako diskurz produkujú a ako mu rozumejú skutoční používatelia jazyka a ako diskurz ovplyvňuje ich.

> We are thus able not only to abstractly *describe* text and talk, but also to explain how real language users go about producing and understanding discourse, how their personal and socially shared beliefs affect discourse production and how these are in turn affected by discourse. No critical account of discourse is theoretically complete without such a cognitive interface.[302]

Vo svojich skorších prácach, venovaných rasizmu, ideológiám a problematike kontextu preukázal, že ide tak o mentálne, ako aj spoločenské

[299] van Dijk, T. A. (2010). Critical Discourse Studies: A Sociognitive Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 63 f.

[300] Tamže, s. 62– 86.

[301] Tamže, s. 64.

[302] Tamže, s. 79, zdôraznené podľa originálu.

úvod.indd 106-107 09.10.2017 17:43:58

fenomény.[303] Van Dijk vo svojich prácach upozorňuje na skutočnosť, že kognícia, diskurz a spoločnosť sú vo vzájomnom vzťahu, ktorý je veľmi komplikovaný. Ovplyvňujú sa navzájom, ich vzťah je teda obojstranný a zároveň mnohoúrovňový, má zároveň kognitívnu aj sociálnu podstatu.[304]

Podľa van Dijka diskurzy ani ideológie nemožno redukovať na jednotlivcov, dokonca ani na ich myseľ, no treba vziať do úvahy, že písané texty a reč nemožno vysvetliť bez serióznej kognitívnej analýzy používateľov jazyka, najmä preto, lebo v určitom kontexte diskurzy formujú a sú formované diskurzami a ostatnou sociálnou praxou:

> This does not mean that discourse (or ideology) is reduced to individual persons, nor to their minds. But text and talk of language users cannot be explained without at least a serious cognitive analysis of the minds of such language users, and especially how such minds shape and are shaped by discourse and other social practices in context.[305]

Kontext, ako ho chápe van Dijk, neoznačuje iba určité sociálne prostredie, situáciu či štruktúru, ale predstavuje subjektívnu mentálnu reprezentáciu, dynamický model, ktorý majú účastníci komunikatívnej situácie o tých jej znakoch, ktoré sú pre nich dôležité tu a teraz.[306] Takú mentálnu reprezentáciu van Dijk nazýva kontextový model, *context model*, ktorý ako mentálne zadefinovanie situácie kontroluje adekvátnu adaptáciu produkovaného a recipovaného diskurzu a prispôsobuje ju sociálnemu prostrediu účastníkov:

> It is this mental ‚definition of the situation' that controls the adequate adaptation of discourse production and comprehension to their social

[303] Pozri napr. van Dijk, T. A. (1984). *Prejudice in Discourse: An analysis of ethnic prejudice in cognition and conversation* ; van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the Press*; van Dijk, T. A. (1998). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*; van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context. A sociocognitive approach.*

[304] van Dijk, T. A. (1998). *Ideology. A Multidisciplinary Approach*, s. 13 f.

[305] Tamže, s. 10, zdôraznené podľa originálu.

[306] van Dijk, T. A. (2010). Critical Discourse Studies: A Sociognitive Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 66.

> environment. This is just one of the ways in which cognition, society and discourse are deeply and mutually integrated in interaction.[307]

Kontextové modely sú prostredníkmi medzi diskurznými a sociálnymi štruktúrami na všetkých úrovniach analýzy diskurzu.[308] Pri analýze van Dijk navrhuje začať sémantickými makroštruktúrami, ako sú témy, topiky, globálne významy, pretože, ako uvádza: „sú zväčša intencionálne a vedome kontrolované hovoriacim; stelesňujú (subjektívne) najdôležitejšiu informáciu diskurzu [...]"[309]. Z hľadiska lokálnej sémantickej analýzy je podľa neho potrebné všímať si rôzne formy implicitného a nepriameho významu, akým sú implikácie, presupozície, alúzie a podobne.[310] Spoločensky ukotvené presvedčenia, *social beliefs* môže totiž hovoriaci u recipientov predpokladať, *presuppose*, a teda ich nutne nemusí prezentovať ako novú informáciu. Van Dijk prirovnáva diskurz k príslovečnej špičke ľadovca, ktorého väčšia časť, tá presuponovaná, zostáva ukrytá v mori:

> In discourse this means that social beliefs may be presupposed by the speaker, and need not be explicitly asserted as new information. In that respect discourse is like the proverbial top of the iceberg most of its implied or presupposed meanings remain (mentally speaking).[311]

Množstvo informácií, s ktorými sa stretávame v každodennom živote, je presupozíciami. Van Dijk uvádza ako príklady pojmy „genocída" či „občianska vojna", ktorých obsah sa vo verejných diskurzoch nemusí bližšie vysvetľovať. [312]

Najdôležitejšia otázka, ktorú si van Dijk kladie, je tá, aký je vzťah spoločenských štruktúr voči diskurzným štruktúram, pričom vychádza z toho, že vzťah spoločnosti a diskurzu je definovaný prostredníctvom sociálnych

[307] Tamže s. 66.

[308] Tamže s. 66.

[309] Tamže, s. 68.

[310] Tamže, s. 70.

[311] Tamže, s. 30 f.

[312] Tamže, s. 31.

úvod.indd 108-109 09.10.2017 17:43:58

aktérov a ich mysle.[313] To znamená, že ho je možné skúmať iba prostredníctvom „mentálnych reprezentácií alebo konštrukcií sociálnych a situačných štruktúr členov spoločenstva."[314]

Etnické a rodové predsudky, ktoré sú, ako uvádza van Dijk, charakteristické pre určité spoločenstvá, sú zároveň súčasťou individuálnych diskurzov. A naopak, ak osobný mentálny model osoby, ktorá má v spoločnosti určitý vplyv, preberú ostatní členovia spoločenstva, mentálne modely sa môžu zovšeobecniť a stáva sa z nich súčasť kolektívneho vedenia, postojov a ideológií.[315] Na úrovni sociálnej kognície (*social cognition*)[316] sa van Dijk venuje práve ideológiám, pričom vo svojom prístupe k nim vychádza van Dijk z troch základných prvkov, ktorými sú sociálne funkcie (*social functions*), kognitívne štruktúry (*cognitive structures*), manifestácia diskurzu a jeho reprodukcia (*discoursive expression and reproduction*)[317]. V koncepcii *sociálnych funkcií* sa zaoberá funkciou ideológií u skupín a inštitúcií v rámci spoločenskej štruktúry a odpovedá na otázku, prečo ľudia ideológie vytvárajú a využívajú.[318] Pritom nie sú limitované a určené iba skupine tých, ktorí majú v spoločnosti moc, dominanciu, keďže dominované skupiny tiež využívajú ideológie, ako uvádza van Dijk, napríklad ako východisko pre vyjadrenie odporu voči predstaviteľom moci.[319] Ďalej konštatuje, že ideológie nemožno posudzovať ako dobré či zlé, ide skôr o to, že sú viac či menej efektívne v tom, ako pomáhajú presadzovať záujmy určitej skupiny

[313] Garret, P. – Bell, A. (1998) Media and Discourse: A Critical Overview. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 7.

[314] van Dijk, T. A. (1998). Opinions and Ideologies in the Press. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 28.

[315] pozri van Dijk, T. A. (2010). Critical Discourse Studies: A Sociognitive Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 78.

[316] Tamže, s. 78.

[317] Garret, P. – Bell, A. (1998) Media and Discourse: A Critical Overview. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 7.

[318] van Dijk, T. A. (1998). Opinions and Ideologies in the Press. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 23.

[319] Tamže, s. 24.

v rámci spoločnosti.[320] Vychádza teda z toho, že hlavnou spoločenskou úlohou ideológií je „koordinácia sociálnych praktík členov skupiny pre efektívnu realizáciu cieľov tejto skupiny a na ochranu jej záujmov." [321]

Vo svojej koncepcii *kognitívnych štruktúr* sa venuje mentálnej povahe, vnútorným komponentom a štruktúre ideológií a ich vzťahom k ostatným kognitívnym štruktúram alebo sociálnym reprezentáciám, akými sú spoločensky ukotvené hodnoty, normy, postoje, názory a spoločné vedenie na jednej strane a osobné a kontextové modely, ako skúsenosti, intencie, plány na strane druhej. Táto koncepcia odpovedá na otázku, ako ideológie vyzerajú a ako ovplyvňujú sociálnu prax.[322] To, čo ľudia ako členovia určitej skupiny robia, to podľa van Dijka reflektuje, čo si ako členovia tejto skupiny myslia a vice versa.[323] Ideológie odrážajú základné kritériá, na základe ktorých sa utvára sociálna identita a definujú záujmy skupiny.[324] To, ako uvádza van Dijk, znamená, že ideológie môžu byť reprezentované ako skupina individuálnych schém (*Self-schemata*), obsahujúcich také kategórie ako členstvo v skupine (*Membership*), t. j. kto patrí ku skupine; rôzne činnosti (*Activities*), t. j. čo skupina robí, čím sa zaoberá; ciele (*Goals*), t. j. prečo skupina koná tak, ako koná; jej hodnoty (*Values*), t. j. ako by mala skupina konať; pozícia (*Position*), t. j. kde sa v spoločnosti skupina nachádza a aké sú jej vzťahy k iným skupinám v spoločnosti; a poslednou kategóriou sú zdroje (*Resources*), t. j. čím skupina disponuje a čím nie.[325] Van Dijk na tomto mieste upozorňuje na ideologický charakter uvedených schém, a preto spôsob, akým členovia určitej skupiny reprezentujú samých seba a iných, treba z perspektívy druhých a, prirodzene, aj z pohľadu diskurzného analytika považovať za predpojatý, neobjektívny.[326]

[320] Tamže, s. 24.

[321] Tamže, s. 24.

[322] Tamže, s. 23.

[323] Tamže, s. 24.

[324] Tamže, s. 25.

[325] Tamže, s. 25.

[326] Tamže, s. 25.

úvod.indd 110-111 09.10.2017 17:43:58

Ak ide o *spôsoby manifestácie a reprodukovania diskurzu*, tu sa van Dijk venuje tomu, akými spôsobmi sú ideológie materializované, ako sú reprodukované a aká je štruktúra spoločensky ukotvených písaných a hovorených textov.[327] *Diskurzné štruktúry*, ktoré môžu obsahovať ideologické pozície, siahajú od mikroštruktúr, akými sú lexikálne jednotky a gramatické štruktúry, až po makroštruktúry, ako sú témy vyjadrené implicitne vo väčšom rozsahu textov či dokonca v celom diskurze.[328] Jazykovedné inštrumentárium sa tak podľa van Dijka uplatňuje pri detailnej analýze písaných a hovorených textov, pričom sa možno sústrediť napríklad na gramatickú, pragmatickú, štylistickú, semiotickú, argumentačnú a iné dimenzie verbálnej, paraverbálnej a multimodálnej štruktúry komunikatívnej udalosti.[329] Na úrovni lexiky si diskurzný analytik všíma slová, ktoré vyjadrujú hodnoty a normy a v texte slúžia na vyjadrenie určitých hodnotení. Van Dijk uvádza napríklad expresívne zafarbené slová ako „terorista" či „rasista".[330] Názory spoločenskej skupiny však môžu byť materializované v texte aj v komplexnejších štruktúrach, napríklad v názvoch novinových článkov, prostredníctvom textových štruktúr, v argumentoch, prostredníctvom grafického usporiadania textu, na úrovni syntaxe, koherencie, témy a podobne.[331] Medzi diskurzom a ideológiou, ako uvádza van Dijk, neexistuje priamy vzťah. Základné presvedčenia, na ktorých stoja ideológie, napríklad o rodovej rovnosti vo feministickej ideológii, upravujú špecifické postoje, kolektívne názory v rámci spoločenstva, akými sú napr. názory na umelé prerušenie tehotenstva, sexuálne obťažovanie, čo môže na druhej strane ovplyvniť špecifické mentálne modely o rôznych udalostiach a situáciách (*event models*), o konkrétnych účastníkoch a udalostiach, aby napokon pod vplyvom kontextových modelov pôsobili na diskurz.[332]

[327] Tamže, s. 24.

[328] Garret, P. – Bell, A. (1998) Media and Discourse: A Critical Overview. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 7.

[329] van Dijk, T. A. (2010). Critical Discourse Studies: A Sociognitive Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 65.

[330] van Dijk, T. A. (1998). Opinions and Ideologies in the Press. In: *Approaches to Media Discourse*, s. 31.

[331] Tamže, s. 31 f.

[332] van Dijk, T. A. (2010). Critical Discourse Studies: A Sociognitive Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 79.

Vybrané pojmy

Diskurz (*Discourse*) je podľa van Dijka, ako to vyplýva z nižšie uvedeného citátu, mnohodimenzionálny sociálny fenomén. Z komplexnej povahy diskurzu vyplýva, že je súčasne verbálnym, gramatickým objektom, pretože sa realizuje v zmysluplných spojeniach slov či viet, zároveň je však i konkrétnym činom, formou sociálnej interakcie, sociálnou praktikou a mentálnou reprezentáciou. Simultánne predstavuje interakčnú či komunikatívnu udalosť, aktivitu, je kultúrnym produktom a ekonomickou komoditou, s ktorou sa dá obchodovať. Realizuje sa teda ako text, ako vyhrážanie sa či nejaké vyhlásenie, rozhovor, prednáška v škole, názor v rámci mentálnej reprezentácie, parlamentná debata, telenovela či román.

> [...] discourse is a multidimensional social phenomenon. It is at the same time a linguistic (verbal, grammatical) object (meaningful sequences or words or sentences), an action (such as an assertion or a threat), a form of social interaction (like a conversation), a social practice (such as a lecture), a mental representation (a meaning, a mental model, an opinion, knowledge), an interactional or communicative event or activity (like a parliamentary debate), a cultural product (like a telenovel) or even an economic commodity that is being sold and bought (like a novel).[333]

Ciele (Goals) sú mentálne modely vyplývajúce zo situácie, realizované určitou aktivitou.[334]

Epizodická pamäť (*Episodic Memory*) je osobná, autobiografická pamäť, je súčasťou dlhodobej pamäte. [335]

Za *ideológiu* (*Ideology*) považuje spoločné, fundamentálne a axiomatické ná-

[333] Tamže, s. 67.

[334] Tamže, s. 65.

[335] Tamže, s. 64.

úvod.indd 112-113 09.10.2017 17:43:58

zory, presvedčenia (*beliefs*) špecifických sociálnych skupín (napr. socializmus, neoliberalizmus, feminizmus, rasizmus a antirasizmus, pacifizmus). [336]

Kognícia (*Cognition*) je súbor funkcií mysle (*mind*), akými sú schopnosť myslieť (*thought*), chápať (*perception*) a schopnosť reprezentácie (*representation*). [337]

Kognitívne procesy (*Cognitive processes*) zahŕňajú produkciu a porozumenie diskurzu/interakcii na základe špecifických mentálnych modelov, sú kontrolované kontextovými modelmi a zakladajú sa na vedení a ideológiách. [338]

Myseľ, myslenie (*Mind*) je centrálna funkcia ľudského mozgu.[339]

Pamäť (*Memory*) – tvorí ju krátkodobá, pracovná pamäť (*Short Term Memory*) a dlhodobá pamäť (*Long Term Memory*). [340]

Postoje (*Atttitudes*) chápe van Dijk ako spoločensky, ideologicky ukotvené názory (*normative beliefs*) o špecifických sporných otázkach v spoločnosti, ktoré vedú k verejnej diskusii alebo polemikám. Ako príklady uvádza umelé prerušenie tehotenstva, rozvod manželstva, eutanáziu, imigráciu.[341]

Pragmatické *kontextové modely* (*Pragmatic Context Models*) sú špecifickými mentálnymi modelmi subjektívnych reprezentácií, definícií, relevantných vlastností v komunikatívnych situáciách, pričom kontrolujú diskurz, produkujú ho a adaptujú na sociálne prostredie tak, aby sa prispôsobil danej situácii. [342]

[336] Tamže, s. 65.

[337] Tamže, s. 64.

[338] Tamže, s. 65.

[339] Tamže, s. 64.

[340] Tamže, s. 64.

[341] Tamže, s. 65.

[342] Tamže, s. 65.

Sémantická pamäť (*Semantic Memory*) je sociokultúrna pamäť, je súčasťou dlhodobej pamäte. [343]

Sémantické *mentálne modely* (*Semantic Mental Models*) sú reprezentované v epizodickej pamäti a chápe ich ako subjektívne reprezentácie udalostí a situácií, ktoré sú pozorované v rámci diskurzu, participujú na ňom alebo naň odkazujú. [344]

Vedenie (*Knowledge*) sa chápe ako spoločné, fundamentálne a axiomatické názory, presvedčenia (*beliefs*), ktoré sú potvrdzované kritériami alebo normami určitého spoločenstva. [345]

[343] Tamže, s. 64.

[344] Tamže, s. 65.

[345] Tamže, s. 64 –67.

úvod.indd 114-115 09.10.2017 17:43:58

Otázky ku kapitole

1. Vyhľadajte na internete časopis *Discourse & Society*. Ako charakterizuje svoje zameranie?
2. Z akých oblastí sa v ňom uverejňujú vedecké články? Akých pomyselných spoločenstiev sa dotýkajú?
3. Prečítajte si štúdiu *Opinions and Ideologies in the Press*[346] od T. A. van Dijka. Na akom článku z periodickej tlače ilustruje svoj prístup a akým spôsobom?

Odporúčaná literatúra ku kapitole

VAN DIJK, T. A. Critical discourse studies: a sociognitive approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Second Edition. Edited by R. Wodak, M. Meyer. Los Angeles; London; New Delphi; Singapore; Washington DC : Sage Publications, 2010, s. 62 –86.

VAN DIJK, T. A. Opinions and Ideologies in the Press. In: *Approaches to Media Discourse.* Edited by A. Bell and P. Garret. Oxford; Malden: Blackwell Publisher, 1998, s. 21 – 63.

VAN DIJK, T. A. *Ideology. A Multidisciplinary Approach.* London; Thousend Oaks; New Delphi: Sage Publications, 1998.

[346] Pozri odporúčanú literatúru ku kapitole.

Šiesta kapitola: KOLEKTÍVNA SYMBOLIKA

6.1 Čo je kolektívna symbolika

Podľa S. Jägera a M. Jägerovej[347] moderná industriálna spoločnosť disponuje regulačným mechanizmom, pomocou ktorého dokáže integrovať a interpretovať každú spoločenskú zmenu. Tento mechanizmus sa skladá zo vzájomne interagujúcich kolektívnych symbolov, kultúrnych stereotypov, ktoré sa tradujú a používajú kolektívne. Keller[348] uvádza, že všetky kolektívne symboly (napr. futbal, auto, lietadlo, raketa, rakovina a pod.) nestoja samostatne, ale vždy sa generujú v súvislosti s čiastkovými štruktúrami interdiskurzu[349]. Kolektívne symboly podľa Jägera a M. Jägerovej[350] vzhľadom na svoj špecifický symbolický charakter spoluvytvárajú racionálne a emocionálne vedenie, zjednodušujú komplexnú skutočnosť, vysvetľujú ju a keďže pôsobia v rámci systému, určitého poriadku, prináleží im určitá logika a vzorce konania. Obe tieto črty nachádzame podľa Jägera a Jägerovej[351] najmä v tzv. konfliktných diskurzoch, akým je napríklad v súčasných médiách rezonujúca migračná kríza. Podľa J. Linka nazývajú tento

[347] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 40.

[348] Keller, R. (2007). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. s. 32.

[349] Pod interdiskurzom rozumie Jürgen Link všetky diskurzné elementy, ktoré sú spoločné pre viaceré konkrétne diskurzy. Napríklad férovosť pochádza zo športu, ale ako metafora sa rozšírila do mnohých diskurzov, politického, právneho a pod. Také diskurzné elementy sa spontánne stávajú fundamentálnymi ideologickými konceptami občianskej spoločnosti. Pozri Keller, R. (2007). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. s. 31 – 32.

[350] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 39.

[351] Tamže, s. 39.

úvod.indd 116-117 09.10.2017 17:43:58

mechanizmus synchrónny systém kolektívnych symbolov (das synchrone System von Kollektivsymbolen = SySyKoll). Ako uvádzajú, diskurzy sú inštitucionalizované, v spoločnosti ukotvené spôsoby prehovorov a ako také rozvíjajú pôsobenie moci.[352] Systém kolektívnej symboliky ako významný diskurzonosný prvok k tomu významne prispieva.

Kritická diskurzná analýza rozumie pod kolektívnymi symbolmi kultúrne stereotypy, ktoré sa tradujú a používajú sa kolektívne. Patrí sem obraznosť ako taká, predstavujú ju stereotypy, klišé a metafory[353]. A. Bohunická o úlohe metafor v diskurze uvádza, že metafora „[...] účinne dotvára reprezentáciu, resp. jednu z možných reprezentácií skutočnosti, a tak sa podieľa na konštituovaní diskurzu o nejakej téme"[354]. Ako príklad uvádza udalosť z februára 2012, ktorá sa stala mesiac pred slovenskými parlamentnými voľbami:

> V médiách sa objavili informácie o zlyhaní daňového informačného systému a údaje museli úradníci spracovávať ručne. V rétorike predstaviteľov vtedy opozičnej strany SMER-SD, ale i zástupcov v tej dobe vládnej strany Sloboda a solidarita sa v tejto súvislosti metaforicky hovorí o *havarijnom stave,* o *katastrofe* či o *kolapse* daňového systému, čím sa prenášajú negatívne hodnotiace implikáty. Na druhej strane vtedajší minister financií Ivan Mikloš, ktorý bol za daňový systém zodpovedný, označuje ten istý jav ako *ľahko neoptimálne fungovanie systému*.[355]

[352] Tamže, s. 39.

[353] K metafore v diskurze pozri napr. Bohunická, A. (2013). *Variety metafory*. s. 75 – 120. V nemeckojazyčnom priestore je zaujímavá napr. publikácia A. Musolffa a J. Zinkena (eds.) z roku 2009: *Metaphor and Discourse* a publikácia C. Spießovej o diskurznolingvistickej analýze metafor (Diskurslinguistische Metaphernanalyse, In: Junge, M. (Hrsg.): *Methoden der Metaphernforschung und Analyse*, 2014). V ruskojazyčnom priestore je zaujímavá publikácia Čudinova, A. P. (2001): *Rossija v metaforičeskom zerkale: kognitivnoje issledovanije političeskoj metafory (1991 - 2000).*

[354] Bohunická, A. (2013). *Variety metafory*. s. 75.

[355] Bohunická, A. (2013). *Variety metafory*. s. 75, zdôraznené podľa originálu.

V rámci výskumu metafory sa kolektívnej symbolike, ako uvádzajú Jäger a Jägerová[356], najviac približuje teória konceptuálnej metafory, ktorú rozpracovali G. Lakoff a M. Johnson.[357]

V konfliktných diskurzoch sa podľa Jägera a Jägerovej[358] prostredníctvom kolektívnej symboliky výklad určitého stavu dramatizuje, pričom vzniká potreba daný stav opäť znormalizovať, usporiadať a upevniť v spoločensky platnej štruktúre. Toto pravidlo platí najmä pre mediálny diskurz. Pre relatívne koherentné použitie systému kolektívnych symbolov je vhodný pojem diskurzná pozícia – v tomto prípade rousseauovská diskurzná pozícia – negatívne sa hodnotia symboly priemyslu ako stroj, veľkomesto a kladú sa do opozície k prírodným symbolom.

Pri analýze diskurzných fragmentov podľa Jägera sleduje analytik nasledovné kroky: predstavenie a zdôvodnenie témy, resp. diskurzného reťazca, nasleduje stručná charakteristika diskurznej úrovne (miesto, z ktorého sa výpoveď uskutočňuje, napr. veda, politika, médiá), charakteristika diskurzného kontextu a relevantných diskurzných udalostí, vytvorenie korpusu textov, vyhodnotenie materiálu vzhľadom na analyzovaný diskurzný reťazec, minuciózna analýza vybraných diskurzných fragmentov, interpretácia (posolstvo, prostriedky, ciele, intencia, diskurzný kontext) a celková analýza diskurzného povrazca, resp. analýza celého diskurzu prostredníctvom porovnania rôznych diskurzných povrazcov.[359] Práve minuciózna analýza diskurzného fragmentu je priestor, v ktorom sa analytik venuje aj preskúmaniu kolektívnych symbolov, rétorických figúr a metafor.

Kolektívnu symboliku klasifikuje vo svojej dizertačnej práci Nils Echterhoff[360], pričom vychádza najmä z prác Jürgena Linka, ktorý spolu s Ursulou

[356] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 64.

[357] Lakoff, G. – Johnson, M. (2002). *Metafory, kterými žijeme*.

[358] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 39.

[359] Keller, R. (2007). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. s. 33.

[360] Echterhoff, N. (2015). *Schlüsselkompetenzen – ‚Schlüssel' für die Arbeitswelt des 21. Jahrhunderts?*

úvod.indd 118-119 09.10.2017 17:43:58

Link-Heer chápe pod kolektívnymi symbolmi komplexnosť kultúrne špecifickej, kolektívne stereotypnej obraznosti, pričom táto v rámci kultúry spĺňa určitú orientačnú funkciu a podobne ako Jäger a Jägerová uvádzajú viacero kritérií, ktoré kolektívny symbol definujú. Kolektívny symbol nemusí spĺňať všetky tieto kritériá, no čím viac ich spĺňa, tým je v spoločnosti väčšmi konvencionalizovaný, ukotvenejší. K týmto kritériám sa dostaneme neskôr.

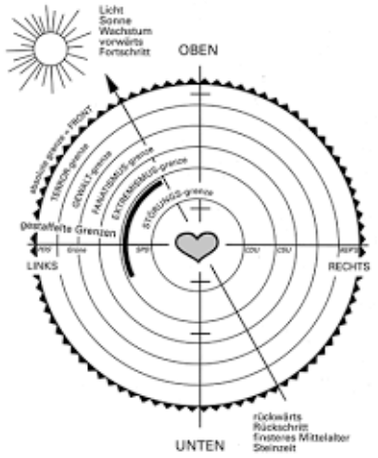

Ilustrácia podľa Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 41.

Systém kolektívnej symboliky sa dá znázorniť prostredníctvom kruhu, ktorého hranice vyjadrujú hranice sociálneho systému. Tento kruh rozdeľujeme horizontálne, vertikálne a diagonálne: „O topiku kolektívnej symboliky ide vtedy, keď je v hre základná vertikálna, horizontálna os, ako aj diagonálna os, ktorá označuje pokrok a regres, v reakcii na imaginované hranice týchto osí.“[361] V kruhu sa nachádza horizontálna os smerujúca sprava k stredu a od stredu doľava, táto os označuje napr. umiestnenie politických pozícií, strán, rôznych hnutí, pričom favorizovaný je na tej-

[361] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 43.

to osi jej stred, keďže v spoločnosti ide o rovnováhu, vyváženosť stavu. Vertikálna os zhora nadol neznázorňuje len hierarchické členenie symbolického systému, môžeme ju chápať aj ako ľudské telo, pričom hlava sa nachádza v hornej časti kruhu, srdce v strede a genitálie sú umiestnené v jeho dolnej časti. Poslednou osou je diagonálna os, vyjadrujúca pokrok na jednej strane a regres na strane druhej. Okolo kruhového systému sa nachádzajú rôzne hranice, ktoré systém vymedzujú navonok, čo je dôležité najmä pre konfliktné diskurzy, ktoré sú veľmi často kódované medzi tým, čo je vonku a tým, čo sa nachádza vnútri. Takto sa dá znázorniť, kto patrí k skupine a kto je z nej vylúčený, kto je priateľ a kto nepriateľ, kto je cudzí a kto je náš. Vnútro, Nemecko, Slovensko a pod., alebo všeobecne západ znázorňujú uzavreté a bezpečné symboly, často reprezentujúce pokrok, takými sú loď, automobil, lietadlo, raketa, ponorka, pevnina/ostrov, telo alebo vlak (ako uvádzame v texte neskôr na príklade príhovoru bývalého prezidenta SR Rudolfa Schuster). V priestore mimo bezpečného a pokrokového kruhu sa ocitajú entity ako chaos, príliv, potopa, záplava, oheň, sopka, búrka, víchrica, púšť, ľadová púšť, noc, rôzne choroby, vírusy, napríklad tie počítačové, masy, napríklad masy utečencov, krysy, rôzne príšery, jedovaté látky, hmyz.[362]

V kruhu sa nachádza *horizontálna os* smerujúca sprava k stredu a od stredu doľava. Táto os je vhodná na umiestnenie politických pozícií, strán, rôznych hnutí. Na tejto osi je favorizovaný jej stred.

Vertikálna os zhora nadol neznázorňuje len hierarchické členenie symbolického systému. Môžeme ju chápať aj ako telo, pričom hlava je v hornej časti, srdce v strede a genitálie v dolnej časti .

Poslednou osou je *diagonálna os,* vyjadrujúca pokrok a regres.

Okolo kruhového systému sa nachádzajú rôzne hranice, ktoré systém ohraničujú navonok.

Hranica rušenia sa nachádza najbližšie k stredu a môže sa veľmi rýchlo obnoviť.

Za ňou nasleduje *hranica extrémizmu, hranica fanatizmu a hranica násilia*. Napokon nasleduje *hranica teroru*, ktorá naznačuje absolútnu hranicu – tzv. front.

[362] Porov. Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 42.

úvod.indd 120-121 09.10.2017 17:43:58

PRÍKLAD:

Na masy utečencov odkazuje veľmi subtílnym spôsobom titulná stránka časopisu *.týždeň* zo dňa 28. 9. 2015 s titulom *Ideme od Európy. Utečenecká kríza: Hazarduje Slovensko so svojím členstvom v Únii?* (pozri obrázok č. 1). Odtlačky topánok na piesku možno interpretovať ako indexálny znak, odkazujú totiž priamo na utečencov. Zároveň je piesčitá pláž pokrytá bezpočetnými stopami symbolov prílevu utečencov, ktorí prichádzajú najmä cez Stredozemné more.

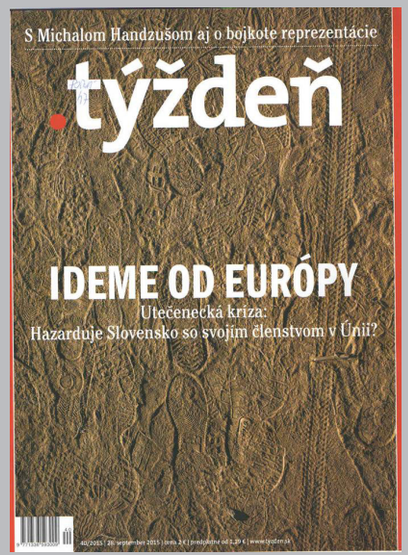

Obr. č. 2, titulná stránka časopisu .týždeň, 40/2015 z 28. septembra 2015.

Obrázok č. 3 predstavuje fotografiu časti netradičného pomníka v Budapešti, inštalovaného v roku 2005, so šesťdesiatimi pármi kovových topánok na brehu Dunaja, ktorý pripomína zavraždených maďarských Židov počas druhej svetovej vojny. Obete prinútili vyzuť sa predtým, než ich postrieľali a pohádzali do Dunaja, teda konať podobne, ako keď sa ľudia idú dobrovoľne kúpať. Tieto topánky sú ikonami skutočných topánok, zároveň ako indexálny znak odkazujú na ľudí, ktorí ich nosili, sú však aj symbolom poburujúceho a cynického zločinu proti ľudskosti. Pamätník

je súčasne prostredníctvom neverbálnej praktiky materializovanou výpoveďou protirasistického diskurzu, ktorý dnes podobné vojnové zločiny jednoznačne odsudzuje.

Obr. č. 3 predstavuje fotografiu netradičného pamätníka Holocaustu v Budapešti. Foto: autorky, 2012.

6.2 Kritériá kolektívneho symbolu

Kolektívny symbol musí spĺňať určité kritériá: je sémanticky sekundárny, vizuálne znázorniteľný, významovo motivovaný, viacvýznamový, syntagmaticky expanzívny a umožňuje analogické vzťahy medzi signifikantom a signifikátom.[363]

Sémantická sekundárnosť

Prvou vlastnosťou kolektívneho symbolu je tzv. sémantická sekundárnosť, respektívne nepriama významová funkcia. Ako príklad Link a Link-Heerová uvádzajú vlak, ktorého nepriamym významom je pokrok.[364] Tento proces sa

[363] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 43 – 44.

[364] Link, J. – Link-Heer, U. (1994): Kollektivsymbolik und Orientierungswissen. Das Beispiel

úvod.indd 122-123 09.10.2017 17:43:59

nazýva konotácia.[365] Pri konotácii Eco zdôrazňuje stabilitu kódovej konvencie a nazýva tento kód subkódom:

> [r]ozdiel medzi denotáciou a konotáciou teda existuje jedine pre kódovú konvenciu bez ohľadu na fakt, že konotácie sú často menej stabilné než denotácie: stabilita sa týka sily a stálosti kódovej konvencie, ale hneď ako sa konvencia zrealizuje, konotácia sa stáva stabilným funktívom znakovej funkcie, ktorej podkladovým funktívom je ďalšia znaková funkcia. Konotatívny kód, ak sa opiera o elementárnejší kód, môžeme nazývať *subkód*.[366]

O ideologickej konotácii Eco ďalej hovorí: „Obyčajne sa však každý adresát obracia k vlastnému kultúrnemu dedičstvu, k svojmu vlastnému čiastkovému svetovému názoru, aby si zvolil subkódy, ktoré chce na danú správu aplikovať."[367] Kolektívne symboly sú vždy *sémanticky sekundárne*: označované (signifikát), napríklad vlak sa stáva označujúcim (signifikantom) pre iné označované (signifikát). Vlak tak vyjadruje napr. pokrok alebo budúcnosť, ako vidíme aj na citáte z príhovoru bývalého prezidenta Slovenskej republiky Rudolfa Schustera pri príležitosti vstupu SR do EÚ v SND dňa 30. apríla 2004:

> Už zajtra sa vydá náš spoločný vlak za členmi Európskej únie. Naším ďalším cieľom by malo byť čo najskôr dostihnúť ostatné vyspelé krajiny. Malo by nám záležať, aby do tohto vlaku nastúpili všetci naši občania, aby sa nestal len výsadou najbohatších. Aj preto by mali zodpovední politici tejto krajiny zvoliť pre náš vlak do budúcnosti takú rýchlosť, ktorá bude zohľadňovať to, že nie všetci sme rovnako silní a rýchli. Zaželajme si preto všetci spoločne šťastnú cestu do našej lepšej a krajšej budúcnosti.[368]

des Technisch-medizinischen Vehikel Körpers'. In: *Der Deutschunterricht* 4: 44 – 55, s. 44.

[365] Volli, U. (2002). *Semiotik. Eine Einführung in ihre Grundbegriffe*. s. 45 – 47.

[366] Eco, U. (2009). *Teorie sémiotiky*. s. 73, zvýraznené podľa originálu.

[367] Tamže, s. 351.

[368] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <https://archiv.prezident.sk/schuster/index7a53.html?800>.

Výraz „náš spoločný vlak" jednoznačne interpretujeme ako (slovenskú) spoločnosť. Rovnako aj ostatné vyspelé spoločnosti sú metaforizované ako vlaky, ktoré chceme dostihnúť. Byť vo vnútri vlaku je evidentne hodnotené ako „dobré", na rozdiel od stavu, keď sa člen spoločnosti nenachádza vo vlaku, t. j. je „vonku".

Na ôsmich príkladoch obálok nemeckého časopisu Spiegel[369] z rôznych období sú evidentné rozdiely medzi primárnym a sekundárnym vizuálnym stvárnením symbolu prílivovej vlny, pritom si treba všimnúť, že len dve obálky z vybraných reprezentujú primárny význam vlny ako prírodného živlu. V roku 1962 zasiahli nemecké pobrežie severného mora záplavy spôsobené orkánom Vincinette, 26. 12. 2004 zasiahla vlna cunami pobrežie Indonézie, Thajska a Srí Lanky. Obe udalosti Spiegel reflektoval vyobrazením prílivovej vlny, resp. zatopeného územia, prvé číslo časopisu Spiegel v roku 2005 dokonca s titulkom *Die Todeswelle* (vlna smrti, smrtiaca či smrtonosná vlna). V roku 1982 použili alúziu na známu maľbu japonského umelca Kacušiku Hokusaiho z rokov 1826 – 1833, ktorá zobrazuje veľkú vlnu na pobreží Kanagawy, pod ktorou je nápis *2 Millionen Arbeitslose* (2 milióny nezamestnaných). Obálke dominuje titulok *Kürzere Arbeitszeit – Jobs für alle?* (Kratší pracovný čas – práca pre všetkých?). Použitie vlny je ikonické, vlna nie je z morskej vody, ale tvoria ju schematické postavy ľudí vymrštené nepriaznivou situáciou na pracovnom trhu, v pozadí vidno obrysy fabrík, tento príliv nezamestnaných na jednej strane znázorňuje bezmocnú masu ľudí, ktorá padá voľným pádom na Nemecko. Zároveň implikuje nebezpečenstvo pre štát, pre ktorý predstavuje taký príliv nezamestnaných ekonomickú katastrofu. O desať rokov neskôr, v roku 1992, kulminoval počet študujúcich v Nemecku, oficiálne bolo iba 850-tisíc študijných miest, no študentov nastúpili takmer dva milióny. *Sturm auf die Uni. Wohin mit den Studenten?* (Nával na univerzitu. Kam so študentami?) konštatuje a zároveň kladie otázku nápis na obálke Spieglu č. 45. Karikatúra predstavuje vyučujúceho za katedrou, ktorý sa zdesene uhýba obrovskej vlne, opäť zloženej z množstva bezmenných študentov, splývajúcich do beztvarej masy. Veľmi podobne narába s vyobrazením vlny obálka časo-

[369] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Obálky nemeckého časopisu Spiegel dostupné na adrese: <http://www.spiegelgruppe-nachdrucke.de/>.

úvod.indd 124-125 09.10.2017 17:43:59

pisu Spiegel č. 36 z roku 2007 s titulkou *Die Bio-Welle* (Bio-vlna). Ilustrácia pozostáva z rôznych druhov zeleniny, ovocia, ovocných a zeleninových štiav v sklených fľašiach a pod. v tvare vlny, čím symbolicky biopotraviny zaplavili súčasné trhy. Na úrovni lexiky pripomína obrovskú masu vody aj podtitulok *Vom Öko-Traum zur globalen Massenproduktion* (Od sna o ekológii ku globálnej masovej produkcii) v spojení masová produkcia, hoci pri masovej produkcii ide o celkom iný kontext než o kontext neovládateľného morského živlu. V roku 1995 sa v Berlíne uskutočnil summit o klimatických zmenách, venovaný najmä skleníkovému efektu, na čo odkazuje aj obálka časopisu č. 12 s vyobrazením planéty Zem ohrozenej obrovskou prílivovou vlnou, titulok pracuje s alúziou na biblickú potopu – *Vor uns die Sintflut* (Pred nami potopa sveta). Obálka časopisu č. 26 z júna 2006 pripomína nápisom *Ansturm der Armen. Die neue Völkerwanderung* (Nával chudobných. Nové sťahovanie národov) tzv. európsku migračnú krízu, ktorá poznačila mediálny diskurz najmä v roku 2015. Hrozivú vlnu tu znázorňuje nie samotná vlna, ale ľudia, ktorí podobne ako morské vlny vychádzajú z mora.

Vizuálna stvárniteľnosť, resp. ikonickosť, ako sme ukázali na príkladoch obálok časopisu Spiegel, je jednou z ďalších podstatných vlastností kolektívneho symbolu. Napríklad vlak ako kolektívny symbol sa dá vyfotografovať, nakresliť, namaľovať. Spomeňme si na všetky karikatúry, ilustrácie a fotografie, ktoré reflektujú Európsku úniu ako loď v súvislosti s aktuálnou migračnou krízou. Loď symbolizuje spoločnosť, ktorá stráca stabilitu, je preplnená, naberá vodu, potápa sa a podobne. Heslo „*Das Boot ist voll!*" – Loď je plná – bolo sloganom Nemeckej strany republikánov začiatkom 90. rokov. Republikáni sa vnímajú ako pravicovo-konzervatívna strana, ktorá bola do roku 2007 považovaná za pravicovo-extrémistickú stranu, rovnako ako aj začiatkom 90. rokov, keď s heslom prišli. Dnes tento slogan opäť ožíva, nielen vizuálne stvárnený, ale aj v metaforách:

> Maďarsko pozastavilo dohodu o migrantoch, loď je plná, odkazuje. Maďarsko v duchu solidarity únie požiadalo členské krajiny dublinského systému, aby nespustili vopred naplánované transfery utečencov, respektíve aby neplánovali presun ďalších. [...] Kapacity krajiny, ktorá je spomedzi členských krajín únie najzaťaženejšou ilegálnymi prisťahovalcami, sa naplnili, hovorí sa v stanovisku maďarského rezortu vnútra, ktoré sprostredkovala tlačová agentúra MTI.[370]

Vzťah medzi primárnym a sekundárnym významom nie je náhodný, je *motivovaný*. Prívalová vlna prichádzajúca z mora predstavuje nebezpečný ničivý prírodný živel, ohrozuje prírodu a ľudí rovnako, ako podľa tejto symboliky ohrozuje priveľké množstvo študentov z tzv. prístupových krajín univerzity západných štátov v roku 2004 alebo nekontrolované množstvo utečencov európsku spoločnosť. Dokazujú to aj príklady zo stránky Euractiv[371] z rôznych období:

> (04. 03. 2004) Teraz hrozí príval študentov: Britský denník Daily Telegraph varuje, že príval talentovaných študentov z pristupujúcich krajín môže z britských univerzít vytlačiť ich domácich kolegov.
>
> (17. 09. 2004) Pevnosť Európa?: Štyri krajiny – Rakúsko, Estónsko, Litva a Lotyšsko – navrhujú vybudovať utečenecké tábory pre imigrantov z Ruska za hranicami EÚ na Ukrajine, nemecký minister vnútra presadzuje rovnakú myšlienku pre severnú Afriku.
>
> (26. 07. 2011) Taliansko a Francúzsko neporušili pravidlá Schengenu: Európska komisia síce rozhodla, že Taliansko a Francúzsko neporušili pravidlá EÚ tým, že využili vlastné opatrenia na riešenie prívalu imigrantov z Tuniska, poukázala však na to, že nerešpektovali „ducha" Schengenskej dohody.
>
> (29. 05. 2015) 7 májových udalostí, ktoré by ste nemali prehliadnuť: Máj sa v únii niesol v znamení krízy, či už to bol príval nelegálnych migrantov v Stredomorí alebo pokusy Davida Camerona zastaviť „hlbšiu integráciu." Napriek tomu EÚ pracuje na novom digitálnom trhu, energetickej únii a lepšej regulácii. Podrobnosti v našom prehľade.

[370] NN. *Maďarsko pozastavilo dohodu o migrantoch, loď je plná, odkazuje*. [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://www.sme.sk/c/7876355/madarsko-pozastavilo-dohodu-o-migrantoch-lod-je-plna-odkazuje.html>.

[371] [online]. [cit. 8. 12. 2015]. Dostupné na adrese: <http://www.euractiv.sk/>.

úvod.indd 126-127 09.10.2017 17:43:59

(12. 08. 2015) Csáky: Európsku politiku diktujú prevádzači: Príval utečencov do Európy je riadená a koordinovaná činnosť nielen zo strany prevádzačov, ale možno aj zo strany niektorých tajných služieb, myslí si europoslanec za SMK.

Viacvýznamovosť kolektívnych symbolov je evidentná najmä pri symbole vlaku, ktorý, ako uvádzajú Jäger a Jägerová[372] raz reprezentuje pokrok, inokedy občiansku spoločnosť, pričom rozhodujúci pre pochopenie významu je kontext.

Kolektívne symboly disponujú tzv. *syntagmatickou expanzívnosťou*, otvárajú pole symbolov, príslušné k rovnakému významovému poľu: lokomotívy, vagóny, výhybky, koľajnice, stanice. V predchádzajúcom príklade sa k lodi pridáva kormidlo, kormidlovanie, loď stagnuje, potápa sa.

Európa dosiahla, čo chcela: Ruská loď sa otáča na východ.[373]

Európe hrozí prasknutie realitnej bubliny. Starý kontinent kormidluje do realitnej krízy.[374]

Švédi preberajú kormidlo, Brusel si vydýchol. Česi končia svoje polročné šéfovanie dvadsaťsedmičky. Vnútropolitická kríza, ktorá viedla k pádu vlády uprostred dobre rozbehnutého predsedníctva a prezident posadnutý snahou potopiť Lisabon sa pravdepodobne zapíšu do histórie európskeho projektu.[375]

[372] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 44.

[373] eu. *Európa dosiahla čo chcela: Ruská loď sa otáča na východ.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://www.hlavnespravy.sk/europa-dosiahla-co-chcela-ruska-lod-sa-otaca-na-vychod/395051>.

[374] NN. *Európe hrozí prasknutie realitnej bubliny.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: < https://reality.etrend.sk/realitny-biznis/europe-hrozi-prasknutie-realitnej-bubliny.html>.

[375] NN. *Švédi preberajú kormidlo, Brusel si vydýchol.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <https://euractiv.sk/clanky/buducnost-eu/svedi-preberaju-kormidlo-brusel-si-vydychol-013120/>.

Pri inom kolektívnom symbole, symbole spoločnosti ako domu nachádzame okná, pivnicu, poschodia, strechu, dvere atď. EÚ sa tradične zobrazuje či už verbálne alebo neverbálne ako dom, prípadne pevnosť. Slovné spojenie „Európa je náš spoločný dom" odkazuje na Michaila Gorbačova, ktorý ho v roku 1987 použil po prvý raz, v ruštine „Европа – наш общий дом". No už Kurt Tucholsky v roku 1932 v jednom zo svojich článkov o Európe napísal: „Europa ist ein großes Haus."[376] Dnes bežne hovoríme o troch základných pilieroch EÚ, inštitúcie situujeme pod spoločnú strechu a pod. Rovnako utečenci klopú na dvere európskeho domu a Európa disponuje bránami, dvermi, ktoré ovláda, môže ich vzduchotesne zatvoriť alebo naopak veľkoryso otvoriť vyvoleným.

Všetci sú na jednej lodi. Umeala z Nigérie, Salim z Tanzánie, Dulane z Etiópie. Spoločne s množstvom ďalších. [...] Všetci klopú na európske brány a v príbehu každého z nich má prsty aj Európa, ktorá by pred nimi tie dvere najradšej zavrela. [...] Riešením nie je vzduchotesne uzavrieť hranice, no otvoriť dvere tým, ktorí sa k nám vyberú, a prijať ich dôstojným, ľudským spôsobom.[377]

Loď v predchádzajúcom príklade odkazuje na príslovie *Všetci sme na jednej lodi*. Často používané príslovie v podstate vyjadruje „postoj, že v kritickej alebo vážnej situácii, ktorá sa dotýka kolektívu, príp. inštitúcie, sú spoluzodpovední všetci a musia byť solidárni, kooperatívni a ústretoví."[378] Tu ho však bolo treba čítať dvojako, doslovne i prenesene. Podobne ako v nasledovnom citáte z beletristickej prózy, ktorý aktualizuje problematiku migrantov prekračujúcich hranice ilegálne v rôznych dopravných prostriedkoch a často neľudských podmienkach.

[376] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://universal_lexikon.deacademic.com/224944/Das_gemeinsame_Haus_Europa>.

[377] Ivanič, P. *Migranti na vlnách.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <3/2015, http://err2015.zifer.sk/migranti-na-vlnach-2/>.

[378] [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://www.sprichwort-plattform.org/sp/V%C5%A1etci%20sme%20na%20jednej%20lodi>.

úvod.indd 128-129 09.10.2017 17:43:59

> – Prestaň tárať, – prerušil ho Afričan, ktorý ani na chvíľu neveril Indovej popletenej historke. – Sme na jednej lodi. – V jednom kamióne... – opravil ho Ind potichu.[379]

Tento aspekt však celkom absentuje v parafrázovanom výroku súčasného slovenského premiéra Róberta Fica, kde ide o spoluprácu a súčinnosť na slovenskej politickej scéne:

> Fico vyhlásil, že prioritou pri hľadaní riešení migračnej krízy je pre vládu bezpečnosť slovenských občanov. „Európska únia prestala byť bezpečnou zónou, ako sme ju vnímali dlhé desaťročia," vyhlásil Fico. Opozíciu upozornil, že sú na jednej lodi. „Je jedno, či sedíme v opozícii alebo vo vláde, táto krajina je ohrozená a bude ohrozený každý z nás," začal predseda vlády svoje vystúpenie.[380]

Kolektívne symboly ďalej umožňujú *analogické vzťahy* medzi označujúcim (signifikantom) a označovaným (signifikátom). Je možné tvrdiť, že lokomotíva predstavuje vo vzťahu k vagónom to, čím je technický pokrok pre demokraciu a pod.[381]Pre spoločnú loď, ktorou je Európska únia, predstavujú vhodné politické rozhodnutia a ekonomické opatrenia zabezpečenia podobne ako otočenie skutočným kormidlom vyrovnanie alebo narušenie stability lode, t. j. únik alebo prepad do ekonomickej či humanitárnej krízy.

> Všetci sme na jednej lodi
>
> Kríza nám ukázala, ako výrazne sú európske ekonomiky prepojené, čo má svoje dôsledky nielen v dobrých, ale aj v zlých časoch. [...] Silnejšia koordinácia hospodárskych politík, spoločný európsky rozpočet, to všetko je dôležité pre zvýšenie zamestnanosti, hospodársky rast, obnovenie dôvery a posilnenie významu únie na globálnej scéne. Ak sa prijaté opatrenia budú zodpovedne vykonávať, tak spoločná loď bude pre Európanov stabilná, bezpečná a prospešná.[382]

[379] Puértolas, R.: *Neobyčajné putovanie fakíra uviaznutého v skrini z IKEA*. Fortuna Libri. Bratislava 2013, preklad Dorota Krásna, s. 74.

[380] NN. *Utečenci: Európa ešte bude hľadať kompromis.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: < https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/367817-utecenci-europa-este-bude-hladat-kompromis/>.

[381] Jäger, S. – Jäger, M. (2007). *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. s. 44.

Správny smer lode je identický s ekonomickým rastom.

> Európa otáča kormidlo. Slovensko, Nemecko i Francúzsko rastú. Európania majú pred sebou lepšie časy. Nemecká ekonomika zrýchlila rast, Slovensko rástlo podobným tempom, Francúzi sa vymanili zo stagnácie.[383]

Naopak, ak sa spoločnosť podobne ako loď rozkolíše, jej stabilita sa naruší, výsledkom je ohrozenie lode zo strany prírodných živlov, t. j. politickými rozhodnutiami štátov v rámci i mimo EÚ.

> Vyšehrad dnes – hľadanie rovnováhy medzi otvorenosťou a súdržnosťou
>
> Jednou z oblastí, kde rokovania prebiehali v úzko vymedzenom formáte V4, je sféra bezpečnosti a obrany, ktorá predstavuje pre V4 jednu z aktuálnych priorít. Vlajková loď – spoločná bojová skupina V4 v rámci EÚ –, ktorá by mala vzniknúť už v roku 2016, predstavuje pre V4 určitý test, či je schopná posunúť sa z deklaratívnej na praktickú úroveň spolupráce v oblasti tzv. tvrdej bezpečnosti. Užšej koordinácii v tejto oblasti nahráva aj nestabilná situácia vo východnom a južnom susedstve EÚ.[384]

[382] Chrenek, D. *Všetci sme na jednej lodi.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://spravy.pravda.sk/tlac/301513-vsetci-sme-na-jednej-lodi/>.

[383] ČTK. *Európa otáča kormidlo. Slovensko, Nemecko i Francúzsko rastú.* [online]. [cit. 19. 5. 2017].
Dostupné na adrese: <https://spravy.pravda.sk/ekonomika/clanok/308557-europa-otaca-kormidlom-nemecko-i-francuzsko-rastu/>.

[384] Strážay, T. *Vyšehrad dnes – hľadanie rovnováhy medzi otvorenosťou a súdržnosťou.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://zahranicnapolitika.dennikn.sk/vysehrad-dnes-hladanie-rovnovahy-medzi-otvorenostou-a-sudrznostou-2/>.

úvod.indd 130-131 09.10.2017 17:43:59

Úlohy ku kapitole

1. Nájdite v tlači vizuálne stvárnené kolektívny symboly – pokrok ako vlak, loď ako spoločnosť, dom ako EÚ.
2. V roku 2011 vznikla v dánsko-švédskej koprodukcii prvá séria kriminálneho televízneho seriálu s názvom Most (po dánsky Broen, po švédsky Bron). Názov sa opiera o neobvyklé miesto činu a umiestnenie tela zavraždenej v strede Öresundského mosta, spájajúceho Dánsko so Švédskom, čo si vynúti spoluprácu dánskej a švédskej polície. Most teda obe krajiny symbolicky spája. V roku 2013 vznikla americká adaptácia seriálu s rovnomenným názvom The Bridge, no tu predstavuje miesto činu hranica USA a Mexika, ktorú dnes poznáme najmä z médií vďaka chystanému ochrannému múru voči imigrantom z Mexika na americkej strane, ako je vidno aj v texte „Múry, ktoré rozdeľujú krajiny a ľudí" v závere tejto kapitoly. Na základe uvedeného príkladu, ako aj príkladov z tlače (karikatúr, ilustrácií, metafor) sa pokúste o definíciu kolektívneho symbolu múra. Použite na to aj analýzu textu č. 3, ktorý sa zaoberá rôznymi múrmi, ktoré vznikli ako obrana proti narastajúcej migrácii.
3. Prečítajte si úryvok z fejtónu nemeckojazyčných bratislavských novín Pressburger Presse z roku 1923 (text č. 4), odkazujúci na dobové reálie, akými sú rozpad Rakúsko-Uhorska a nové usporiadanie Európy, s ktorými súvisí aj vznik prvej ČSR. Porovnajte ho s úryvkom z denníka SME zo 6. augusta 2016 z článku „Strach podľa Šipky" od Lucie Siposovej, slovenskej herečky a spisovateľky (text č. 5).

Text. č. 3:
Múry, ktoré rozdeľujú krajiny a ľudí[385]

Republikánsky kandidát na amerického prezidenta Donald Trump postavil svoju kampaň na vybudovaní pohraničného múru medzi USA a Mexikom. Múry či oplotené stavby medzi hranicami nie sú však ničím novým. Po

[385] Kováčiková, K. *Múry, ktoré rozdeľujú krajiny a ľudí.* [online]. [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: <http://www.aktuality.sk/clanok/380934/mury-ktore-rozdeluju-krajiny-a-ludi/>.

celom svete ich fungujú desiatky. V roku 1989 bolo na celom svete 15 hraničných múrov. Dnes ich existuje 70. Naposledy pribudli zátarasy na hraniciach v Maďarsku, Rakúsku, Bulharsku, Estónsku, Keni či v Saudskej Arábii. Podľa Medzinárodnej organizácie pre migráciu práve na spomínaných hraniciach bolo minulý rok rekordne veľa úmrtí – až 5 604. Múry sú jedným z bezpečnostných opatrení a krajiny sa nimi chránia pred teroristami, drogovými kartelmi, povstalcami či najnovšie pred migrantmi.

Mexiko – USA
Tohtoročné americké prezidentské voľby opäť otvorili kontroverznú otázku mexických migrantov. Podľa Donalda Trumpa totiž ide o „násilníkov a zločincov, ktorí do Ameriky prinášajú drogy a kriminalitu." Problém má tak podľa neho vyriešiť múr na hraniciach. A kto iný by zaň mal zaplatiť, ak nie samotné Mexiko. „Ešte to nevie, ale zaplatí zaň," dal jasne najavo po septembrovom stretnutí s tamojším prezidentom. Nápad s plotom na mexických hraniciach však nie je nový. Budovať železné oplotenia od mesta San Diego smerom na východ začali Američania od roku 1996. Dostavať ho pomohol bývalý prezident George W. Bush, ktorý v roku 2006 podpísal bezpečnostný zákon týkajúci sa výstavby plotu. Sám označil plot s diaľkovo ovládanými kamerami a sledovaný bezpilotnými lietadlami „šikovnou hranicou 21. storočia". Bariéra nie je súvislou štruktúrou, ale zoskupením krátkych fyzických stien, celkovo ide o 652 míľ železného plotu.„V noci počujeme, ako z kopcov prichádzajú výstrely. Takmer vždy nám nad hlavou krúžia helikoptéry. V dopoludňajších hodinách tu nájdeme ľudí, ktorí preliezli, rebríky, topánky či staré pletené čiapky. Niekedy prehodia cez hranicu drogy. Ak započujete výstrel, viete, že sa nedostali dnu," opisuje atmosféru blízko hraníc pre britský The Guardian 70-ročný dôchodca Efren Macias. Sám emigroval z Mexika do Ameriky ešte keď bol chlapcom.

Izrael – Palestína
Po príchode nového milénia začal Izrael stavať múr, ktorý by mal oddeliť územie obývané Palestínčanmi od území obývanými Židmi. Tamojšia vláda ním chcela zastaviť násilie v krajine. Provládni politici argumentovali najmä počtom útokov. Počas výstavby múru (teda v rokoch 2000 až 2003) zaznamenali 73 samovražedných atentátov zo Západného brehu. O ďalšie

úvod.indd 132-133 09.10.2017 17:43:59

tri roky to bolo už len 12 útokov. Palestínčania sa však bránia a tvrdia, že ide o rasovú segregáciu a nástroj, ktorým si nezákonne rozširujú svoje územie. Negatívne dopady mal múr najmä pre palestínskych farmárov. Plot im totiž doslova zobral pozemky. Dostať sa na ne môžu iba s izraelským povolením. V roku 2013 bolo tak len v dedine Jayyous takmer 45 percent dedinčanov nezamestnaných. „Štyri z mojich šiestich polí som získal vďaka súdu naspäť. Ale polia, ktoré patria iným poľnohospodárom, budú zničené pri obnove plota a päť kilometrov ornej pôdy patriacej obci budú stále na druhej strane," povedal Šaríf Chálid, jeden z miestnych poľnohospodárov, pre organizáciu Palestine Monitor.

Kórejský polostrov

Najstráženejšia hranica na svete sa nachádza medzi Severnou a Južnou Kóreou. Demilitarizovaná zóna je nárazníková zóna z roku 1953, keďdy bola počas kórejskej vojny podpísaná dohoda o prímerí. Napätie na hranici často vyvolávajú úteky príslušníkov severokórejskej armády k svojmu južnému susedovi. Posledný takýto prípad zaznamenali koncom septembra, keď severokórejský vojak prekročil hranicu medzi oboma štátmi a zbehol. Od skončenia kórejskej vojny prebehlo do kapitalistickej Južnej Kórey vyše 29-tisíc Severokórejčanov, uvádza vláda v Soule. Ruka v ruke s prebehlíkmi potom prichádza ďalší problém, a to hrozba nášľapných mín. Vlani v auguste sa vážne zranili dvaja juhokórejskí policajti. „Raz som počul cvaknutie pod mojimi topánkami a hneď mi prešiel mráz po chrbte," povedal pre britský The Guardian bývalý juhokórejský policajt ShinYong-Tae. „Myslel som, že som stúpil na mínu. Nemohol som ani kričať, pretože naša pravidelná hliadka musela byť vykonaná v úplnom tichu," spomína Shin. Neskôr k nemu prišiel dôstojník s nožom a vykopal pôdu pod Shinovymi nohami. Nakoniec sa ukázalo, že stúpil na plechovku. „Áno, neskôr si zo mňa robili posmešky, ale všetci vedeli, že sa to mohlo stať ktorémukoľvek z nás," uzatvára.

Maďarsko – Srbsko

Migračná kríza naplno zasiahla Európu pred dvoma rokmi. Niektoré krajiny sa rozhodli odpovedať na migračný prúd plotmi. Napríklad aj Maďarsko. Do stavby ostatného plotu na maďarsko-srbskej hranici sa pustili ešte

v lete 2015. V zime pridali rovnaké bariéry na časti hraníc s Chrovátskom. V oboch prípadoch ide o schengenskú hranicu. „Ak to nefunguje pekným slovom, budeme musieť zastaviť migrantov silou. A urobíme to," citujú maďarského premiéra Viktora Orbána britské noviny The Independent. „Imigrácia a migranti poškodzujú bezpečnosť Európy a sú hrozbou pre ľudí, pretože prinášajú so sebou terorizmus," dodal Orbán. V snahe čo najskôr zahatiť migrantom cestu do Európy povolala maďarská vláda do výstavby plotu aj väzňov a armádu. Ani oplotenie však neznamenalo koniec všetkým problémom.Svedčia o tom snahy migrantov prejsť aj napriek zábranám, a to prestrihávaním drôtov. Minulý rok mali v srbskom meste Subotica kuriózny stav. V celom meste a okolí boli vypredané všetky nožnice vhodné k prestrihnutiu žiletkového drôtu.

Pakistan – India

Tieto dve ázijské krajiny zápasia spolu už od roku 1947, kedy sa na ich území skončila britská koloniálna vláda. Indickú a pakistanskú časť bývalého kniežackého štátu Džammú, ako aj Kašmír oddeľuje od seba viac ako 700-kilometrová línia kontroly. Pri ostatných drôtoch hliadkujú vojská OSN. Televízia NBC priniesla tiež informáciu, že India sa snažila udržať pakistanských ozbrojencov ďalej od hraníc kamerami, ťavami či dokonca kravskými zvonmi. Ak sa hocijaký votrelec snažil prekročiť hranice, zvony generovali vyzváňací tón, ktorý varoval mužov pohraničnej služby. Ani tento systém sa však neosvedčil. Krajiny totiž v januári pozastavili mierové rozhovory. Stalo sa tak po útoku na základňu indického letectva v blízkosti hraníc s Pakistanom. India totiž mala hneď jasno v tom, kto za ním stojí. Na rad tak prišla sofistikovanejšia kontrola na hraniciach ako drôtený plot či kravské zvony. A to „laserové múry". Už začiatkom roka ich Indi rozmiestnili na ôsmich miestach pozdĺž Pandžábu. Celkovo by však mali inštalovať až 45 laserových stien.

Text č. 4:

[...]Einst haben die Menschen ihre Städte mit hohen, steinernen Mauern abgegrenzt, und die Zugänge mit schweren Toren verschlossen. – Heute betrachten neugierige riesende Mauern und Tore als eine Merkwürdigkeit

úvod.indd 134-135 09.10.2017 17:43:59

länstvergangener Zeiten, als ein Kuriosum. Und doch waren die Mauern und Tore eine Realität, eine greifbare Tatsache, die Grenzen der Länder aber als eine Fiktion erwiesen, sie sind nur gedachte Linien, deren Lauf eben davon abhängt, wer die Macht hat, seinem Gedanken den genügenden Nachdruck zu verleihen. – Steinmauern lassen sich wohl nicht hin- und herschieben, aber sie gehen in Trümmer. Um wievieles beweglicher sind aber die Gedanken. Die letzten Jahre haben uns sehen und denken und die tiefe Wahrheit jenes Ausspruches verstehen gelehrt: ‚Alles fließt'. […] wo ist das Reich, dessen Grenzen einst fast die gesamten Grenzen der damals bekannten Welt umschlossen? Nicht nur die Steinkolosse, auch Waffen und Gefäße, Schmuckstücke und Münzen, Statuen und Inschriften zeugen von entschwundener Pracht und Macht. Unter der Erdkruste, durch die der Pflug des Landmannes seine Furchen zieht, ruhen wohl noch tausende stummer Zeugen vergangener Herrlichkeit. Und das Produkt der modernen Technik eilt an ihnen vorbei, über sie hinweg…[...][386]

Kedysi ľudia ohradili svoje mestá vysokými, kamennými múrmi a vchody uzavreli ťažkými bránami. – Dnes zvedaví ľudia pozorujú obrovské múry a brány ako zvláštnosť dávno zašlých časov, ako kuriozitu. A predsa boli múry a dvere realitou, hmatateľnou vecou, hranice krajín sa prejavujú iba ako fikcia, sú len myslenými čiarami, ktorých umiestnenie závisí od toho, kto má moc, od toho, či svojej idei prepožičia dostatočnú naliehavosť. – Kamenné múry sa nedajú presúvať sem a tam, ale rozpadávajú sa. O čo pohyblivejšie sú myšlienky. Posledné roky nás naučili vidieť a chápať hlbokú pravdu výroku: „„Všetko plynie". […] kam sa podela ríša, ktorej hranice raz obopínali takmer celé hranice vtedy známeho sveta? Nielen kamenné kolosy, aj zbrane a nádoby, klenoty a mince, sochy a nápisy svedčia o stratenej nádhere a moci. Pod zemskou kôrou, ktorou pluh roľníka ťahá svoje brázdy, odpočívajú ešte tisíce nemých svedkov minulej veľkoleposti. A produkt modernej techniky sa náhli popri nich, krížom cez nich…

[386] S – a: Reisebriefe. Grenzen. In: *Pressburger Presse*, 2. Juli 1923, Nr. 1302; XXVI. Jahrgang. s. 1 – 3.

Text č. 5:

—

[...] Európa je v kríze. Zažila tisíce kríz, ale prítomnosť je silná. Vždy sa to prítomné zdá najhoršie. Istá časť našej spoločnej zeme sa rozdrobila na márne kúsky. Sa rozdrobila – to nie je to správne slovo. Rozdrobili ju. A teraz sa za to ospravedlňujú, vraj sa pomýlili... Urobili to tiež len ľudia, dokonca múdri civilizovaní čistí bieli ľudia. A iní ľudia utekajú, ako by utekal každý. Nedeje sa nič neprirodzené. Odkedy sa začala táto imigračno-moslimsko-teroristická kríza, mnoho facebookových priateľstiev sa pretrhlo. Spoločnosť sa začala prudko polarizovať. [...] Pozerám sa na mapu sveta a pousmievam sa nad hranicami. Nad tými smiešnymi čiarami, ktoré označujú, čo je čie. Aj tie si vymysleli ľudia. Zo strachu. A sú im prd platné. Cez tie neviditeľné hranice, ktoré nosíme vo svojich hlavách, sa odrazu hrnú davy ľudí a nikto ich nemôže zastaviť. Z jednoduchého dôvodu, sú neviditeľné. Toto je moje, sem mi nechoď![387]

[387] Siposová, L.: Strach podľa Šipky. In: *SME*, 6. augusta 2016, s. 7.

úvod.indd 136-137 09.10.2017 17:43:59

Siedma kapitola:
MULTIMODÁLNA ANALÝZA DISKURZU

V predchádzajúcich kapitolách sme poukázali na skutočnosť, že diskurzní analytici sa rozchádzajú v otázke, či *diskurz* (ako štruktúrovaný celok, ktorý je výsledkom rôznych artikulácií) formuje celú oblasť sociálna alebo je len jedným z jeho aspektov: rozchádzajú sa v otázke dotýkajúcej sa funkcie a potenciálu diskurzného prístupu v rámci spoločenskovedného a humanitného výskumu.

V praktickej rovine empirického výskumu tento spor znamená, že ak bude analytik *diskurz* definovať úzko, bude predstavovať LEN verbálne reprezentácie rôznych fenoménov, ktoré (fenomény) je potrebné dôkladne skúmať, pričom tento rozbor sa nemusí nutne opierať o diskurznoanalytický prístup. Vždy bude existovať nejaká oblasť unikajúca logike diskurzu (napr. ekonomické a technologické rozhodnutia atď.). Znamená to teda, že sa sústredí predovšetkým na výpovede, ktoré budú vnímané ako determinované sociálnymi, kultúrnymi a/alebo politickými súradnicami. Ak však bude analytik za diskurz považovať VŠETKO, potom bude predstavovať pole, kde sa križujú rôzne praktiky – verbálne i neverbálne, a tie nebude možné uchopiť či dokonca vôbec myslieť mimo diskurznej štruktúry, do ktorej sú zasadené a ktorú vôbec ako takú pomyselne vytvárajú.[388]

Implikácie vyplývajúce z úzkej/širokej definície diskurzu sa teda dotýkajú nielen chápania funkcie diskurzu, ale aj otázky zostavovania korpusu (*aké materializácie/ manifestácie diskurzu podliehajú diskurznej analýze*?). Tak napríklad N. Fairclough pri definovaní diskurzu dodáva, že to nemusia byť len prehovory a diskurz môže zahŕňať aj vizuálne obrazy (visual images).[389] Sociológ R. Keller vo svojom prehľade prístupov k diskurznej analýze

[388] Jorgensen, M. V. – Fillips, L. Dž. (2008). *Diskurs-analiz: teorija i metod,* s. 46.

[389] Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research,* s. 214.

úvod.indd 138-139 09.10.2017 17:43:59

vychádza z M. Foucaulta a ako praktiky mimo diskurzu uvádza napr. dozeranie, trestanie, symbolické gestá, štýl obliekania, umývanie rúk, teda formy neverbálneho konania.[390] Rozdelenie na diskurz a ne-diskurz teda vníma cez prizmu jazykovosti[391] a vedec sa pri analýze diskurzu sústredí na prehovory/texty v „klasickom" chápaní.

Nemusíme sa stotožňovať s užším chápaním diskurzu, ktorý marginalizuje diskurzný prístup v rámci spoločenskovedného a humanitného bádania. Vymedzovanie praktík a ich manifestácií a materializácií z hľadiska ich formy, „tela", diferencovaný prístup k rôznym praktikám však má pri empirickom výskume veľký význam. Dovoľuje totiž funkčnejší výber nástrojov pri analýze toho, čo čítame, vidíme, počujeme, cítime, robíme a v tesnej súvislosti s tým aj „vieme".

Ak pritom zoberieme do úvahy vysoký výskyt rôznych vizuálnych prvkov (fotografie, grafy, fonty atď.) v masmediálnej komunikácii, oprávnene vzniká potreba metodologického uchopenia výskumu textov budovaných pomocou rôznych semiotických zdrojov (módov). Tie sa v teoretickej spisbe zastrešujú pojmom *multimodálne texty*. Treba pritom poznamenať, že v porovnaní s už spomínanými prístupmi k analýze diskurzu je tzv. *multimodálna analýza diskurzu* skromnejšie zastúpená v odbornej literatúre[392].

7.1 Špecifiká sociálnej semiotiky

Významnú ideovú oporu nachádza predovšetkým v systémovo-funkčnom prístupe M. Hallidaya k jazyku, ktorý sa aplikuje na iné semiotické zdroje,

[390] Keller, R. (2007). *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. s. 64.

[391] V tejto súvislosti azda ešte raz poznamenáme, že aj tie „každodenné" praktiky, ktoré sa v rámci určitého kolektívu, v určitom čase a na určitom mieste vnímajú ako „prirodzené", „skutočné", môžu byť po rôznych „iritáciách", pohyboch hegemonického diskurzu pripútané k iným privilegovaným označujúcim (napr. umývanie rúk spomínané R. Kellerom, ktoré je súčasťou rituálov v mnohých náboženstvách). Ich každodennosť teda možno vnímať ako jednu z mnohých identít, ktorá je v určitom období výsledkom určitej artikulácie.

[392] K nej porov. predovšetkým: *Multimodal Discourse Analysis. Systemic Functional Perspectives* (2004), edited by Kay L. O´Halloran; Machin, D. – Mayr, A. (2012) *How to do critical discourse analysis*.

a sociálnej semiotike Thea van Leeuwena a Gunthera Kressa.[393] Tá kladie na rozdiel od klasickej „štrukturalistickej" semiotiky, ktorá sa zaujíma o vzťahy, opozície v rámci znakového systému, dôraz na „výrobu" a používanie znakov, analýzu semiotických možností a „volieb". Centrálny pojem štrukturalistickej semiotiky – *znak* je zatlačený do úzadia, do popredia sa dostáva pojem *zdroj* (resource).[394] Sociálne a kultúrne špecifické semiotické zdroje, ktorými sa komunikátor obsluhuje pri „výrobe" významu, sa v sociálnej semiotike nazývajú *módy*[395]. G. Kress ako príklady módov uvádza napr. *obraz, písmo, layout, gestá, pohybujúci sa obraz, 3D objekty, soundtrack*; Ch. Forceville vo svojich štúdiách vymedzuje ako relevantné *obrazové znaky*, *písané znaky, hovorené znaky, gestá, zvuky, hudbu, vône, chute, dotyk*.[396] Sociálna semiotika tiež odmieta saussurovskú tézu o arbitrárnosti znaku, nemotivovanosti vzťahu medzi označujúcim a označovaným. Vzťah medzi formou a významom vníma ako založený na záujme „výrobcu" znaku; uvažuje o potenciálnych významoch zdrojov, ktoré môžu byť aktivované/sú vedome aktivované v určitých kontextoch s určitým zámerom.[397]

Ako metodologické a teoretické inšpirácie možno okrem už spomínaných autorov menovať za mnohé aj štúdie v oblasti vizuálnej kultúry M. O´Toolea[398], R. Barthesa[399] a J. P. Bergera[400]; filozofické texty

[393] Porov. Kress, G. – Leeuwen, T. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design.* Second Edition, Kress, G. (2009). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication.*

[394] Kress, G. (2009). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*, s. 54.

[395] Tamže, s. 79.

[396] Forceville, Ch. – Urios Aparisi, E. (2009). *Multimodal Metaphor*, s. 19.

[397] Porov. Kress, G. (2009). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*, s. 54.

[398] O'Toole, M. (1994). *The Language of Displayed Art.*

[399] Porov. Barthes, R. (1994; 2005). *Světlá komora.* Bratislava: Archa 1994.; druhé upravené vyd. Praha: Agite/Fra, 2005.

[400] Porov. Berger, J. (2016). *Způsoby vidění;* Berger, J. (2009). *O pohledu.*

úvod.indd 140-141 09.10.2017 17:43:59

V. Flussera[401], N. Goodmana[402] či Ch. Peircea (predovšetkým kategorizáciu znakov podľa ich vzťahu k objektu: ikony, indexy a symboly).

Otázky, ktoré si kladie bádateľ v priebehu analýzy, sú nasledovné: *Aký význam sa vyrobil? Ako sa vyrobil význam? V akom spoločenskom kontexte? Aké zdroje boli použité? Aký je potenciál zdrojov (a znakov), ktoré boli použité? V akom vzájomnom vzťahu sú zdroje a jednotlivé znaky?*[403]

7.2 Paradigmy, syntagmy, komutačný test

Pri identifikácii relevantných zdrojov a znakov, ale aj kódov je veľmi vhodné použitie tzv. *komutačného testu,* ktorý bol pôvodne rozpracovaný v rámci pražskej (pre experimenty so zmenami v zvukovej štruktúre slova) a kodanskej lingvistickej školy. Základnou otázkou, ktorú si pri jeho vykonávaní kladieme, je, *či by zmena na úrovni označujúcich viedla k zmene na úrovni označovaného*. V praxi to pri analýze znamená, že sa vyberie určité označujúce a uvažuje sa o iných „voľbách", možnostiach (napr. v prípade reklamy o substitúcii na úrovni genderu, triedy, etnicity, objektov, rozličných uhlov záberu, farby). Pýtame sa teda: *Čo by bolo, keby?* Možná je tiež výmena existujúcich označujúcich; syntagmatické modifikácie. Ak zaregistrujeme zmenu na úrovni označovaného, pomôže nám to jednak pri identifikácii významu pôvodného označujúceho, jednak pri identifikácii relevantných kódov. Napr. ak farba pozadia na titulnej stránke časopisu prispeje k zmene významu, potom je farba jedným z relevantných kódov, ktorým by sme mali v priebehu analýzy venovať pozornosť.[404]
Komutačný test môže zahŕňať ľubovoľnú zo štyroch uvedených transformácií na *paradigmatickej* a *syntagmatickej* úrovni.

[401] Flusser, V. (2013). *Za filosofii fotografie*; Flusser, V. (2001). *Do universa technických obrazů*.

[402] Goodman, N. (2007). *Jazyky umění: nástin teorie symbolů*.

[403] Porov. Kress, G. (2009). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication.*

[404] Chandler, D. (2007). *Semiotics. The Basics.* London, New York: Routledge, 2007, s. 88 – 90.

Paradigmy v semiotike označujú skupiny, súbory jednotiek znakového systému (napr. prirodzeného jazyka), ktoré sú zameniteľné v jednej pozícii výpovede – konkrétnej realizácie tohto abstraktného systému. Tieto jednotky patria do tej istej kategórie, majú niečo spoločné, napr. A, B, C, D majú spoločné to, že sú písmená – tvoria *paradigmu* grafického systému latinky. Zároveň sa však od seba líšia – každé z nich slúži na grafický zápis iného zvuku. V prirodzenom jazyku dokážeme identifikovať také gramatické paradigmy ako slovné druhy (slovesá, podstatné mená...) alebo paradigmu všetkých tvarov jedného slova (majú spoločný lexikálny význam, líšia sa od seba gramatickým významom).[405] V prípade kódu (znakového systému) *oblečenia* by to mohla byť napr. paradigma topánok, pokrývok hlavy atď.[406] Transformácie, ktoré v priebehu testu vykonávame na *paradigmatickej úrovni,* sú nasledovné:

Paradigmatické transformácie
~ substitúcia (nahradenie znaku prítomného v „texte" absentujúcim znakom patriacim do tej istej paradigmy)
~ transpozícia (vymenenie dvoch znakov prítomných v „texte")

Syntagmy označujú v semiotike spojenie dvoch alebo viacerých znakov (ich kombinovanie) pri tej-ktorej realizácii znakového systému. V prirodzenom jazyku sú to slovné spojenia. Transformácie, ktoré v priebehu testu vykonávame na *syntagmatickej úrovni,* sú nasledovné:

Syntagmatické transformácie
~ pridanie (znaku)
~ odobranie (znaku)[407]

[405] K paradigmám a syntagmám v prirodzenom jazyku porov. Dolník, J. (2009). *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka,* s. 23 – 51.

[406] K paradigmám a syntagmám porov. napr. Michalovič, P. – Zuska, V. (2009). *Znaky obrazy a stíny slov*, s. 29 – 31; 44 – 53.

[407] Chandler, D. (2007). *Semiotics. The Basics*, s. 90.

úvod.indd 142-143 09.10.2017 17:43:59

—

Tak v prípade informovania o utečeneckej kríze médiá často používali obrazový materiál, na ktorom figurovali skupiny mladých mužov. Ak by sme označujúce „muž“ nahradili neprítomným označujúcim „žena“ (substitúcia), zafixovali by sme zmenu celkového významu fotografie. Znamená to, že *gender* predstavuje kód, ktorému by sme mali venovať pozornosť v priebehu analýzy. K nebezpečenstvu sa často priraďuje práve mužská tvár. Ak by sme k „mužovi“ pridali „ženu“, resp. aj „dieťa“, tiež by sa celkový význam modifikoval a zmäkčil (rodina). Podobne je rozdiel, ak k tomu jednému mužovi miesto ženy a dieťaťa pridávame viacerých, dospelých mužov, ktorých kvantita môže vzbudiť v recipientovi na prvý pohľad nebezpečenstvo, hrozbu.

7.3 Ikony, indexy, symboly

Pri analýze „vizuálnych“ výpovedí je tiež vhodné položiť si otázku o type znaku. V tejto súvislosti sa ako relevantná javí kategorizácia Ch. Peircea, ktorý v súvislosti s mierou motivovanosti jednotlivých znakov, ich vzťahu k entite, ktorú zastupujú, rozlišuje medzi tým, či ide o *ikony*, *indexy* a *symboly*. Práve táto kategorizácia nás totiž nabáda ku úvahám o interpretačnom potenciále použitých znakov.

Ikony – medzi „telom“ znaku a tým, čo reprezentuje je vzťah podobnosti. Najtypickejšími sú portréty a fotografie; v prirodzenom jazyku sú to napr. onomatopoje. Hoci podobnosť sa v súčasnej semiotike nepokladá za bezproblémový koncept, môžeme predpokladať, že *ikony* sú z hľadiska dekódovania správy najprístupnejšie, a to naprieč rôznymi diskurznými spoločenstvami.

Indexy – je založený na kauzálnej súvislosti, je priamo spojený (fyzicky alebo kauzálne) s tým, čo označuje. *Indexy* sú napr. prirodzené znaky ako *dym*, ktorý je indexálnym znakom ohňa či *horúčka*, ktorá je indexálnym znakom choroby.

Symboly – sú založené na konvencii. Najviac sa blížia Saussurovmu chápaniu verbálnych znakov, pretože ich znaková funkcia (zastupujú niečo, čo nemusí byť prítomné alebo dokonca ani existovať v okamihu, keď znak toto niečo zastupuje) spočíva v určitej zavedenej konvencii. Vzťah medzi „telom“ znaku a tým, čo zastupuje, je arbitrárny, ľubovoľný. Správu sme schopní dekódovať len vďaka tomu, že sme oboznámení s konvenciami jeho používania, s pravidlami; sme súčasťou určitého jazykového a kultúrneho spoločenstva. Práve tento moment je nesmierne dôležitý z hľadiska interpretácie tým-ktorým recipientom, členom určitého diskurzného spoločenstva, a teda aj z hľadiska analýzy. Ako symbolický znak sa javí napr. väčšina slov v prirodzenom jazyku, ale sú to aj čísla alebo dopravná signalizácia atď.[408]

7.4 Príklad analýzy č. 1[409]

Možnosti multimodálnej analýzy diskurzu si teraz v hrubých črtách skúsime predstaviť na analýze obálky časopisu .*týždeň*.

Predovšetkým treba povedať, že témy, ktoré súvisia s Ruskom, sa na obálke časopisu objavujú 11-krát v rozpätí rokov 2007 – 2016, pričom v mnohých prípadoch je Rusko predstavené postavou súčasného prezidenta V. Putina. Výnimkami je napr. spracovanie tém *Free Pussy Riot*, *Vraždy Borisa Nemcova* a *Odhalenia pamätnej tabule Petrovi Veľkému* na budove Slovenského národného múzea v Bratislave (hoci aj tu sa vnútri časopisu spája téma „prítomnosti“ Petra Veľkého s „prítomnosťou“ Vladimíra Putina). Práve tejto obálke budeme teraz venovať pozornosť, a síce z dôvodu veľmi zaujímavých vzťahov, ktoré tvoria jej „správu“ a poskytujú priestor na úvahy o postupoch analýzy multimodálneho textu (pozri obr. č. 4).

[408] K ikonu, indexu a symbolu porov. Chandler, R. (2007). *Semiotics. The Basics*, s. 36 – 37; Peirce, Ch. – Palek, B. (1972) *Lingvistické čítanky*, s. 17 – 45.

[409] Možnosti analýzy multimodálneho textu boli prezentované na 45. Medzinárodnej filologickej vedeckej konferencii v Petrohrade. Porov. abstrakt z konferencie: Cingerová, N. (2016). *„Izobretaja“ Rossiju. Metodologičeskije aspekty analiza muľtimodaľnogo teksta (na primere obložek slovackogo ježenedeľnika „.týždeň“)*. s. 247 – 248.

úvod.indd 144-145 09.10.2017 17:43:59

Obr. č. 4, titulná stránka časopisu .týždeň, 47/2014 zo 17. novembra 2014.

7.5 Obálka časopisu ako semiotický žáner

Budeme vychádzať z toho, že na obálke časopisu sa prezentuje zvyčajne najdôležitejšia téma týždňa. Názov časopisu .týždeň (časopis, ktorý dáva „bodku" za týždňom, robí z neho jednotku s uceleným významom) daný fakt len podčiarkuje.

Z hľadiska prezentácie témy je dôležité podotknúť, že formát, periodicita časopisu vplýva aj na uchopovanie udalostí. Tak, ako je v prípade novín pravdepodobné, že sa budú venovať jednej singulárnej udalosti, je v prípade časopisov, ktoré vychádzajú často s určitým časovým odstupom, pravdepodobné, že na ich stránkach sa „udalosť" bude transformovať do témy/opisu fenoménu, ku ktorému „udalosť" patrí, budú sa na „udalosť" sústrediť v širších súvislostiach.[410] V tejto súvislosti sú zaujímavé dva momenty:

1. Formát časopisu otvára priestor pre možnosti (jednotlivých) reprezentácií často abstraktných (vizuálne ťažko uchopiteľných) fenoménov. Ako sme už poznamenali vyššie, v prípade Ruska môžeme hovoriť o personalizácii – Putin sa stáva povrchom, do ktorého sa vpisujú „ruské témy" – aj v prípade, že ide o také témy ako prieskumy verejnej mienky týkajúce sa vzťahu Slovákov k Rusom. Pragmatickým efektom personalizácie potom je, že situácia sa posudzuje na základe konania alebo vzťahu k zobrazenému (elitnému) predstaviteľovi[411].

2. Jednotlivú *udalosť* môžeme vnímať ako sinznak v Peirceovej terminológii (odkazuje na určitú špecifickú realitu alebo existenciu znaku), realizácii na úrovni TOKEN a *tému/fenomén* ako legiznak, znak, ktorý má jednotlivé aplikácie, realizáciu na úrovni TYPE. V našom prípade sa singulárna *udalosť*: odhalenie (a následné zahalenie) pamätnej tabule venovanej Petrovi Veľkému, ktorému sa časopis venuje v článku s názvom Smutná fraška, stáva jednou z možných realizácií *fenoménu* „(kultúrny) únos Európy".

[410] Fowler, R. (1991). *Language in the News*, s. 13, 14.

[411] Ohde, Ch. (1994). *Der Irre von Baghdad. Zur Konstruktion von Feindbildern in überregionalen deutschen Tageszeitungen während der Golfkrise 1990/91*, s. 74.

úvod.indd 146-147 09.10.2017 17:44:00

7.6 Módy

V prípade módov použitých na obálke budeme hovoriť predovšetkým o *písme* a *obraze*.

7.6.1 Písmo

Skúsme sa teraz pozrieť na to, akým spôsobom sa *písmo* používa, ako a aký význam produkuje a do akých vzťahov vstupuje s módom *obrazu*. V našom prípade ide o dve „použitia" písma. Prvým je titulok: *Únos Európy*, druhým podtitulok: *Ruské snahy o kultúrny únos Európy a Slovenska*.

V prípade titulku je zaujímavým momentom fakt, že je napísaný cyrilikou. Môžeme teda hovoriť o označujúcom, ktoré jednak odkazuje na konceptu „únosu Európy", jednak na „ruskosť" ako esenciu. Asi najvhodnejšie sa pritom zdá hovoriť aj o dvoch možných spôsoboch čítania, pričom každý z nich apeluje v slovenských súradniciach na rôzne diskurzné spoločenstvá.

Na jednej strane je to spoločenstvo ľudí, ktorí majú cyriliku ešte v živej pamäti a jej použitie môžeme čítať ako odkaz na obdobie, keď bola ruština povinným školským vyučovacím predmetom od základnej školy. Toto „čítanie" podporuje aj titulok celej témy v časopise – *Ruský návrat* (bude tak, ako bolo predtým, za čias existencie Východného bloku a dominancie Sovietskeho zväzu).

Na druhej strane je to pomyselné spoločenstvo tých, pre ktorých je titulok nečitateľný, a takým spôsobom odkazuje na „nečitateľnosť", „nezrozumiteľnosť". Recipient text nedokáže dešifrovať a napokon ho ani dešifrovať nemá, z pragmatického hľadiska je dôležitý práve tento typ absencie tam, kde čitateľ očakáva význam.

Fungovanie cyriliky ako spôsobu reprezentácie je však natoľko zaujímavým fenoménom, že sa pri ňom ešte na chvíľu pozastavíme. Nelson Goodman v *Jazykoch umenia* identifikuje špecifické črty umenia na základe štyroch

symptómov estetickosti. Hoci „umeleckosť" danej obálky nás v tomto momente nezaujíma, štvrtý symptóm, spôsob označovania *(exemplifikácia)*,[412] nám môže pri našich úvahach pomôcť. Podobne ako je v Goodmanovom prípade vzorka látky v krajčírskom vzorkovníku vzorkou (sample), symbolom exemplifikujúcim určité kvality látky – napr. farbu, textúru, vzor (jednak o nich referuje, jednak ich vlastní, je ich nositeľom), tak je titulok v cyrilike exemplifikáciou označovaných „kvalít" (agresie) – titulok v cyrilike nielen odkazuje na „únos Európy", ale aj sám „unáša" latinku, a teda prenesene aj európske písomníctvo, literatúru, kultúru – civilizačné základy Európy.

Treba len dodať, že využívanie cyriliky v slovenskom priestore má rôzne podoby – napríklad festival Мдtrioshкд (multižánrový kultúrny festival, ktorého cieľom je priblížiť a reflektovať absurditu, zločinnosť a reálie totalitného režimu v Československu v rokoch 1948 – 1989 a pripomenúť hodnoty 17. novembra 1989[413]) – tiež používa na reprezentáciu „ruskosti" písmená cyriliky, počíta však s prečítaním „д" ako „a", a teda ikonickým prečítaním (kde sa význam buduje na základe podobnosti), a nie symbolickým prečítaním „д" ako zvuk „d" (kde sa význam buduje na základe konvencie). Obracia sa teda k pomyselnému (diskurznému) spoločenstvu, ktoré nemá dôvod/nie je oboznámené (z historických príčin) s pravidlami zápisu v grafickej sústave cyriliky. Naproti tomu pri skupine grafém „sh" sa so symbolickým prečítaním podľa pravidiel anglickej výslovnosti (ako „š") počíta.

7.6.2 Obraz

Téma/fenomén „kultúrnych intervencií Ruska" je v našom prípade vyjadrená prostredníctvom „parafrázy" maľby Maertena de Vosa *Únos Európy*, tu však namiesto býka Európu unáša ruský medveď.

V tejto súvislosti sú zaujímavé nasledovné momenty alebo vzťahy:

[412] Goodman, N. (2007). *Jazyky umění: nástin teorie symbolů*. Praha: Academia, 2007, s. 54 – 58.

[413] [cit. 19. 5. 2017]. Dostupné na adrese: < http://www.matrioshka.sk/ >.

úvod.indd 148-149 09.10.2017 17:44:00

a) Vzťah označujúce (Únos Európy) – označované (Kultúrne intervencie Ruska)

Príbeh z antickej mytológie tu vystupuje ako intertextuálny (*precedentný fenomén*)[414], stáva sa východiskovou oblasťou pre mapovanie cieľovej oblasti (kultúrnych intervencií Ruska). Z hľadiska našej témy je zaujímavé si všimnúť, že z hľadiska rozoberanej témy pozorujeme určitý paralelizmus – v prípade obálky je „kultúra" použitá ako forma, pričom do tejto formy tiež, podobne ako do písma „vtrháva" ruský element.

b) Vzťah Únos Európy – Únosy Európy

V terminológii N. Goodmana ide v prípade zobrazenia únosu Európy o zobrazenie s nulovou denotáciou, nezobrazuje nič, patrí však do triedy „zobrazenia únosov Európy". Tento moment je dôležitý z toho dôvodu, že pri tvorbe obálky bolo možné vybrať si z viacerých možností (ten istý časopis si pri zobrazovaní „gréckej krízy" zvolil obraz s rovnakým námetom, no od iného autora, Tiziana) . V prípade „ruskej" témy však prezentuje obraz s podstatne odhalenejšou Európou, čo len podporuje čítanie budované okolo opozícií ako: *muž – žena*, *zviera – človek*, *svetlo – tma*, *zraniteľnosť – hrubá sila, nevinnosť – skazenosť*, *nahota – zahalenosť*.

Ak ide o vzťah k „obrazu", môžeme konštatovať, že v prípade titulku v cyrilike rozhodne nemôžeme automaticky uvažovať o „ukotvení" polysémického obrazu[415], ktorý môže byť v princípe interpretovaný rôzne. Túto úlohu preberá podtitulok (*Ruské snahy o kultúrny únos Európy a Slovenska*), ktorý obmedzuje projektívnu silu obrazu. Vzťah, ktorý má titulok k ostatným „správam" obálky, je komplikovanejší. V súvislosti s jeho „mlčanlivosťou", neschopnosťou prehovoriť k určitému spoločenstvu môžeme uvažovať, že bude mať do istej miery podobný status ako obraz (apeluje skôr na myslenie imaginatívne)[416] a vyžaduje si ukotvenie pomocou textu (podtitulku), ktorý „hovorí" explicitne.

[414] K teórii precedentnosti porov. Dulebová, I. (2015). *Precedentné fenomény súčasného ruského jazyka: interkultúrny a lingvodidaktický aspekt*.

[415] Barthes, R. (1977). *Image. Music. Text*, s. 38.

[416] Flusser, V. (2013). *Za filosofii fotografie*, s. 11 – 16.

Obr. č. 5. predstavuje pamätnú tabuľu Petrovi Veľkému na Fajnorovom nábreží v Bratislave. Foto: autorky.
Pamätná tabuľa pod reliéfnym vyobrazením Petra Veľkého nesie nápis: „RUSKÝ CÁR PETER I. VEĽKÝ NAVŠTÍVIL BRATISLAVU 18. – 20. JÚNA 1698 S CIEĽOM SPOZNAŤ MAJSTROVSTVO MIESTNYCH STAVITEĽOV LODÍ." Nápis je okrem slovenského jazyka aj v ruskom a nemeckom jazyku.

7.7 Príklad analýzy č. 2[417]

Ak by sme pristúpili k dôkladnej analýze modelovania obrazu Ruska, v určitej podobe by určite mala zahŕňať nielen „klasické" texty[418], ale aj

[417] Možnosti analýzy pomníkov boli sčasti prezentované na *46. Medzinárodnej filologickej vedeckej konferencii* v Petrohrade v polohe príkladov v rámci úvah o hraniciach diskurzu.

[418] Napriek tomu, že by sme neustále mali mať na pamäti, že každý obsah vyjadrený po-

úvod.indd 150-151 09.10.2017 17:44:01

multimodálne texty budované pomocou rôznych semiotických zdrojov – módov a v prípade Slovenska aj rôzne materializácie naratívov o Rusku/Rusoch vo forme pomníkov (*ako sú prezentované vo verejnom priestore, akými praktikami sú nasýtené?*).

Sústrediť by sme sa pritom mali prinajmenšom na tri momenty:

1. na samotné pomníky – manifestácie určitých naratívov, spôsobov rozprávania o Rusku, spôsobov jeho modelovania, ktoré podliehajú semiotickej analýze;

2. na verbálne praktiky, texty – fragmenty diskurzu, ktorý pomníky „vysvetľujú", pútajú k rôznym znakom;

3. na neverbálne praktiky, rituály, ktoré prispievajú k sedimentácii určitých naratívov o určitých udalostiach/osobách/kolektívnych subjektoch; uľahčujú ich zaradenie medzi udalosti/osoby, ktoré patria do kolektívnej pamäte spoločenstva a formujú ich želateľnú interpretáciu.

Pozrime sa napríklad na pamätnú tabuľu «ВЕРБА», ktorá bola odhalená v roku 2013 a ktorá sa nachádza na Štúrovej ulici v Bratislave (pozri obr. č. 6). Zrekonštruovaný nadpis «ВЕРБА» zanechali po sebe sovietski ženisti, ktorí odmínovávali Bratislavu v apríli 1945. Bolo to kódové slovo, ktoré účastníci toho istého diskurzného spoločenstva poľahky interpretovali ako: *budova je skontrolovaná, míny sa v nej nenachádzajú*.

«ВЕРБА» je osobitný pomník z niekoľkých príčin. Po prvé, tabuľu odhalili v postsocialistickom období, a teda v období, keď už nemôžeme uvažovať o jednotnom, hegemonickom naratíve o sovietskych osloboditeľoch. Po druhé, pomník sa výrazne odlišuje od ostatných (triumfálnych, monumentálnych) pomníkov, s ktorými tvorí jednu paradigmu (súbor jednotiek, ktoré sú v závislosti od kontextu navzájom zameniteľné). Je

mocou iných semiotických prostriedkov je potenciálne preložiteľný do verbálneho jazyka, kým naopak to neplatí. Porov. Eco, U. (2009). *Teorie sémiotiky*, s. 216.

skutočný, nechce byť mytologizovaný, „hovorí sám za seba". Ak by sme sa naň pozreli z hľadiska komunikačného aktu, môžeme povedať, že zaujímavým momentom je to, že odosielateľom autentickej správy nie je spoločnosť, ktorá spomína (slovenská), ale predstavitelia komemorovanej skupiny (Červená armáda). Upevnením sklenenej tabule na dom (neverbálny akt) ponad nadpis a jej ritualizovaným odhalením (verbálny a neverbálny akt) sa nadpis stal pomníkom. Dokonal sa akt ostenzie – vymedzenia, pričom sa neukázalo len na konkrétny predmet (nadpis), ale aj na celý diskurz.[419] Pôvodná správa (kódové slovo) „budova je odmínovaná, bezpečná" sa stala označujúcim komplexnejšieho označovaného zahŕňajúceho sémy ako „oslobodenie Bratislavy", „uctenie osloboditeľov Bratislavy". Znamená to, že v sebe spája vlastnosti indexálneho znaku (označujúce je priamo spojené, fyzicky alebo kauzálne, s označovaným) a znaku – symbolu (vzťah medzi označovaným a označujúcim je arbitrárny, založený na pravidle, konvencii). Odkazuje teda na konkrétne udalosti roku 1945 (index) a súčasne stimuluje interpretáciu založenú na pravidle: *toho, kto urobil X, možno považovať za Y*.[420]

V súvislosti s interpretáciou pomníka «ВЕРБА» je dôležité aj to, že v polohe indexálneho znaku je v porovnaní s inými pomníkmi, ktoré pars pro toto zastupujú udalosti oslobodenia, menej náchylný k ďalšej „nežiaducej" symbolizácii. Tak napríklad *tank* ako pomník je oveľa ambivalentnejším znakom. V súčasnej industriálnej spoločnosti patrí jeho „telo" k často používaným kolektívnym symbolom (v terminológii J. Linka, S. Jägera). Je polysémický, syntagmaticky expanzívny (otvára pole symbolov, príslušné k rovnakému významovému poľu: vojny, vojaci, streľba atď.) a vizuálne dobre stvárniteľný (dá sa vyfotografovať, nakresliť, namaľovať). Z dôvodu „ikonogenickosti" dokáže vyvolávať asociácie a odkazovať na iné udalosti, iné tanky, nielen na oslobodenie, ale napr. aj na okupáciu.

[419] Eco, U. (2009). *Teorie sémiotiky*, s. 277.

[420] Keller, R. (1995). *Zeichentheorie: zu einer Theorie semiotischen Wissens*, s. 166.

úvod.indd 152-153 09.10.2017 17:44:01

Obr. č. 6. predstavuje zrekonštruovaný nápis «ВЕРБА» s pamätnou tabuľou na Štúrovej ulici v Bratislave. Foto: autorky. Sklená pamätná tabuľa, ktorá ako zväčšovacie sklo upriamuje pozornosť okoloidúcich na nápis VERBA, uvádza: „Pamätný frontový nápis Červenej armády ‚VERBA' z apríla roku 1945. Verba je krycí názov vojenskej jednotky, ktorá oslobodila túto časť Bratislavy. Obnova realizovaná v roku 2013 s finančnou podporou Veľvyslanectva Ruskej Federácie a mestskej časti Bratislava – Staré Mesto."

Dôležitou súčasťou podobnej analýzy je, samozrejme, nielen odhalenie interpretačného potenciálu jednotlivých artefaktov, ale aj výskum praktík, ktoré ich „vysvetľujú", pútajú k iným znakom, celým diskurzom. Tak je to napríklad v prípade už spomínanej pamätnej tabule venovanej Petrovi Veľkému, ktorá bola odhalená v roku 2014 a stala sa objektom konkurujúcich

(verbálnych) artikulácií. Ako metodologickú inšpiráciu možno v tomto prípade použiť prístup Essexskej školy diskurznej analýzy, v rámci ktorého sa pozornosť analytika sústreďuje na pripútanie určitého označujúceho k privilegovaným znakom, ktoré určujú jeho význam. Ani tento výskum konkurujúcich (verbálnych) artikulácií vzťahujúcich sa k pamätnej tabuli venovanej Petrovi Veľkému však nebude úplný, ak nebudeme venovať pozornosť semiotickému aspektu – možnosti indexálneho alebo symbolického „prečítania" pomníka.

úvod.indd 154-155 09.10.2017 17:44:03

Úlohy ku kapitole

1. Analyzujte text č. 6 od Grigorija Mesežnikova v časopise .týždeň, ktorého prepis nasleduje za kapitolou v prílohe, na základe analytických krokov navrhnutých S. Jägerom a M. Jägerovou (pozri v štvrtej kapitole).
2. Akým spôsobom modeluje uvedenú mediálnu udalosť?
3. Porovnajte s modelovaním tejto mediálnej udalosti v multimodálnom texte na obálke časopisu.

Mesežnikov, G.: Dobýjanie cez kultúru. In: .týždeň, 47/2014, 17. 11. 2014, s. 20.
Text č. 6:
Grigorij Mesežnikov: Dobýjanie cez kultúru

Ruská kultúra vždy bola súčasťou európskeho kultúrneho kontextu. Putinom rozvíjaný koncept ruského sveta však vracia do Európy niečo úplne iné.

Hlasy pre Rusko majú v zahraničí získavať aj rôzne aktivity akýchsi „kultúrnych vyslancov".

Rusko-ukrajinský konflikt sa stal v roku 2014 kľúčovou udalosťou európskej politiky. Invázia ruských ozbrojených síl na Krym, následná anexia tohto ukrajinského polostrova Ruskou federáciou, vypuknutie Ruskom inšpirovanej separatistickej vzbury v Donbase, boje medzi ukrajinskou a ruskou armádou na území východnej Ukrajiny, medzi ukrajinskou a ruskou armádou na území východnej Ukrajiny s cieľom zachrániť donbaských separatistov pred porážkou od ukrajinských vojsk – všetky tieto (ako aj ďalšie súvisiace) udalosti boli stredobodom pozornosti európskych politikov a médií.

V dôsledku ruskej agresie prešli interakcie medzi Západom a Ruskom z roviny biznisu do roviny sankcií, ktoré síce už začali negatívne pôsobiť na ruskú ekonomiku, ale ich zamýšľaný preventívny účinok je značne obmedzený. Prezidenta Putina tieto sankcie neodradili od agresívneho kurzu voči západnému susedovi.

—

Začiatkom novembra, po uskutočnení fejkových volieb na časti územia Luhanskej a Doneckej oblasti presunulo Rusko do ním vytvorených „ľudových republík" na východe suverénnej Ukrajiny – neskrývane a v zjavnom rozpore s ustanoveniami tzv. minskej dohody – veľké množstvo vojenskej techniky a ozbrojencov. Dvadsaťtri rokov po rozpade Sovietskeho zväzu a vzniku samostatnej Ukrajiny sa Rusko na Ukrajinu vrátilo – ako okupant.

Ruská agresia voči Ukrajine (podľa niektorých ruských analytikov, napríklad Andreja Illarionova starostlivo a dlhodobo pripravovaná) mala popri vojensko-strategickom aspekte aj svoje doktrinálne východiská, ideologické zdôvodnenie a kultúrno-umelecké zabezpečenie. Pôsobenie týchto „soft" faktorov nie je pritom obmedzené iba na územie Ukrajiny. I keď ich hlavným zámerom je dnes obslúžiť „návrat" Ruska do „bratskej" krajiny, majú aj širší záber, sú súčasťou ruským štátom vytvoreného a masívne podporovaného mechanizmu vonkajšej expanzie so stanovenými hranicami rôznych typov – od územných v prípade tzv. „blízkeho zahraničia" až po virtuálne v kultúrnom, umeleckom a mediálnom priestore západného sveta.

Nedávna inštalácia pamätnej tabule cárovi Petrovi I. na budove SNM v Bratislave sa môže v tomto kontexte javiť ako malá lokálna epizóda. Zapadá však do týchto snáh a je symptomatická svojím oxymoronickým obsahom, ktorý je dnes príznačný pre celkovú vonkajšiu expanziu Ruska v duchu hesla „cieľ je všetko, na prostriedkoch až tak veľmi nezáleží, hlavne, aby to fungovalo". Pamätnú tabuľu historickej postave, ktorá urobila najviac pre to, aby sa Rusko otvorilo Európe a absorbovalo západné vzory – v organizácii spoločnosti, v technológiách, vzdelávaní, vede a pod. – odhaľovali za prítomnosti dvoch verejných činiteľov, považovaných v Rusku za najnázornejšie stelesnenie protizápadných názorov a nálad. Bol to známy filmový režisér Nikita Michalkov, dnes super-vlastenec, hlasitý kritik ideových diverzií Západu proti Rusku, akési kultúrno-umelecké „alter ego" Vladimíra Putina, bezvýhradne schvaľujúci všetko, čo podnikne ruský prezident doma a v zahraničí. A spolu s ním minister kultúry Ruskej federácie Vladimír Medinskij, historik (inak veľmi priemerný

úvod.indd 156-157 09.10.2017 17:44:03

a s podozreniami z plagiovania prác iných autorov), ktorý sa nedávno „vyznamenal" tvrdením, že ruská kultúra nemá nič spoločné s kultúrou európskou. V tomto kontexte bolo odhaľovanie pamätnej tabule Petrovi I. – najväčšiemu západniarovi spomedzi všetkých ruských štátnikov – za prítomnosti oboch spomínaných osobností v podstate obyčajnou lžou. Ale to zrejme organizátorom celého podujatia nenapadlo.

Podobný zahraničnopolitický a kultúrno-historický oxymoron je dnes v Rusku takpovediac na dennom poriadku. V Európe by sa po anexii Krymu a ozbrojenom vtrhnutí na Donbas hľadali sympatie k súčasnej politike Ruska medzi mainstreamovými politickými a názorovými skupina len ťažko. A tak ruské vedenie vyhľadáva potenciálnych politických a názorových spojencov všade inde – medzi komunistami a radikálnymi ľavicovými bojovníkmi proti globálnemu kapitalizmu na jednej strane a fašizujúcimi nacionalistami, zarytými euroskeptikmi, separatistami, ultraortodoxnými homofóbmi a antisemitmi na strane druhej. Každý získaný hlas na Západe v prospech vlastnej expanzívnej politiky sa v Moskve počíta.

Získavať takéto hlasy v zahraničí má pre Rusko nielen navonok orientovaná propagandistická mašinéria na čele so štátnou televíziou Russia Today, ktorej neobjektívne, zavádzajúce spravodajstvo sa stáva predmetom vyšetrovania (v týchto dňoch vo Veľkej Británii), ale aj rôzne aktivity v oblasti kultúry a umenia vrátane činností renomovaných jednotlivcov – akýchsi „kultúrnych vyslancov".

Kultúrno-umelecká obec v Rusku je pritom v otázke rusko-ukrajinského konfliktu rozdelená. Veľký počet štátom podporovaných umelcov Putinov postup schvaľuje. Patria do skupiny ironicky označovanej oponentmi ako skupina „Krymnaš" (Krym je náš) a sú medzi nimi aj také zvučné mená ako dirigent Valerij Gergijev, divadelný a filmový herec a režisér Oleg Tabakov, herec a spevák Michail Bojarsky, spisovatelia Zachar Prilepin a Jurij Poliakov. Nadštandardne veľa je medzi „krymnašistami" takzvanej popsy – estrádnych hudobníkov, ktorí putujú z jednej šou prenášanej federálnymi televíznymi kanálmi do druhej a formujú estetický vkus (a do istej miery aj spoločensko-politické postoje) mladého ruského publika.

—

Jeden z prominentných krymnašistov, spevák Iosif Kobzon bol nedávno za otvorenú propagandu ruskej agresie na Ukrajine zaradený na čiernu listinu osôb, ktorým je zakázaný vstup do Lotyšska (predtým tam pravidelne chodieval na tradičné festivaly ruskej postsovietskej estrádnej hudby). Spolu s ním sa na tento zoznam dostala aj populárna speváčka Valerija. Tá v októbri pred svojím koncertom v londýnskom Albert Halle v rozhovore pre BBC opisovala Vladimíra Putina ako mierumilovného človeka a správy o ruských vojskách na Ukrajine označila za prekrútené.

Mnohí ruskí umelci sa však ozvali proti ozbrojenej agresii voči Ukraine – frontman kultovej rockovej skupiny „Mašina vremeni" Andrej Makarevič, herci Alexej Devotčenko (pred pár dňami zahynul za nevyjasnených okolností), Oleg Basilašvili a Lija Achedžakovová, spisovatelia Viktor Jerofejev, Michail Šiškin, Ľudmila Ulickaja a Vladimír Sorokin. Títo umelci upozorňujú na to, že agresiou proti Ukrajine a v jej dôsledku aj znepriatelením Západu si súčasný ruský štát zatvára okno, cez ktoré Rusko nielen preberalo z okolitého sveta silné impulzy pre svoj vnútorný vývoj, ale živilo záujem o skutočné hodnoty ruskej kultúry a umenia. Ruská kultúra sa stala svetovým fenoménom práve vďaka svojej európskosti. Vždy bola, aj je súčasťou európskeho kultúrneho kontextu. Putinom rozvíjaný pochybný koncept tzv. „ruského sveta" („Russkij mir"), ktorého silným prvkom má byť presadzovanie ruskej kultúry v zahraničí, však vracia do Európy niečo úplne iné – konflikty, pokusy o zmeny hraníc a strach z vojny. Ozajstná ruská kultúra s tým sotva môže mať niečo spoločné.

Autor je politológ, prezident Inštitútu pre verejné otázky.

Odporúčaná literatúra ku kapitole

ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J. *Sémiotika*. Praha: Portál, 2004.
ECHTERHOFF, N. *Schlüsselkompetenzen – ‚Schlüssel' für die Arbeitswelt des 21. Jahrhunderts?* Dostupné na: http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet?id=35986, 17. 07. 2015.

úvod.indd 158-159 09.10.2017 17:44:03

JÄGER, S. – JÄGER, M. *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. Wiesbaden: VS Verlag, 2007.
LINK, J. – LINK-HEER, U. Kollektivsymbolik und Orientierungswissen. Das Beispiel des ‚Technisch-medizinischen Vehikel Körpers'. In: *Der Deutschunterricht* 4 (1994): 44 –55.
LINK, J. Über ein Modell synchroner Systeme von Kollektivsymbolen sowie seine Rolle bei der Diskurs-Konstitution. In: Link, J. – Wülfing, W.: *Bewegung und Stillstand in Metaphern und Mythen. Fallstudien zum Verhältnis von elementarem Wissen und Literatur im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Klett-Clotta, 1984. s. 63 –92.
MICHALOVIČ, P. – ZUSKA, V. *Znaky obrazy a stíny slov. Úvod do (jedné) filozofie a sémiologie obrazů*. Paríž: Akademie múzických umění v Praze, 2009.
NÖTH, W. *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart/Weimar: Metzler, 2000.

Použitá literatúra

ADAMKA, P. 2008. Precedentné fenomény a dekódovanie zmyslu, In: *Cizí jazyk v kontextu multikulturní Evropy (sborník z mezinárodní konference)*. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2008, s. 11 – 14.
ANDERSEN, N. A. *Discursive analytical strategies. Understanding Foucault, Koseleck*, Laclau, Luhmann. Bristol: The Policy Press, 2003.
ANDERSON, B. *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalizmu.* Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 2008.
ARIES, E. *Men and Women in Interaction*. New York: Oxford University Press, 1996.
AUER, P. *Jazyková interakce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014.
AUSTIN, J. L. *Ako robiť niečo slovami*. Bratislava: Kalligram, 2004.
BARTHES, R. *Světlá komora.* Bratislava: Archa 1994.; druhé upravené vyd. Praha: Agite / Fra, 2005.
BARTHES, Roland. *Image. Music. Text.* London: Fontana Press, 1977.
BATES, M. J. An introduction to metatheories, theories and models. In: *Theories of information behavior: A researcher's guide*, Edited by K. Fisher, S. Erdelez, & L. McKechnie. Medford, New Jersey: Information Today, 2005, s. 1 – 24.
BERGER, J. *O pohledu.* Praha: Agite/Fra, 2009.
BERGER, J. *Způsoby vidění.* Praha: Labyrint, 2016.
BERGER, P. L. – LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK, 1999.
BIJKER, W. E. – HUGHES, T. P. – PINCH, T. J. (Eds.). (1989 (1987)). *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
BLACK, J. *Maps and History: Constructing Images of the Past*. New Haven, London: Yale University Press: 2000.
BOČÁK, M.: Diskurz – koncept kritický: nereflektované riziká používania výrazu *mediálny diskurz* [online]. In: Jazyk a kultúra, 10/2012. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <ff.unipo.sk/jak/10_2012/bocak.pdf >.

úvod.indd 160-161 09.10.2017 17:44:03

BOČÁK, M.: Diskurz: neurčitá cesta kulturálnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. In: *Kultura – média – komunikace (Spektákl, mizející realita a (ne)bezpečí informací. Diskurs(y) o diskursu)* [online], 2009, 1, číslo 1, s. 117 – 146 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://michalbocak.weebly.com/uploads/2/8/1/2/2812791/bocak_diskurz_kulturalne_medialne_komunikacne_studia_2009.pdf>.

BOHUNICKÁ, A. *Variety metafory.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013.

BONNELL, V. E. *Iconography of Power: Soviet Political Poster under Lenin and Stalin.* Berkeley, Los Angeles, New York: University of California Press, 1999.

BORGES, J. L. *Spisy III. Další pátrání. Dějiny věčnosti*. Praha: Argo, 2011.

BOURDIEU, P. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

BÖRJESSON, M. – PALMBLAD, E. (red.). *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber AB, 2007.

BRONUEN, M. – RINGCHEM, F. *Slovar semiotiki*. Moskva: Knižnyj dom „Librok", 2010.

BURR, V. *Social Constructionism.* Second Edition. New York: Routledge: 2003.

BÜHRMANN, A. D. – SCHNEIDER, W. *Vom Diskurs zum Dispositiv. Eine Einführung in die Dispositivanalyse.* Bielefeld: Transcript: 2008.

CAMAUËR, L. – NOHRSTEDT, S. A. (red.). *Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen*. Stockholm: SOU 2006:21, 2006.

CASULA, P. Dislokation. In: WRANA, D.; ZIEM, A. et al (Eds.): *DiskursNetz. Woerterbuch der interdisziplinaeren Diskursforschung.* Berlin: Suhrkamp Verlag Berlin, 2014.

CINGEROVÁ, N. Diskurzné stratégie modelovania obrazu druhého (na príklade týždenníka Argumenty i fakty). In: *Jazyk a kultúra* [online], roč. 6, č. 21 –22, 2015, s. 4 –11 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: < http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo21-22.html>.

CINGEROVÁ, N. „Izobretaja" Rossiju metodologičeskije aspekty analiza muľtimodaľnogo teksta (na primere obložek slovackogo ježenedeľnika „.týždeň"). In: *45 meždunarodnaja filologičeskaja naučnaja konferencija.* Sankt-Peterburg*:* SPbGU, 2016, s. 247-248.

CINGEROVÁ, N. Opozícia skupinových subjektov ako konštitučný prvok diskurzu. In: *Nová filologická revue* [online], roč. 4, č. 2 (2012), s. 124 – 136 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: < http://www.fhv.umb.sk/nfr >.

CINGEROVÁ, N. Prázdne označujúce a organizácia diskurzu v teórii E. Laclaua a Ch. Mouffovej. In: *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie,* Radoslav Štefančík (ed.), Bratislava: EKONÓM, 2016, s. 65 – 79.

CINGEROVÁ, N. Štruktúrovanie diskurzu v teórii E. Laclaua a Ch. Mouffovej a jej miesto v rámci diskurzných štúdií [online]. In: *Jazyk a kultúra* [online], roč. 3, č. 9, 2012 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://www.ff.unipo.sk/jak/9_2012/cingerova.pdf >.

CULLER, J. *Saussure*. Bratislava: Archa, 1993

ČERNÝ, J. − HOLEŠ, J. *Sémiotika*. Praha: Portál, 2004.

DELEUZE, G. *Foucault.* Preložil Č. Pelikán. Praha: Herrmann & synové, 1996.

Demokratija. In: *Boľšaja Sovetskaja enciklopedija*, 1969 – 1978 [online]. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://enc-dic.com/enc_sovet/Demokratija-12992/>.

DERRIDA, J. *Writing and difference*. London: Taylor and Francis e-Library, 2005.

DERRIDA, J. *Strašidlá Marxa*. Bratislava: Európa 2011, s. 74 – 79.

DOLEŽEL, L. *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum, 2003.

DOLNÍK, J. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka.* Bratislava: Veda, 2009.

DOLNÍK, J. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram, 2010.

DOLNÍK, J. − ORGOŇOVÁ, O. − BOHUNICKÁ, A. − FARAGULOVÁ, A. − PIATKOVÁ, K. *Cudzosť, jazyk, spoločnosť.* Bratislava: Iris, 2015.

DREYFUS, H. L. – RABINOW, P. *Michel Foucault: Za hranicemi strukturalizmu a hermeneutiky.* Praha: Herrmann & synové, 2002.

DULEBOVÁ, I. Bezpečnosť ako rečový akt: pohľad Kodanskej školy. In: *Jazyk, kultúra, spoločnosť 3: (vzájomné súvislosti)* [online]. Nitra : UKF, 2016, s. 49-54 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: < http://kega013.ff.ukf.sk/images/pdf/ZB2016/index.html >.

DULEBOVÁ, I. Svetová kríza a metafora v ruskom a slovenskom politickom diskurze. In: *Nová filologická revue* [online], roč. 2, č. 4 (2010), s. 66 –74 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://www.fhv.umb.sk/nfr >.

DULEBOVÁ, I. Precedentná situácia a slangový novotvar „Krym je náš" v súčasnom politickom diskurze. In: *Interdisciplinárny pohľad na výskum cudzích jazykov* [elektronický zdroj] Trnava: Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku pri SAV, 2015. S. 9 –15.

DULEBOVÁ, I. *Precedentné fenomény súčasného ruského jazyka: interkultúrny a lingvodidaktický aspekt.* Bratislava: UK Bratislava, 2015.

úvod.indd 162-163 09.10.2017 17:44:03

DULEBOVÁ, I. Prístupy k definovaniu termínu diskurz v súčasnej ruskej a slovenskej jazykovede. In: *Jazyk a kultúra* [online], číslo 7/2011[cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: < http://www.ff.unipo.sk/jak/7_2011/dulebova.pdf >.

ECO, U. *Teorie sémiotiky*. České Budějovice: Argo, 2009.

ECHTERHOFF, N. *Schlüsselkompetenzen – ‚Schlüssel' für die Arbeitswelt des 21. Jahrhunderts?* [online]. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na: < http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet?id=35986, 17. 07. 2015>.

FAIRCLOUGH, N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London; New York : Routledge, 2003.

FAIRCLOUGH, N. *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London; New York: Longman, 1995.

FAIRCLOUGH, N. *Discourse and Social Change.* Cambridge; Oxford; Malden: Polity Press, 1993.

FAIRCLOUGH, N. Political Discourse in the Media: An Analytical Framework. In: *Approaches to Media Discourse.* Edited by A. Bell and P. Garret. Oxford; Malden: Blackwell Publisher, 1998, s. 142 – 162.

FARAGULOVÁ, A. *Cudzosť, jazyk, Slováci*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016.

FEDER, E. K. *Family Bonds. Genealogies of race and gender*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

FILL, A. *Das Prinzip Spannung. Sprachwissenschaftliche Betrachtungen zu einem universalen Phänomen.* 2., überarbeitete Auflage. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2007.

FLUSSER, V. *Do universa technických obrazů*. Praha: OSVU, 2001.

FLUSSER, V. *Za filosofii fotografie.* Praha: Agite/Fra, 2013.

FORCEVILLE, Ch. – URIOS APARISI, E. *Multimodal Metaphor.* Berlin, New York: Mounton de Gruyter, 2009.

FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Praha : Hermann a synové, 2002.

FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství v době osvícenství*. Praha: Lidové noviny, 1994.

FOUCAULT, M. *Dispositive der Macht. Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*. Berlin: Merve Verlag. 1978.

FOUCAULT, M. *Dozerať a trestať: Zrodenie väzenia.* Bratislava: Kalligram, 2000.

FOUCAULT, M. On Archaelogy of the Sciences: Response to the Epistemology Circle. In: *Aesthetics, method, and epistemology. Essential works of Foucault (1954 – 1984)*. Volume two. Edited by Paul Rabinow, James D. Faubion. New York: The New Press, 1998, s. 297 – 335.

FOUCAULT, M. Order of Things. In: *Aesthetics, method, and epistemology. Essential works of Foucault (1954 – 1984).* Volume two. Edited by Paul Rabinow, James D. Faubion. New York: The New Press, 1998, s. 261 – 269.

FOUCAULT, M. *Slová a veci. Archeológia humanitných vied*. Bratislava: Kalligram, 2004.

FOUCAULT, M. *Zrození kliniky.* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.

FOWLER, R. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London, New York: Routledge, 1991.

FRANK, S. K. Vzryv kak metafora kuľturnogo semiozisa. In: *NLO* [online], 115/2012 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: < http://magazines.russ.ru/nlo/2012/115/f5.html>.

GAHÉR, F. *Logika pre každého*. Bratislava: Iris, 2003.

GARRET, P. – BELL, A. Media and Discourse: A Critical Overview. In: *Approaches to Media Discourse.* Edited by A. Bell and P. Garret. Oxford; Malden: Blackwell Publisher, 1998, s. 1 – 20.

GEE, J. P. *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. London, New York: Routledge, 2000.

GERGEN, K. J. *An Invitation to Social Construction.* London; Thousand Oaks; New Delphi: Sage Publications, 1999.

GOFFMAN, E. *Forms of Talk.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981.

GOFFMAN, E. *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. London: Harper and Row, 1974.

GOLOMŠTOK, I. N. *Totalitarnoje iskusstvo.* Moskva: Galart, 1994.

GOODMAN, N. *Jazyky umění: nástin teorie symbolů*. Praha: Academia, 2007.

GUDKOV, D. B. Precedentnyje fenomeny v tekstach političeskogo diskursa. In: *Jazyk sredstv massovoj informacii*, pod red. M. N. Volodinoj, Moskva: Aľma Mater, Akademičeskij prospekt, 2008, s. 401 – 419.

GUSFIELD, J. R. T*he Culture of Public Problems : Drinking-Driving and the Symbolic Order.* Chicago; London: The University of Chicago Press, 1981.

GUTTING, G. *Michel Foucalt´s Archeology of Scientific Reason*. Cambridge, New York, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1989.

HACKING, I. *Sociálna konštrukcia – ale čoho?* Bratislava: Kalligram, 2006.

Handbook of Constructionist Research, edited by James A. Holstein, Jaber F. Gubrium, New York: Guilford Press, 2008.

HOFMEISTER, A. Discourse Analysis and Structural Supervision. In: *Theoretical*

úvod.indd 164-165 09.10.2017 17:44:03

Issues in Psychology. Edited by J. R. Morrs, N. Stephenson, H. van Rappard. Norwell; Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001, s. 95 –105.
CHANDLER, D. *Semiotics. The Basics.* London, New York: Routledge, 2007.
CHARTIER, R. *Na okraji útesu*. Preložil Č. Pelikán. Praha: Pavel Mervart, 2010.
IVANOV, D. V. *Virtualizacija obščestva.* SPb.: Peterburgskoje Vostokovedenije, 2000.
JÄGER, S. − JÄGER, M. *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. Wiesbaden: VS Verlag, 2007.
JÄGER, S. Diskurs und Wissen. Theoretische und methodische Aspekte einer Kritischen Diskurs- und Dispositivanalyse. In: *Handbuch sozialwissenschaftliche Diskursanalyse: Theorien und Methoden.* Band 1. 2., aktualisierte und erweiterte Auflage. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006, s. 83 –115.
JÄGER, S. Einstieg: Die Unerlässlichkeit der Kritik an den existierenden Macht- und Herrschaftsverhältnissen und wie sie zu machen ist. In: JÄGER, S. (Hg.): *Wie kritisch ist die Kritische Diskursanalyse? Ansätze zu einer Wende kritischer Wissenschaft*. Münster: Unrast-Verlag, 2008, s. 5 –16.
JONES, G. S.: The Determinist Fix: Some Obstacles to the Further Development of the Linguistic Approach to the History in the 1990s. In: *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn.* Edited by G. M. Spiegel. New York; Abingdon: Routledge, 2005, s. 62 –76.
JORGENSEN, M. V. – FILLIPS, L. Dž. *Diskurs-analiz: teorija i metod.* Charkov : Gumanitarnij centr, 2008.
JOSEPHSON, O. *Människan försvinner i kvalitetssäkringen*. [online]. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: http://www.svd.se/manniskan-forsvinner-i-kvalitetssakringen/om/svds-sprakspalt.
KAGANOVSKY, L. *How the Soviet Man Was Unmade: Cultural Fantasy and Male Subjectivity under Stalin.* Pittsburgh: University of Pittsburgh, 2008.
KARSTEN, H. *Ženy – muži. Genderové role, jejich původ a vývoj*. Praha: Portál, 2006.
KELLER, R. *Diskursforschung: eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. 3., aktualisierte Auflage. Wiesbaden VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007.
KELLER, R. *Zeichentheorie: zu einer Theorie semiotischen Wissens.* Tübingen, Basel: Francke, 1995.
Key Concepts in Communication and Cultural Studies, Second Edition, edited by Tim O´Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery and John Fiske. London, New York: Routledge, 1994.

KRESS, G – LEEUWEN, T. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. Second Edition. London, New York: Routledge, 2006.
KRESS, G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication.* London, New York: Routledge, 2009.
KRUPA, V. *Jednota a variabilita jazyka: systémový prístup a tzv. exotické jazyky.* Bratislava: Veda, 1980.
LACLAU, E. – MOUFFE, Ch. *Hegemonie a socialistická strategie: Za radikálně demokratickou politiku.* Praha: Karolinum, 2014.
LACLAU, E. *Emancipace a radikální demokracie.* Praha: Karolinum, 2013.
LACLAU, E. Glimpsing the Future. In: Critchley, S.; Marchart, O. (Eds.): *Laclau: A Critical Reader*, London, New York: Routledge, 2004, s. 279 – 329.
LACLAU, E. *New Reflections on the Revolution of our Time.* London, New York: Verso, 1990.
LACLAU, E. *On Populist Reason*. London, New York: Verso, 2007.
LANDWEHR, A. *Historische Diskursanalyse*. 2. Auflage. Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2009.
LEDIN, P. − MACHIN, D. *Universitetet som en multimodal marknadsplats. Designen av en nyliberal managementdiskurs*. In: Språk & stil NF 25, 2015.
LINK, J. – LINK-HEER, U. Kollektivsymbolik und Orientierungswissen. Das Beispiel des ‚Technisch-medizinischen Vehikel Körpers'. In: *Der Deutschunterricht* 4 (1994): 44 –55.
LINK, J. Über ein Modell synchroner Systeme von Kollektivsymbolen sowie seine Rolle bei der Diskurs-Konstitution. In: Link, J. – Wülfing, W.: *Bewegung und Stillstand in Metaphern und Mythen. Fallstudien zum Verhältnis von elementarem Wissen und Literatur im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Klett-Clotta, 1984. s. 63 –92.
LAKOFF, G. – JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme.* Brno: 2002.
LOTMAN, J. *Kuľtura i vzryv.* Moskva: Gnozis, Izdateľskaja gruppa "Progress", 1992.
LUKE, C. *Constructing the Child Viewer. A History of the American Discourse on Television and Children, 1950 – 1980.* New York: Greenwood Publishing Group, 1990.
LYOTARD, J. – F. Postmoderní situace. In: *O postmodernismu*. Praha, 1993.
MACHIN, D. − MAYR, A. *How to do critical discourse analysis*. Los Angeles, London: Sage, 2012.
MANNING, P. *Erving Goffman and Modern Sociology.* Cambridge: Polity Press, 1992.

úvod.indd 166-167 09.10.2017 17:44:04

MARTIN, J. R. Analysing genre: functional parameters. In: *Genre and Institutions. Social Processes in the Workplace and School*, edited by Christie, F. and Martin, J. R., s. 3 – 40.

MICHALOVIČ, P. − ZUSKA, V. *Znaky obrazy a stíny slov. Úvod do (jedné) filozofie a sémiologie obrazů*. Paríž: Akademie múzických umění v Praze, 2009.

MILLER, A. *Imperija Romanovych i nacionalizm*. Moskva: NLO, 2006.

MILLS, S. *Discourse*. London; New York: Routledge, 1997.

MOGIRE, E. *Victims as Security Threats: Refugee Impact on Host State Security in Africa.* Farnham; Burlington: Ashgate, 2011.

MOHR, D. M. *World Apart: Dualism and Transgression in Contemporary Female Dystopies.* North Carolina: Mc Farland & co., 2005.

MOROZOV, V. J. *Rossija i Drugije: identičnosť i granicy političeskogo soobščestva.* Moskva : Novoje literaturnoje obozrenije, 2009.

MOTYKOVÁ, K. Kto sú EÚ-migranti? Novotvary vo švédskom migračnom diskurze a prístup k ich prekladu. In: GULDANOVÁ, Z. (ed.): *Kontexty súdneho prekladu a tlmočenia 5*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 94 –109.

Multimodal Discourse Analysis. Systemic Functional Perspectives. Edited by Kay L. O´Halloran. London, New York: Continuum, 2014.

MUSOLFF, A. − ZINKEN, J. (eds.). *Metaphor and Discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.

NABERS, D. A. *Poststructuralist Discourse Theory of Global Politics*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2015.

NEUMANN, I. *Uses of the Other. The „East" in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.

NOJMANN, I. *Ispoľzovanije „Drugogo". Obrazy Vostoka v formirovanii jevropejskich identičnostej.* Novoje izdateľstvo, 2004.

NONHOFF, M. Diskurs, radikale Demokratie, Hegemonie – Einleitung. In: NONHOFF, M. (Ed.): *Diskurs, radikale Demokratie, Hegemonie. Zum politischen Denken von Ernesto Laclau und Chantal Mouffe.* Bielefeld: Transcript, 2007, s. 7 – 25.

NÖTH, W. *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart/Weimar: Metzler, 2000.

Novoje literaturnoje obozrenije, No. 52, 2001 [online]. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://magazines.russ.ru:81/nlo/2001/52/ >.

O'TOOLE, M. *The Language of Displayed Art,* Rutherford, Madison, Teaneck: Fairleigh Dickinson University Press, 1994.

OHDE, CH. *Der Irre von Baghdad. Zur Konstruktion von Feindbildern in überregionalen deutschen Tageszeitungen während der Golfkrise 1990/91.* Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang Verlag, 1994.

OKRENT, A. *In the land of invented languages*. New York: Spiegel&Grau, 2009.

ONDREJKOVIČ, P. – MAJERČÍKOVÁ, J. *Vysvetlenie, porozumenie a interpretácia v spoločenskovednom výskume.* Bratislava: VEDA SAV, 2012.

ORGOŇOVÁ, O. − BOHUNICKÁ, A. Imigrácia ako predmet xenoslovakistiky a kritickej analýzy diskurzu na Slovensku. In: *Jazyk a politika: Na pomedzí lingvistiky a politológie*, Radoslav Štefančík (ed.), Bratislava: EKONÓM, 2016, s. 79 – 93.

ORGOŇOVÁ, O. − BOHUNICKÁ, A. *Medzi štylistikou a diskurznou analýzou*. In: Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 1, s. 49 – 65, s. 50.

ORGOŇOVÁ, O. − DOLNÍK, J. *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2010.

ORGOŇOVÁ, O. − PIATKOVÁ, K. Muži sú z Marsu, ženy z Venuše? Diskurz manželských párov na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca 44*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015, s. 330 – 350.

ORGOŇOVÁ, O. − POSTIHAČOVÁ, P. K interpretácii inakosti sociálnej menšiny telesne postihnutých v diskurznoanalytickej perspektíve. In: Orgoňová, O. – Muziková, K. – Popovičová Sedláčková, Z. (editorky), *Jazyk a jazykoveda v interpretácii.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave,s. 43 – 57.

PEIRCE, CH. – PALEK, B. *Lingvistické čítanky I.*, Praha: SPN, 1972.

PERSSON, G. *Protestens politiska plats. En kritisk diskursanalys av pressens rapportering från två protester i det offentliga rummet*. Lund: Lund University, Lund, 2014.

PIPERSKI, A. *Konstruirovanije jazykov. Ot esperanto do dotrakijskogo.* Moskva: Aľpina non-fikšn, 2017.

PITKIN, H. F. Rethinking reification. In: *Theory and Society*, 1987, roč. 16, č. 2, s. 263 –293.

REISIGL, M. – WODAK, R. *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and antisemitism.* London; New York : Routledge, 2001.

REISIGL, M. – WODAK, R. The Discourse-Historical Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Second Edition. Edited by R. Wodak, M. Meyer. Los Angeles; London; New Delphi; Singapore; Washington DC : Sage Publications, 2010, s. 87 – 122.

úvod.indd 168-169 09.10.2017 17:44:04

REISIGL, M. Projektbericht: Der Wiener Ansatz der Kritischen Diskursanalyse. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 8(2) [online]. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0702P75>.

RUOFF, M. *Foucault-Lexikon. Entwicklung – Kernbegriffe.* 2., durchgesehene Auflage. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag, 2009.

RUSAKOVA, O., F. Sovremennyje teorii diskursa. In: *Sovremennyje teorii diskursa: multidisciplinarnyj analiz* [online]. Serija „Diskursologija". Jekaterinburg : Izdateľskij Dom „Diskurs-Pi", 2006 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na internete: < http://textarchive.ru/c-2657731-pall.html>.

RYKLIN, M. *Prostranstva likovanija: Totalitarizm i različije.* Moskva: Logos, 2002.

SAID, E. *Orientalizmus*. Praha: Paseka, 2006.

SAUSSURE, F. *Kurs obecné lingvistiky*. Vydal Ch. Bally a A. Sechehay za spolupráce A. Riedlingera. Praha: Academia, 1996.

SEARLE, John R. *Myseľ, jazyk, spoločnosť*. Bratislava: Kalligram, 2007.

SEARLE, J. R. *Mystery of Consciousness.* New York: New York Review Book, 1997.

SEARLE, J. R. *Social Construction of Reality.* New York: The Free Press, 1995.

SEDOVÁ, T. Úvod do filozofie sociálneho poznania. Bratislava: Stimul, 2000.

SCHNEIDEROVÁ, S. *Analýza diskurzu a mediální text*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015.

SOKAL, A. – BRICMONT, J. *Fashionable Nonsense. Postmodern Intellectuals´ Abuse of Science.* New York: Picador, 1998.

SOKAL, A. – BRIKMON, Ž. *Intelektuaľnyje ulovki. Kritika sovremennoj filosofii postmoderna* [online]. Moskva: Dom intellektuaľnoj knigi, 2002 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://scepsis.net/library/id_1052.html>.

SOKAL, A. Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity [online]. In: *Social Text*, No. 46/47, spring/summer 1996, s. 217-252 [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/transgress_v2/transgress_v2_singlefile.html>.

SPIESS, C. Diskurslinguistische Metaphernanalyse. In: JUNGE, M. (Hrsg.): *Methoden der Metaphernforschung und –analyse.* Wiesbaden: Springer VS, 2014, s. 31 – 58.

SPITZMÜLLER, J. − WARNKE, I. H. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin/Boston: De Gruyter, 2011.

STAVRAKAKIS, Y. Laclau with Lacan. In: ŽIŽEK, S. (Ed.): *Jacques Lacan. Critical Evaluations in Cultural Theory*. Volume III. London, New York: Routledge, 2003, s. 314 – 338.

STÄHELI, U. Competing figures of the limit: dispersion, transgression, antagonism, and indifference. In: Critchley, s.; Marchart, O. (Eds.): *Laclau: A Critical Reader*, London, New York: Routledge, 2004, s. 226 – 241.

Stenogramma II Vsemirnogo russkogo narodnogo sobora [online]. [cit. 1.11.2016]. Dostupné na internete: <http://www.vrns.ru/documents/55/1269/#.WBYMBXqy5S0>.

STUBBS, M. *Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford: Basil Blackwell Publishers, 1983.

ŠTEFANČÍK, R (ed.). *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie*. Bratislava: Ekonóm, 2016.

TEKIN, B. C. *Representations and Othering in Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.

The Postmodernism Generator. [cit. 1.11.2016]. Dostupný na adrese: < http://www.elsewhere.org/pomo/>.

TORFING, J. Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges. In *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*. Edited by D. Howarth, J. Torfing. Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 1 –32.

TORFING, J. *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek.* Oxford; Malden : Blackwell Publishers, 1999.

UORF, B. Otnošenije norm povedenija i myšlenija k jazyku. In: *Novoje v lingvistike,* Vyp. 1. Moskva: 1960. [online]. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://www.philology.ru/linguistics1/whorf-60.htm>.

VAN DIJK, T. A. Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline [online]. In: *Handbook of Discourse Analysis, vol.1, Disciplines of Discourse.* Academic Press: 1985. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: <http://www.discourses.org/download/articles/>.

VAN DIJK, T. A. Multidisciplinary CDA: a plea for diversity. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. by Ruth Wodak and Michael Meyer, London. Thousand Oaks, New Delphi: Sage Publications, 2010, s. 95 – 121.

VAN DIJK, T. A. Critical Discourse Studies: A Sociognitive Approach. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Second Edition. Edited by R. Wodak, M. Meyer.

úvod.indd 170-171 09.10.2017 17:44:04

Los Angeles; London; New Delphi; Singapore; Washington DC : Sage Publications, 2010, s. 62 –86.
VAN DIJK, T. A. *Ideology. A Multidisciplinary Approach.* London; Thousend Oaks; New Delphi: Sage Publications, 1998.
VAN DIJK, T. A. Opinions and Ideologies in the Press. In: *Approaches to Media Discourse.* Edited by A. Bell and P. Garret. Oxford; Malden: Blackwell Publisher, 1998, s. 21 – 63.
VAN DIJK, T. A. *Prejudice in Discourse: An analysis of ethnic prejudice in cognition and conversation*. Amsterdam: Benjamins, 1984.
VAN DIJK, T. A. *Racism and the Press.* London: Routledge, 1991.
VAN DIJK, T. A. *Discourse and Context. A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
VAN LEEUWEN, T. The Representation of Social Actors. In: *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, edited by Carmen Rosa Caldas-Coulthard, Malcolm Coulthard, London, New York: Routledge,1996, s. 32 – 71.
VOLLI, U. *Semiotik. Eine Einführung in ihre Grundbegriffe*. Tübingen: Francke, 2002. preklad z taliančiny Uwe Petersen.
VÖRÖS, L. – ZAVACKÁ, M. (2013). Príprava na vedeckú prácu a doktorandské štúdium na Historickom ústave SAV. In: *Dejiny*, 1/2013, s. 52 – 63.
VÖRÖS, L. Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín. In: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, Dušan Kováč a kol., 2013, s. 12 – 30.
VÖRÖS, L. *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ" ako sociálna reprezentácia*, 2010.
VÖRÖS, L. How to Define a „Nation" ? a Thing, a Group, or a Category ? In: HUDEK, A. et al. *Overcoming the old Borders : beyond the Paradigm of Slovak National History*. Bratislava : Institute of History, Slovak Academy of Sciences in Prodama, 2013, s. 11 –23.
VÖRÖS, Ladislav. Ideológia – hranice jedného konceptu. In *Forum historiae: odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2014, roč. 8, č. 1, s. 1 – 16.
VUĽF, L. *Izobretaja Vostočnuju Jevropu: Karta civilizacii v soznanii epochi Prosveščenija.* Moskva: NLO, 2003.
WALDENFELS, B. Michel Foucault: Ordnung in Diskursen. In: Ewald, F. – Waldenfels, B.: *Spiele der Wahrheit. Michel Foucaults Denken*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1991, s. 277 –297.

WENGELER, M. Historische Diskurssemantik als Analyse von Argumentationstopoi. In: Busse, D. – Teubert, W. (Hrsg.): *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, 2013, s. 189 – 215.
WERLEN, I. Linguistische Relativität/Linguistic Relativity. In: *Sociolinguistics/ Soziolinguistik, 2nd Edition, 2. Auflage, An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Edited by/ Herausgegeben von Ulrich Ammon – Norbert Dittmar – Klaus J. Mattheier – Peter Trudgill, Volume 2 / 2. Teilband, Berlin. New York: Walter de Gruyter, 2005, s. 1 426 – 1 435.
WHORF, B.: *The Relation of habitual thought and Behavior to Language*. [online]. [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na adrese: http://web.stanford.edu/dept/SUL/library/extra4/sloan/mousesite/Secondary/Whorfframe2.html.
WODAK, R.*The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage: 2015.
WOLFF, L. *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment.* Stanford: Stanford University Press, 1994.
WRANA, D., LANGER, A. An den Rändern der Diskurse. Jenseits der Unterscheidung von diskursiver und nicht-diskursiver Praktiken. In *Forum Qualitative Sozialforschung* [online]. Vol. 8, No. 2 (2007). [cit. 01. 11. 2016]. Dostupné na internete: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/253/557>.
ZIEM, A. Wozu Kognitive Semantik? In: Busse, D. – Teubert, W. (Hrsg.): *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, 2013, s. 217 – 240.
ŽIŽEK, S. *Vozvyšennyj objekt ideologii.* Moskva: Izdatelstvo „Chudožestvennyj žurnal", 1999.
ŽÚBOROVÁ, V. – BORÁROSOVÁ, I. *Migrácia v médiách: utečenci verzus migranti. Chápanie migrantov a utečencov v mediálnom priestore v kontexte pozitívnej a negatívnej mediatizácie*. In: Central European Journal of Politics 2 (2016), s. 1 – 15.

úvod.indd 172-173 09.10.2017 17:44:04

Nina Cingerová
nina.cingerova@uniba.sk
Katarína Motyková
katarina.motykova@uniba.sk

Úvod do diskurznej analýzy
Vysokoškolská učebnica

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK
Technická redaktorka, obálka: Izabela Koska
Rozsah 174 strán, 8,7 AH, 9,14 VH, náklad 100 ks, prvé vydanie
vytlačilo Polygrafické stredisko UK v Bratislave
ISBN: 978-80-223-4385-5

úvod.indd 174 09.10.2017 17:44:04